

The Adyar Library Series—No. 68

GENERAL EDITOR :

DR. G. SRINIVASA MURTI, B.A., B.L., M.B. & C.M., VAIDYARATNA
Director, Adyar Library

GAUTAMA-DHARMASŪTRA-PARISIṢṬA

(SECOND PRASNA)

GAŪTAMA-DHARMĀSŪTRA- PARIS'ISṬA

(SECOND PRASNA)

EDITED BY

Ā. N. KRISHNA AIYANGAR, M.A., L.T.,

Adyar Library

ADYAR LIBRARY

1948

Price Rs. 9-0-0

*TO THE MEMORY OF
HELENA PETROVNA BLAVATSKY
CO-FOUNDER OF THE THEOSOPHICAL SOCIETY
AND THE ADYAR LIBRARY*

contribution. The emphasis on the spiritual greatness of the wisdom of ancient India makes more a promise of escape from this world than a solution for the problems in this life.

So far as I am concerned, the true value of the wisdom of ancient India lies in its capacity to solve certain problems that face man at present. Rationalism started in European thought in the eighteenth century and developed into immense proportions in the nineteenth century. Religion has been discredited; God is condemned; faith has been displaced from community life. But reason has not made man happier; reason has not offered any solution to problems whose origin is attributed to religion and faith. Man is faced only with more serious problems, reason has only proved the old Upaniṣadic statement :

अविद्यायामन्तरे वर्तमानाः स्वयं धीराः पण्डितमन्यमानाः ।

जह्नुम्यमानाः परियन्ति मूढाः अन्धेनैव नीयमाना यथान्धाः ॥

It is worth while to inquire whether the social order in ancient India can offer any clue to modern problems.

It is not at all contended that one can refer to an ancient text for a solution of any modern problem in the same way in which one can refer to an income-tax reckoner to find out the amount of tax one has to pay. Ancient civilization is only a sign-post that guides us; it is not a rest-house where one can spend one's time during a journey. If one clings to a sign-post on the road, one is missing the very purpose for which it is erected on the road-side.

In any progression, there must be a *moving away* from the previous positions; but that does not mean that there is a *breaking away* from the earlier positions. There is a break from the former positions when one falls down and not when one proceeds along. One can be said to be progressing or

Church outright; what has to be done is to find out the mistake in the Church that has given rise to this dissatisfaction. One does not kill a man who is ailing; the proper method is to treat him to prescribed medicines. It is here that perhaps ancient Indian wisdom can give some help to modern man in his perplexities regarding the foundations of moral order in man's life.

The foundations of moral order in human society have been dealt with in the *Dharmasāstras* in India. When it is said that such foundations are to be seen in the Vedas, it does not mean that here is a doctrine of undiluted authoritarianism. "It is said so in a text; so it must be accepted." This is not what is called the "Vedic authority" for *Dharma* or "moral order." It is a rationally worked out doctrine, necessitated by the very nature of man's reason and satisfying reason to its fullest extent. Reason by its very nature establishes something that is not confined to reason. It is like a small mirror that can reflect the whole vast heavenly regions. Man's life is traced to a source and is projected to an ultimate objective, both transcending reason, but comprehended by reason, as in the case of a small mirror that reflects the vast heavens. "Natural selection," "survival of the fittest" and such other postulates attain a wider meaning within the framework of the "Vedic authority for moral order." Life is made a fundamental instead of discarding it as an accident, in the scheme of this universe. There is a life unconditioned by material transformations side by side with life confined to material transformations, and life ultimately re-assumes the unconditioned state. The law governing this progression of conditioned life towards the unconditioned state is what is called the moral order. It is to be traced from the prior unconditioned state and is to be

related to the ultimate unconditioned state. The law within the material transformation may be a scientific law; but what is called "Vedic law" is the law comprehending the unconditioned state of life and the life in the conditioned state.

It is man's reason that investigates this law; and reason is satisfied by the validity of this law. It is not anti-rational; it may be super-rational. Reason can comprehend what is super-rational, though reason cannot delimit what is super-rational. This is the great value of the *Dharmasāstras*. The different applications of the law may not have much of a practical value except as a guide for understanding the nature of the application of a law. But they have as much value to one who wishes to formulate moral law in a society under modern conditions as a textbook on medicine has to a medical practitioner to understand a certain case that he has to treat. He will not find an answer to his difficulties in the text; but he can find a guide for such difficulties in it. Similarly, in the specific laws, which had a validity at one time, one finds a guide in the mode of formulating laws to suit modern conditions. This is the true value of such a publication. It has a definite purpose in man's life in modern life. It is far more than an antiquarian curiosity for an academic man.

C. KUNHAN RAJA

PREFACE

IN the course of preparing the *Descriptive Catalogue* for the Dharmaśāstra section of the Sanskrit Manuscripts in the Adyar Library, I came across three manuscripts of the *Gautama-dharmaśūtra-pariśiṣṭa*, consisting of two *prāśnas*. Of these, one manuscript contained only a portion of first *prāśna*. It was found that the second *prāśna* of the *pariśiṣṭa* was unpublished and it was accordingly pointed out to the Library authorities that the work might be published by the Adyar Library. Dr. G. Srinivasa Murthi, the Director of the Adyar Library was kind enough to include it in the programme for the Adyar Library Series in which the work is now given the Serial No. 64.

My thanks are due to the Director of the Adyar Library Dr. G. Srinivasa Murthi for all the acts of kindness and encouragement which I have received in bringing out the work. Dr. Kunhan Raja, the Editor of the *Adyar Library Bulletin* not only furnished the space in the *Bulletin* for the publication of the work but has further placed me under a deep debt of gratitude by writing the 'Foreword' to the work. Pandit V. Krishnamacharya was kind enough to read through the press-copy of the work and suggest useful emendations.

I record with pleasure the help which I have received at every stage, in bringing out the work, from Pandit

N. Ramachandra Bhat of the Adyar Library. The neat and expeditious printing of the Vasanta Press has placed me under a deep sense of obligation to the Superintendent, Mr. C. Subbarayudu.

Adyar Library,
21 April 1948.

A. N. KRISHNA AIYANGAR

LIST OF ABBREVIATIONS OF WORKS CITED IN THE FOOTNOTES

1. अपरार्कः *Yājñavalkyaśmṛti*, with the Commentary of Aparārka, Anandasrama Sanskrit Series, No. 46, 2 Volumes, 1903-4.
2. आपस्तम्बः *Āpastambadharmasūtram*, with the Commentary Ujjvala, Edited by Pandit A. Mahadeva Sastri and Panditaratnam K. Rangacharya, Government Oriental Library Series (Mysore), No. 15, 1898.
3. कुल्लुकः *Manusmṛti*, with the Commentary of Kullūka Bhaṭṭa, Gujarati Press Edition, 1913.
4. ब्रह्मकल्पतट्टः (ब्रह्मचारिशब्दम्) *Brahmacārikāṇḍa* of *Kṛtya-kalpataṭṭa*, of Lakṣmīdhara, Edited by Prof. K. V. Rangaswami Aiyangar, Gaekwad Oriental Series.
5. गौतमः *Gautamadharmasūtram*, with the bhāṣya of Maskari, Edited by L. Srinivasacharya, Government Oriental Library Series (Mysore), No. 50, 1917
6. पराशरः, परा. मा. आ., परा. मा., आ., *Parāśarasmṛti* (Parāśara Mādhava), Asiatic Society of Bengal, Edited by Mahāmahopādhyāya Chandrakanta Tarkalankara, Volumes 1 and 2. (Ācāra and Prāyaścitta).
7. प्रायश्चित्तेन्दुशेखरः *Prāyaścittendusekhara*, Anandasrama Sanskrit Series, No. 103, 1931.
8. बोधायनः *Bodhyanadharmasūtram*, with the Commentary of Govindasvāmin, Edited by L. Srinivasacharya, Government Oriental Library Series (Mysore), No. 34, 1907.

9. ब्रह्मवैवर्तपुराणम् *Brahmavaivartapurāṇam*, Anandasrama Sanskrit Series, No. 102, 2 Volumes, 1935.
10. भावप्रकाशः *Bhāvaprakāśa*, Kashi Sanskrit Series (Haridas Sanskrit Granthamala), No. 130, 3 Volumes, 1938.
11. मत्स्यपुराणम् *Matsyapurāṇam*, Anandasrama Sanskrit Series, No. 54, 1907.
12. मदनपारिजातः *Madanaparijāta*, Edited by Pandit Madhusudana Smṛtiratna, Asiatic Society of Bengal, 1893.
13. मनुः *Manusmṛti*, see under No. 3.
14. मस्करी *Maskari*, see under No. 5.
15. मातृ. मिता., *Mitākṣara*, see under Yājñavalkya, No. 16.
16. याज्ञवल्क्यः, याज्ञ., *Yājñavalkyasmṛti*, with the *Mitākṣarā* of Vijñāneśvara, Nirayasagar Press, 1926.
17. विज्ञानेश्वरः *Vijñāneśvara*, see *Mitākṣarā* and Yājñavalkya, No. 16.
18. विष्णुः *Viṣṇusmṛti*, Edited by J. Jolly, Asiatic Society of Bengal, 1881.
19. वीरमित्रोदयः *Vīramitrodaya*, *Suddhiprakāśa*, Chowkhamba Sanskrit Series, 1937.
20. वैद्यनाथः *Vaidyanātha*, see No. 21.
21. स्मृ. सु., *Smṛtimuktāphalam*, Edited by J. R. Gharpure, Collection of Hindu Law Texts Series No. 15 (5 and 6), 1940.
22. स्मृतिरत्नाकरः *Smṛtiratnākara*, Edited by Dharmādhikāri Chakravarti Aiyangar (Telugu).
23. *Smṛtinām Samuccayaḥ*, Anandasrama Sanskrit Series No. 48, 1905.

References to the undermentioned works (with the abbreviation given against each) are given to the above collection.

a.	अग्निः	अग्निसंहिता	pp. 9-27.
b.	आपस्तम्बस्मृतिः	आपस्तम्बस्मृतिः	pp. 35-45.
c.	देवलः	देवस्मृतिः	pp. 85-89.
d.	यमः	यमस्मृतिः	pp. 112-116.
e.	वसिष्ठः	वसिष्ठस्मृतिः	pp. 187-231.
f.	बृहद्वारीतस्मृतिः	बृहद्वारीतस्मृतिः	pp. 232-356.
g.	वेदव्यासस्मृतिः	वेदव्यासस्मृतिः	pp. 357-371.
h.	शङ्खः	शङ्खस्मृतिः	pp. 374-395.
i.	संवर्तः	संवर्तस्मृतिः	pp. 411-424.

24. स्वप्नप्रकाशिका *Swapna-prakāśikā*, (Manuscript) Transcript, Shelf No. VIII.1.25. Serial No. 60593, pp. 61-87, deposited in the Adyar Library.

25. हारीतः *Hārītasmiṭi*, *Aṣṭādas'asmiṭīlayaṇ*, Venkateshwar Press, Bombay, 1924, pp. 56-77.

26. हेमाद्रिः, प्रा. का. *Caturvargacintāmaṇi*, Vol. IV (*Prāyaścitta Kāṇḍa*), Asiatic Society of Bengal, 1911.

CONTENTS

	PAGE
Dedication	v
Foreword	vii
Preface	xiii
List of Abbreviations	xv
Introduction	xxi
Detailed Sanskrit Contents	xxxix
Errata	xlvi
Text	1
Word Index of Sūtras	91
Index of Authors and works Cited in the Footnotes	126
Index of Vedic Citations	129

INTRODUCTION

THE word Dharma is one of the most comprehensive and important term in Sanskrit literature. According to commentators it is explained as denoting an act which produces a result (to the soul) called *apūrva*, the cause of heavenly bliss and final liberation. It has, however, been understood in ordinary usage to have a far wider meaning. The term has been used in various contexts to signify a prescribed course of conduct, duty, ordinance, statute, law, usage, practice, custom, customary observances of castes, religion, piety, justice, equity, virtue, morality, nature, character, a characteristic quality or peculiarity etc. *Pūrvamīmāṃsā* professes to teach *Dharma* exclusively. The work of Manu which is the standard treatise on *Dharmasūtra* is the most familiar example specially devoted to the exposition of *Dharma*.¹

The vedic meaning of the term—which is held to be derived from the root *dhṛ* (to uphold, to support, to nourish)—as sustainer included ordinances, and gradually extended its significance to include the meaning of fixed principles of conduct, and the whole body of *dharma* literature later on.² All *dharma-sūtras* and the code of Manu describe the *dharma* of all the *varṇas* and every *dharma* work is intended to explain the duties and obligations of the *varṇas*. The fivefold classification of *dharma* adopted by Medhātithi is followed by Viṣṇūśeṣvara in

¹ *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, Vol. IV, p. 702

² Kane, *History of Dharmasūtras*, Vol. I, pp. 1-3

his *Mitākṣarā*, by Haradatta on Gautama and by Govindarāja on Manu.¹ This fivefold classification under *varṇa-dharma*, *āśrama-dharma*, *varṇāśrama-dharma*, *naimittika-dharma* and *guṇa-dharma* is occasioned by the very first verse in the *Yājñavalkya-smṛti*.² It is in this sense that the word *dharma* is understood in *Dharmasāstra*.³

BACKGROUND OF DHARMASĀSTRA

The first and ultimate source of *Dharma* is the Veda or *śruti*.⁴ To the Hindu the Veda is the source of all knowledge and religion. It enjoins actions to be performed and enumerates actions which are inhibited. The rules for the conduct of daily life are laid down according to the Veda. The entire Veda is the source of *Dharma* and no part of it can be rejected on the ground of being inconsistent in teaching. If there is such a difference in the Veda itself, it is explained as giving permission to both the practices as in the case of *udita* and *anudita* homas.⁵ *Dharmasāstra* comes next and derives both its inspiration and matter from the *śruti* or Veda. Those whose knowledge of the Veda was unquestioned could expound it without in any way conflicting with the vedic practices. As such, their exposition was authoritative. Excepting the code of Manu which is attributed to the father of the race all other works have been composed by sages of approved merit and knowledge of the *śruti*. But a preeminence has been assigned to the code of Manu and any *smṛti* which contradicts Manu is not considered as good for being followed in actual

¹ *Kaṭhaka on Manu*, II, 25

² I, 1

वर्णधर्मोत्तमो नो ब्रूहि धर्मनिरुद्धतः ।

³ *Manu*, II, 6

⁴ *Ibid.*, II, 13

life.¹ Thus dharma literature dealing with the life of the people of the land, laying down the rules for the daily life and occupations of the people in the minutest details entered into all the aspects and spheres of human action such as economic, social or religious. Its all-pervasive character has made it coextensive with the Veda in authority and spirit.'

The *smṛtis* therefore set forth the ideal of life both in this world and in the world above—as obtained from a knowledge of the Veda. Any lapses could not be condoned and had to be expiated. Such expiation was through vedic rites in which vedic mantras were utilized for the purpose.

One of the basic assumptions of the Hindu view of life is that life is eternal. The soul or *ātma* never perishes though the body or *śarīra* which it occupies dies. The soul is reborn several times through its own karma and continues to function birth after birth till it attains liberation or *mokṣa*. The self is related to Paramātmā or Supreme Soul. The good or bad actions of a soul follow it by an eternal and inexorable moral law of the universe. The doer vanishes but the deed survives and adheres to the self or *ātma*—the real doer. The important incidents in the life of a person good or bad are the result of the past actions of the individual which have moulded his destiny in the present life. These go by the term *pūrvajanmanvāsana* recognized by vedāntins. One rises up or falls

¹ *Bṛhaspatismṛti*, G.O.S. LXXXV, p. २३३ :

वेदार्थप्रतिबद्धत्वात् ग्रामाण्यं तु मनोः स्मृतम् ।

मन्वर्थविपरीता ॥ या स्मृतिः सा न शस्यते ॥

down in the ladder according to the good or bad actions that he performs in his lives. One has to work out his karma and the moral law is so inexorable that there is no escaping it. *Mokṣa*¹ is the release from the cycle of births and deaths which result in rebirth. Any one incarnation is only a hyphen in the long history of its existence, a short interval in the awesome prospect of viewing the past incarnations or the future ones that stretch forward and backward to eternity. To be born is to court pain (*duḥkha*). To be released from the cycle of births is therefore the object of a proper life lived by following the precepts of *Dharmasūtra* which embody the vedic teachings. Man is the only rational being among God's creations. He alone has the capacity to lift himself to the position of the gods by his own effort. But this goal is defective in as much as when the *puṇya* or merit which he has acquired through good actions is exhausted like oil in a lamp, he is sent back to the earth, to begin a new cycle of births and deaths. The highest bliss is not derived from residence in the Heaven of Indra. For, the span of the life of an Indra is only one-fourteenth of the day of Brahmā. The aim is to attain a position for the soul, after the weary march through several births, from which there is no return, which is commonly called *Parama Padam*. Reincarnations can be accepted as good if they help in such an ascent. The ascent to the *Pitṛloka* is known by the name of *Dhūma-yāna* and the path of the soul which does not return to the earth, *Deva-yāna*.²

In the attempt to attain the object of liberation one has to prepare himself by living through a full life in this world according to the precepts taught by the *Dharmasūtras*. This

¹ Introduction to the *Mokṣakāṇḍa* of the *Nṛgyakalpapurāṇa* of Lakṣmi-
dhara (Gadgil's Oriental Series, No. 60)

² *infra.*, pp. 3-4, sūtras 10-11

brings us to a consideration of the varṇāśrama scheme which is the special contribution of our literature to the world. The first three varṇas—the Brāhmaṇa, the Kṣatriya and the Vaiśya form the bulk of the society. The first varṇa (representing the intellect of the community) is devoted to a dedicated life of studying the vedas and mastering the entire literature and to act as the teachers of the community. The second (representing the strength of the community in its physical aspect) is entrusted with the duty of protecting the country and the people. The third—the Vaiśya—was economically the most affluent as it thrived on trade and agriculture and was the main stay of the social structure. The fourth varṇa the Śūdra was to assist the first three in the discharge of their duties. No special teaching or schooling was essential for his uplift. He had no daily routine to attend to, the negligence of which entailed sin. This aspect is figuratively explained in the *Puruṣasūkta* hymn where the origin of the castes is stated as emanating from the mouth, the arms, the thighs and the feet of the *Puruṣa*. No one can stand or walk without the feet and the thighs, and to the community, the Vaiśya and the Śūdra are as important as the thighs and feet are to the human body. A regulated life within the varṇāśrama scheme, according to the principles laid down in the *dharma* works, gradually lifted itself up to the highest bliss by its own merits.

The scheme of the *āśramas* was no less important or significant. To the first two varṇas the first three *āśramas* were open.¹ The fourth *āśrama* was open only to the Brāhmaṇa. To the Kṣatriya the fourth, and to the Vaiśya the third and fourth *āśramas* were barred as they would be diverted

¹ *Yogi-Yājñavalkya*—cited in *Parāśara Mātangiya* Vol. I, Part I p. 153.

यत्वारो नः द्वागन्वीक्षा आधमाः शुचिचोदिताः ।

क्षत्रियस्य त्रयः प्रोक्ताः द्वावेवो वैश्यद्वयोः ।

from the most useful occupations of protection of the people (*Prajāpālana yajña*) and increasing the economic prosperity of the community, through trade and agriculture. The rise of the new schools of thought opened the fourth *āśrama* to all the people by the spread of Buddhism and Jainism. Consequently, the social equilibrium must have suffered from an unequal distribution of the population in the various economic spheres of activity. The importance attached to the duty of protection can be seen in the exemption given to war materials and Elephants which are made unpunishable for acts of trespass and are called *prajāpālas*.¹

The most important *āśrama* common to all the varṇas was the *gṛhasthāśrama*. According to Manu the *gṛhastha* is the *śreṣṭha* and he alone supports the whole society. The *Brahmacarya āśrama* is the period of preparation for life in the world. The *vānaprastha* and the *sanyāsin* get out of the life of the *gṛhastha* and live in the forests or the outskirts. The householder lives in villages and towns, and as neither the *Brahmacārī* nor the *sanyāsin* has the right to cook food for himself the *gṛhastha* has to supply their food as well besides his own requirements. He performs the sacrifices and *śrāddhas* for the satisfaction of the gods. He is competent to procreate children and it is part of his duty to continue the race. Thus the *gṛhasthāśrama* is the only *āśrama* which is capable of discharging the three natal debts with which a person is born. The doctrine of the *puṇyārthas*—*Dharma*, *Artha*, *Kāma* and *Mokṣa* apply to him with equal ease. To the *Brahmacārī*, *Dharma* alone applies and to the last two *āśramas* the last *puṇyārtha* alone applies. It is to the *gṛhastha* that all the four *puṇyārthas* can apply without infringing *dharma* rules. The whole community depended on the *gṛhastha* (householder).

¹ अश्वत्था इति नोऽप्यथ प्रजापाला इति ते मताः । *Narada-smṛiti*, p. 170.

for this three-fold division. In later metrical smṛtis this division has been consciously adopted.

In the well ordered scheme of life through the āśramas which take their roots in the Vedas, any dereliction of duty enjoined was a sin, as each one was a violation of Dharma either of omission or of commission. The law of Karma being inexorable, such omissions had to be expiated either by other births or by penances in this very birth. These sins may offend only Dharma or may be against other individuals. In the latter case it offended both God and man. Civil as well as criminal offences have thus, apart from the cognizance which the courts take note of, a spiritual significance which could not be escaped. One may hoodwink a human judge, but the ever-vigilant Dharma with his never failing witnesses can not be given the slip.¹ The gravity of the offence will have to be taken into consideration and the more grave the offence the larger the number of births that one had to undergo. Genuine repentance was recognized but any insincerity in the expiatory ceremony or pretence was not tolerated.² Confession was one of the methods by which expiation was permitted. The Christians have been practising it for long.

chapters on *Itiśāśita* by Āpastamba, have been printed in the collections of Dharma-Sāstra Texts by Jivananda Vidya-sagara (Vol. I, pp. 367-384) and M. N. Dutt (Vol. I, pp. 403-423), and in the Anandasrama Collection (No. 43) with the title *Smṛtīnāmsamuccayaḥ*, (pp. 33-43).

¹ *Mitabhāṣā* commenting on Yājñavalkya II, 102, cites the ever-present witness to the following verse

अदिस्यन्द्वावनिरोज्जलथ दीर्घमिषो हृदयं समथ ।

अथ सत्रिष ठमे च सनये धर्मं जानाति नरस्य इत्तम् ॥

² *Manu*, XI, 225, 227, 230

यथा यथा नोऽपमं स्वयं कृत्वानुभाषते ।

तथा तथा स्वचेतः किं तेनापमं नुव्यते ॥

यथा यथा मनसि च दुष्कृतं कर्म कर्तते ।

Of the several methods of expiation or *prāyaścitta* Manu has enumerated five as important such as confession, repentance, tapas (austerity) adhyayana (recitation of the veda), and dāna (charity).¹ These ultimately resolved themselves into the existing functions of the castes and hence *prāyaścitta* only meant a more zealous pursuit of the duty of each person in his own varṇa and āśrama. Heavier penalties and *prāyaścittas* are proposed for very serious sins and smaller penalties and *prāyaścitta* for the smaller offences. Non-performance of *prāyaścitta* entailed in certain cases loss of caste and reinitiation.²

The function of the classification into *ācāra*, *vyavahāra* and *prāyaścitta* is not for the sake of convenience only. There is a *rationale* behind it. Many mistakes are committed in the course of our lives and some of them are very small or very big. The law of Karma being inexorable, the bad effects of bad actions cling to the soul. In an age when the belief in future lives was prominent and attempts were made to correct mistakes by undertaking penances for expiating sins, the attitude was one of faith in the efficacy of these expiatory rites. The belief was that there were two sides to every sin. One was the punishment which had to be undergone for committing the sin. This was physical. In the case of theft the king's jurisdiction over the thief was physical and punishment purified the offender. In cases where moral lapses of a serious nature were concerned or crimes which required both physical punishment and spiritual penance, to deprive the offender of the

तथा तथा करीरं तस्तेनाधर्मेण मुच्यते ॥

इदवा वार्षं हि संज्ञ्य तस्मात्पादात् प्रमुच्यते ।

नैव दुर्यो पुनरिति निश्चया पृथगे तु तः ॥

¹ *Manu*, 21, 227.

² *infra*, pp. 21, 22-24, 46.

opportunity of correcting himself by denying him the right to perform expiatory ceremonies was a more serious punishment than the physical one. For, it deprived him of the possibility at any stage of reclamation to society. The outcaste was one who suffered from this disability. *Prāyaścitta* had therefore an important part to play in the regulation of the life of the people.

Prāyaścitta enabled the moral offender who realized his mistake and was repentent to retrace his steps back to his original position and start afresh. A denial of the opportunity would mean eternal damnation, and Hinduism was (in principle) against any person being shut out from legitimate opportunities of spiritual uplift, which alone mattered. Every other thing was transient and *Dharma* alone remained to accompany the soul in its weary march.¹ The *Gautama-dharma-sūtra pariṣiṣṭā* which is now presented as edited from two manuscripts available in the Adyar Library Nos. 8. D. 55 and 24. G. 18. presents the *prāyaścitta* part of Gautama.

GAUTAMA-DHARMA-SŪTRA

The *dharma-sūtra* of Gautama is the earliest work known. Unlike the *dharma-sūtra* of Baudhāyana and Āpastamba it is wholly written in prose. Baudhāyana and Āpastamba have verses interspersed in their works. Gautama is referred to in the works of Baudhāyana, Āpastamba, Manu and Yājñavalkya.² The antiquity of the work as the first *dharma-sūtra* has not been in dispute though there has been differences of opinion as to the later revisions of the work. The view of Dr. Batakriṣṇa Ghose has been examined by MM. Kane and as the arguments advanced by Dr. Ghose are met by Prof.

¹ See, Introduction to *Kṛtyakalpataru*, Mohanlala.

² S B E II, alv and pp xlviii-lv. Dr Jayaswal places the work of Gautama between 350 and 200 B C. See, *Manu and Yājñavalkya*, p. 4.

bhāṣyas which by themselves can be regarded as digests e.g. *Mitākṣarā* of Viṇṇānesvara.¹

In the process of such an evolution, each dharma-sūtra must have sought the help of others to fill up the gaps in its own literature. The general principle of accepting rules as workable and applicable to all in cases where specific directions have not been laid down in their own dharma literature—*anuktaṁ anyato grāhyam*—a principle which is accepted in other branches of literature, should have operated.² It is all the more important in cases where the dharma literature did not have other parts like the *śrauta*, *gṛhya* or *śulba* parts as in the case of *Gautama-dharma-sūtra*.

EDITIONS OF GAUTAMA

We have three editions of *Gautama-dharma-sūtra*: (1) No. 61 of the Anandasrama Series with the *bhāṣya* of Haradatta; (2) of which there is also a Telugu edition; (3) and with the commentary of Maskari in the Mysore Series. Editions of the *sūtras* alone are many and have not been recounted here.

Of these, the Mysore edition contains, besides the text and commentary, a section—*Kriyākāṇḍa*—in eighteen chapters.³ The content of the *Kriyākāṇḍa* is to treat about the *ācāra* part as to the daily routine from getting up in the early morning, *danta-dhēvana*, *snāna*, *japa*, *homa*, *pūjā* etc. This is also found in the Telugu edition (1927). The *Kriyākāṇḍa* is contained in the two manuscripts of the Adyar Library as the 1st *prasna* of the *pariśiṣṭa*. The second *prasna* is the unprinted portion and is now published.

¹ *Kṛtyakalpataru*, *Brahmacārikāṇḍa*. Introduction, pp. 6-8 (Edited by Prof. K. V. Rangaswami Aiyangar).

² This principle is accepted in the case of Āgama literature for purposes of worship in the temples of South India.

³ *Gautama-dharma-sūtra*, Edited by L. Srinivasacharya, 1917 (Mysore), pp. 457-475. Telugu edition, Madras, 1927, pp. 489-514.

THE PRESENT EDITION

The two manuscripts utilized for the present edition are described here :

(अ)—8. D. 55. Paper—country-made—38 folia—The first *prāsna* is numbered 1-16, and second numbered 1-22. Telugu script. Big handwriting. 10 lines per page. Size : $9\frac{1}{2}'' \times 5\frac{3}{4}''$ Bound in book-form. In good condition. Complete.

(क)—24. G. 18. Palm-leaf. 11 folia ; numbered 3 to 13. (First two folia lost). Grantha script. Fair medium handwriting. 11 to 11 lines per page. Size $19\frac{1}{2}'' \times 1\frac{3}{4}''$. Not inked. Very damaged. First *prāsna* incomplete and Second *prāsna* complete.

The second *prāsna* deals with the *prāyascitta* part of the *Gautama-dharma-sūtra* in detail. It is divided into twenty sections and contains 500 sūtras.

The following is an analysis of the number of sūtras in the *pariśiṣṭa* :

Chāpt.	1-14	6-17	11-31	16-49
	2-12	7-21	12-23	17-18
	3-31	8-28	13-13	18-14
	4-66	9-20	14-23	19-17
	5-47	10-19	15-24	20-11
Total 500				

The *dharma-sūtra* of Gautama contains sūtras which are relevant to the portion covered in the *pariśiṣṭa* but which are brief. The explanation has to be sought here in the second *prāsna* for a fuller treatment. The sūtras do not mention any names of writers. On examination it is possible to find parallel passages in both *Manu* and *Yājñavalkya*, as also *Vasiṣṭha* and *Viṣṇu*. Such passages have been furnished as footnotes under the relevant sūtras in the text. The work is quoted with approval by *Vijñānesvara* commenting on *Yājñavalkyasmṛiti* in his *Mitākṣarā* (III, 216) and half of a section of the

¹ *Yājñavalkyasmṛiti*, Nirṇayasagar edition, pp. 370-371.

parisiṣṭa is quoted with slight changes in the order of citation *verbatim*. Mādhava commenting on Parāśara, quotes the same sūtras under Gautama (*Parāśara-Mādhaviya*, Vol. II, pp. 514-8). Vaidyanātha in his *Smṛti-muktāphala* (*Prāyaścittakāṇḍa*) quotes the same sūtras under *Vyḍḍha-Gautama* (Ed. by Gharpure, p. 861)¹ though the two earlier writers quote them under Gautama and not *Vyḍḍha-Gautama*. But Mādhava quotes under *Vyḍḍha-Gautama* certain sūtras which are not found in the present manuscript (*Parāśara-Mādhaviya*, II, pp. 504-5).² And none of the sūtras or verses quoted under *Vyḍḍha-Gautama* by the different writers of digests are traceable in the present work of *Gautama-parisiṣṭa*.

SOURCES OF THE PARISIṢṬA

The first *prasna* of the *Parisiṣṭa* has been printed in the Mysore edition of the *Gautama-dharma-sūtra* with the

¹ *Smṛtimuktāphala*, Edited by J. R. Gharpure, p. 861.

² The sūtras referred to are cited hereunder :

चूदगातमः देहदम्भोपजीवी हृद्रोगी । प्रतिक्षय बाह्यनस्थादनादभ्यायुः । प्रली-
 वहुत्वे मन्थेकारायः झीयः । स्वाभिना तमे नियुक्तस्तदनुष्ठानाशक्तो जलोदरी ।
 दुर्बलबाधे बलवदानुपेक्षापाम्नहीनः । व्यवहारपक्षपाते जिह्वारोगी । स्वयं प्रवर्तिन-
 धमनिग्रजलठेने प्रतिपक्षेष्टवियोगः । स्वयमग्रभुक् शूलरोगी । वरिशीणमित्रवन्द्युत्सवामि-
 स्वजनारमन्ता परिभूतवृत्तिः । अतिथिं परमप्रथतः कषात्तपट्टिका । तूर्गास्तत्रले प्रति-
 ध्यादानादिष्टवियोगः । उद्याना गुरुस्वामिमित्रमुपचरतः प्राप्तार्थपरिध्वंसः । विश्रम्भाय-
 हारी सर्वदुःसाध्यः । गोदुःखघारी गोनामहा । गोनिर्दयथिष्टिनामः । यथानाशको
 निस्तेजस्कः । तभायां गलमन्थी पुण्याक्षेपी वक्रकण्ठः । शिटवीर्यधर्मदुषकः केदराक्षः ।
 मायुजनप्रसिद्धेदेवद्विजगुरुज्ञानयोगदेश वक्राम्बुः । तदाकराममेत नेत्राग्रहीनः । कृतमः
 मर्षारम्भविचलः । परस्वामितापी शयरोगी स्यात् । चौररक्षकः,

“अवदारेष्वमध्यमधीरतिपरय यः ।

• वागियत्यभो नो तस्य देशान्तरागतस्य च ॥

स्यापिः स्वात्प्राण्यदेहो मृतिरतत्रैव पापिनः ।” इति ।

bhāṣya of Maskari.¹ It contains eighteen chapters. It opens with the *pratijñā* :

athācārān pravakṣyāmi |

and true to the promise, describes the *āṅnika* part. 'Conduct is the key, to the four puruṣārthas is the slogan.' In the last sūtra of the first *prasna* occurs the passage :

*Evam Kriyākāṇḍam ācarataḥ dharmārthakāmamokṣāya
siddhir bhavati siddhir bhavati* ||

The repetition of the last words is to denote the end of a section. The word *Kriyākāṇḍa* in the sūtra has been taken to be title of the portion by the editor of the *Gautama-dharma-sūtra* in the Mysore series. But the editor of the work in the Telugu edition puts the following colophon :

*Iti Gautama-dharma-sūtra Parisiṣṭe Kriyākāṇḍa nāmani
aṣṭādaśo amśaḥ* ||

and rightly regards the portion as part of the *Parisiṣṭa*.

The second *prasna* which is now presented for the first time, attempts to describe whatever has been left out in the *dharmasūtra* to which it is attached. It limits itself to the *prāyascitta* portion which has not been elaborated in the *Gautama-dharma-sūtra*.

In the composition of the work, the *Parisiṣṭa* has borrowed a great deal from the works of Manu and Yājñavalkya. Other works on *Dharmasāstra* have also been utilized such as Viṣṇu, Vasīṣṭha, Paiṭhīnasi, Hārīta, Śaṅkha, Baudhāyana etc. An entire section on 'Dreams' has been bodily taken from the *Matsyapurāṇa*. The verses of the *Matsyapurāṇa* have been rendered into prose in sūtra style in the order in which the topics are cited in the verses.²

¹ pp. 457 to 475

² आचारात्मते धर्ममाचारात्मते धनमाचारात्मते सुखमाचारादेव मोक्षमाप्नुयात् ।

Ibid., p. 457.

³ See chapter 16, *infra*, pp. 34-36.

There are eleven manuscripts of the *Gautamā-dharma-sūtra* in the Adyar Library which contain this extra chapter and I have edited the chapter in the *Adyar Library Bulletin* (Vol. X, pp. 206-208 with the help of these manuscripts).

DATE OF THE PARISIṢṬA

There is no definite indication as to the date of the work. Nor does the internal evidence furnish any further definite clue. The fact that the *Parisiṣṭa* has borrowed largely from other works on *dharmaśāstra* definitely pushes back its date to the centuries after the Christian era. The chapter dealing with *Śvapna* (dreams) which is definitely borrowed from the *Matsyapurāṇa* will bring it further down to the Gupta times when the *purāṇas* took their present shape. The earliest work which cites the *Parisiṣṭa* is the *Mitākṣarā* of Vijñāneśvara. In fact, it is not too much to say that in several cases the *Mitākṣarā*, in commenting on Yājñavalkya has taken the clue from the *Parisiṣṭa*. Illustrative instances can be found in p. 6, under *sūtra* 7, p. 9, *sūtra* 14, p. 27, *sūtras* 16 and 17, pp. 32-33, *sūtras* 7-12, p. 35, the last *sūtra* of the 7th chapter and the first *sūtra* of chapter 8, p. 36, *sūtras* 3 and 4, p. 39, *sūtras* 16 and 21 etc. Commenting on Yājñavalkya III, 216, Vijñāneśvara has quoted over half of a section of the *Parisiṣṭa*. The work had therefore attained to a position of authority by the time of Vijñāneśvara. Neither Medhātithi nor Visvarūpa has quoted this *Parisiṣṭa*. The argument of silence is at best only a partially correct view and cannot be pushed to the logical extreme. Under the present state of our knowledge all that we can say is that about A.D. 800 may be the latest date that can be assigned the *Gautama-dharma-sūtra-pariṣiṣṭa*.

विषयानुक्रमणी

प्रथमोऽध्यायः	विषयाः	सूत्रसंख्या
प्रतिज्ञा	.	१
भवप्राप्तिकारणानि	.	२
कर्मानुरूपशरीरग्रहणम्	.	३—९
सत्त्वादिगुणपरिपाकः	.	६—९
स्वर्गमार्गः	.	१०
देवयानपितृयाने	.	११—१४

द्वितीयोऽध्यायः

सत्त्वशुद्ध्या मोक्षप्राप्तिः	.	१
गृहस्थस्य मोक्षप्राप्त्युपायः	.	२
कर्मविपाकः	.	३
तत्राकामतो महापातकिनां संसारप्राप्तिः	.	४—७
कामतो महापातकिनां संसारप्राप्तिः	.	८—१२

तृतीयोऽध्यायः

महापातकिनां कर्मविपाकः	.	१—६
पातकिनां कर्मविपाकः	.	७—३१

चतुर्थोऽध्यायः

कर्मविपाकः	.	१—६६
------------	---	------

MANU AND YĀJÑAVALKYA

The *Parisiṣṭa* follows Yājñavalkya in the main, both as to the matter taken and the arrangement. Beginning from verse 131 of the third chapter of Yājñavalkya the *Parisiṣṭa* unfolds itself as it proceeds to deal with the various topics. In many places in the first five chapters, and in other places, verbal identity of the *sūtras* to the verses of Yājñavalkya is clear. In fact the many textual difficulties which the two manuscripts presented were overcome by a close study of the *Parisiṣṭa* with the *Ālitākṣarā* of Vijñānesvara, which had utilized the *Parisiṣṭa* to the fullest extent.

The extent of borrowing from Manu is also considerable. Manu has been accepted wherever Yājñavalkya has not touched the topic and laid down the rule (chap. 2, *sūtras* 9-12). A similar instance can be seen in chapter 6, *sūtras* 3 to 6 where sins entailing loss of caste are enumerated. Where there is a difference of opinion between Yājñavalkya and Manu, the *Parisiṣṭa* follows the former.¹

OTHER WORKS

Apart from passages which have been cited for comparative study from Viṣṇu in the footnotes, one passage of interest has to be noted. This occurs in chapter 6, *sūtras* 1 and 2 under the topic *atipātaka* and *anupātaka*. The same topic is dealt with in chapter 5 under *sūtra* 4 and the same view is cited by Yājñavalkya. But the repetition of the same topic in chapter 6 is under a different classification which is supported by Viṣṇu. The *Parisiṣṭa* has accepted both the views under different classifications.

¹ See footnote No. 10 of p. 75, *infra*.

Remarkable identity of passages between the *Parisiṣṭa* and *Vasiṣṭha* are noticeable. These can be seen under chapter 7, *sūtra* 6, chapter 9, *sūtras* 5-10, chapter 14, *sūtras* 6-7, chapter 20, *sūtra* 9 etc. Similarly, identity of passages with *Yama* is found in p. ६०, *Saṅkha*, pp. १२-१४, ३२, ५१, ८६, *Hārīta*, pp. ३७-८, ७९-८०, *Devala*, p. ६२. Two *sūtras* have been bodily borrowed from *Āpaṣṭambadharmasūtra* (chapter 8, *sūtra* 1 and chapter 11, *sūtra* 11). Other writers whose verses have been rendered into prose or reproduced with slight variations have been shown in the footnotes in the relevant places. The list given above is only illustrative but not exhaustive.

The *Gautama-dharma-sūtra* contains an extra chapter in the editions of both Jivananda and M. N. Dutt. This chapter has been omitted in the standard editions of the work issued from Mysore and Poona as neither Maskari nor Haradatta has commented on the chapter. The *Parisiṣṭa* contains several of the *sūtras* found in the extra chapter. Out of a total 31 *sūtras* only 13 *sūtras* do not find their counterparts in the *Parisiṣṭa*. They are cited below :

हिरण्यहारी दुर्दरी ॥ ७ ॥ त्रपुचामरसीसविक्रयी मधपः ॥ १७ ॥
एकशफविक्रयी मृगव्याधः ॥ १८ ॥ नाक्षत्री चार्बुदी ॥ २० ॥ नास्तिको
रक्तोपजीवी ॥ २१ ॥ ब्रह्मपुरुषतत्कराणां देशिकः पिण्डहरः ॥ २३ ॥
पण्डो महापथिकः ॥ २४ ॥ मध्वामेही हि धर्मपत्नीषु स्यान्मधुन-
प्रवर्तकः ॥ २६ ॥ स्वर्वाटः सगोत्रसमवेयः स्वयभिगामी ॥ २७ ॥ श्रीमती-
मातृभगिनीभ्रातृभगिनीष्वभिगम्यावीजिनः ॥ २८ ॥ तेषां सुव्रजकुण्ड-
गण्डव्याधितव्यज्ञदरिद्रास्पायुषोऽल्पबुद्धयः शठपण्डशैलपतस्करपरपुरुषप्रेष्य-
परकर्मकराः स्वस्वादनकंचरा नृसंसंकीर्णकूटकमाणः कमतश्चान्त्याधोप-
पद्यन्ते ॥ २९ ॥ तस्मात्कर्तव्यमेवेह प्रायश्चित्तम् ॥ ३० ॥ विशुद्धैर्लक्षणे-
र्जायन्ते धर्मस्य धारणादिति धर्मस्य धारणादिति ॥ ३१ ॥

	विषयाः	सूत्रसंख्या
पञ्चमोऽध्यायः		
महापातकसमानि	.	१—४
उपपातकानि	.	५—४४
उपपातकाद्यावृत्तौ फलविशेषः	.	४५—४७
षष्ठोऽध्यायः		
अतिपातकानि	.	१
अनुपातकानि	.	२
जातिभ्रंशकराणि	.	३
संकरीकरणम्	.	४
अपात्रीकरणम्	.	५
मलिनीकरणम्	.	६
प्रकीर्णकम्	.	७
महापातकप्रायश्चित्तनिरूपणप्रतिष्ठा	.	८
ब्रह्महत्याप्रायश्चित्तम्	.	९—१७
सप्तमोऽध्यायः		
सुरापप्रायश्चित्तम्	.	१
एकादश मद्यानि	.	२
अकाम्तः सुरापाने प्रायश्चित्तान्तरम्	.	३—४
रेतोविष्मूत्रप्राशने प्रायश्चित्तम्	.	५
मद्यभाण्डस्थोदकपाने	.	६—७
सुरापानसमे	”	८
मुषर्णस्तेपे	”	९—११
कामाकामकृतपापानां प्रायश्चित्ते विशेषः	.	१२
प्रसरेणवादिप्रमाणम्	.	१३—२०
मुषर्णपरिनिममुषर्णस्तेपे महापातकव्यम्	.	२१

अष्टमोऽध्यायः	विषयाः	सूत्रसंख्या
शुक्तरूपे	प्रायश्चित्तम्	१—३
शुक्तरूपसमे	"	४—७
धान्यादिहरणे	"	८—१०
अणानपाकरणे	"	११
अनादिताम्रितायां	"	११
लाक्षालवणादिविक्रये	"	१२—१३
निन्दितार्थोपजीवने	"	१४
मृतकाध्ययने	"	१५
जातिमात्रब्राह्मण्यादिगमने	"	१६—२१
स्वरिणीगमने	"	२२—२३
बन्धकीगमने	"	२४—२६
विधवागमने व्रतस्थागमने च	"	२७
गर्मकरणे	"	२८

नवमोऽध्यायः

स्वरिशूद्रादिगमने	प्रायश्चित्तम्	१—४
प्रतिषेधगमने	"	५—१०
भार्यासुखमथुने निवृत्त्यभावः	"	११
रजस्वलागमने	प्रायश्चित्तम्	१२—१३
शमज्जारादिवधे	"	१४
अस्थिमत्तमनस्थिमतां च वधे	"	१५
आर्द्रद्रुमछेदने	"	१६—१७
काकादिभिर्दंशे	"	१८—२०

दशमोऽध्यायः

आदिदण्डजखटायाः प्रायश्चित्तम्		१—३
-------------------------------	--	-----

विषयाः	सूत्रसंख्या
वेदोक्तकर्मपरित्यागे	प्रायश्चित्तम् . ४—६
कन्यादूषणे	" . ६
आत्मार्थं पाकक्रियायां मयपत्नीनिषेवणे च	" . ७
नारीणां विक्रये	" . ८
ब्रह्मसूत्रं विना भोजनार्थे	" . ९
रजस्वलयोरन्योन्यस्पर्शे	" . १०
तस्करराजभृत्यादीनां	" . ११
ब्रह्मोपजीविलक्षणम्	" . १२
देवलकादीनां	प्रायश्चित्तम् . १३
समुद्रयाने ब्राह्मणस्य	" . १४
असत्प्रतिग्रहे	" . १५—१६
सत्परिग्रहत्यागे	" . १७
अदत्तादाने कर्मविपाकः	" . १८
शाल्मलबर्हिर्वेदिपुरोडाशादिभक्षणे	प्रायश्चित्तम् . १९

एकादशोऽध्यायः

अग्निर्दशाहगवादिक्षीरपाने	प्रायश्चित्तम् . १—२ .
अन्नस्य केशादिना दूषणे शुद्धिः .	" . ३—४ .
आद्युच्छिष्टभक्षणे	प्रायश्चित्तम् . ५—१४ .
दीपोच्छिष्टादिभोजने	" . १५
पीतशेषपाने	" . १६—१७ .
अमेघ्यादिस्पृष्टभक्षणे	" . १८—१९
बुत्तिसत्तान्नभोजने	" . २०
उत्थितादिभोजने	" . २१
एकपङ्क्तौ केनापि तस्यागे भोजने	" . २२—२३
शवादिदूषितकूपस्थजलपाने	" . २४—२५
चण्डालकूपमाण्डादिजलपाने	" . २६—३१

विषयाः

सूत्रसंख्या

द्वादशोऽध्यायः

म्लेच्छादिपुष्करणीशौचाशौचनिर्णयपूर्वकं तज्जलपाने प्राय-

श्चित्तम्	१—४
रजकादिभाण्डस्थजलपाने प्रायश्चित्तम्	५—६
अन्यजखानितकूपादौ स्नानकरणे	७—८
पर्युषितभोजने	९—१०
सप्तत्वादीनां निशि वर्जनम् ; अवर्जने च	११—१२
अनाहुताद्यन्नभोजने	१३—१५
भिन्नभाजनादिषु भोजने	१६—१७
हस्तदत्तादिक्रियादुष्टाभोज्यमक्षणे	१८—१९
मुरापानसमानि	२०
अभोज्यान्नाः	२१
गणिकालक्षणम्, तदन्नभोजने च प्रायश्चित्तम्	२२—२४
गणलक्षणम्	२५

त्रयोदशोऽध्यायः

अभोज्यान्नाः	१
कदर्यलक्षणम्	२
पण्डलक्षणम्	३
मार्जारलक्षणम्	४
कुक्कुटलक्षणम्	५
पतितलक्षणम्	६
अपविद्वलक्षणम्	७
चण्डाललक्षणम्	८
एतेषामन्नभोजने प्रायश्चित्तम्	९—१०
भ्रूणहलक्षणम्	११
पुनरभोज्यान्नाः	१२

विषयाः

सूत्रसंख्या

यत्नात्कारेणभोज्यभोजने प्रायश्चित्तम्

१३

चतुर्दशोऽध्यायः

अपुत्रायन्नभोजने

प्रायश्चित्तम्

१

अभोज्यानि, तद्वक्षणे च

”

२—२

नखच्युतघृतादेर्गोमांसतुल्यता, तद्वक्षणे च

”

६—८

हस्तदत्तभोजननिषेधः

.

९

पीतशेषपानादौ प्रायश्चित्तम्

.

१०—११

सुरापानसमं जलम्

.

१२

चण्डालादिस्पृष्टवस्त्रशुद्धिः

.

१३—१६

चण्डालादिस्पृष्टसुवर्णादिशुद्धिः

.

१७—२१

चण्डालादिस्पृष्टान्यशुद्धिः

.

२२—२३

पञ्चदशोऽध्यायः

गृहदाहे सति तत्रस्थधान्यशुद्धिः

.

१—२

शानादिप्रमाणानि

.

३

अन्नशुद्धिः

.

४—५

घृतगुडादिशुद्धिः

.

६—७

बालानां शुद्धता

.

८

शूर्पवस्त्रादिस्पर्शो दोषः

.

९—१०

दिवा मयुने

प्रायश्चित्तम्

.

११—१२

विप्रेण वादे तत्ताडनादौ च

”

.

१३—१७

असंनिहितजलदेशादौ विष्णुमूत्रोत्सर्गे

”

.

१८—१९

सूर्योदये स्वापे

”

.

२०

नित्यकर्मलोपे

”

.

२१

छातकर्मलोपे

”

.

२२

ऋतौ भार्याया अगमने

”

.

२३

विषयाः

सूत्रसंख्या

कुलक्षपकरं कर्म २४

षोडशोऽध्यायः

अस्नातभोजनादौ प्रायश्चित्तम्	१
पङ्क्तौ वैषम्यकरणे	२
अमेध्यगन्धघ्राणे	३
कुतल्यादीनां	४
पतितादिपङ्क्तिभोजने	५
नीलवस्त्रधारणे	६
नीलवस्त्रधारणनिषेधापवादः	७
पालाशकाष्ठकृतपादुकादिधारणे प्रायश्चित्तम्	८
गुहशिष्याद्यन्तरागमने	९—१०
दुःस्वप्नारिष्टदर्शने	११
दुःस्वप्नरूपणम् , तत्प्रायश्चित्तं च	१२—४९

सप्तदशोऽध्यायः

निषिद्धदेशगमने प्रायश्चित्तम्	१
स्वशकृदीक्षणे	२
अग्नेः खट्वायधःकरणे	३
दर्भैः पादप्रमार्जने	३
अनभिवाद्याभिवादने	४—१०
निषिद्धकालेऽभ्यङ्गादौ	११
अस्पृश्यस्पर्शस्पर्शे	१२—१३
यूपचण्डालादिस्पर्शे	१४
देवलकस्पर्शनिषेधः	१५—१६
महापथिकलक्षणम्	१७
उपस्पृशेननिमित्तानि	१८

विषयाः	सूत्रसंख्या
अष्टादशोऽध्यायः	
भुज्जानस्यास्पृश्यस्पर्शे	प्रायश्चित्तम् १—९
असंभाष्यसंभाषणे	११—७
विना यज्ञोपवीतेन भोजनादौ	१२—१०
इन्द्रचापादिदर्शने	११
अप्सु स्वप्रतिबिम्बदर्शने	१२
क्षुदादिषु	१३
प्रकीर्णकप्रायश्चित्तोपसंहारः	१४

एकोनविंशोऽध्यायः

अथ रहस्यप्रायश्चित्तानि	
तत्र बहिःसंध्यया शुद्धिः	१
‘अग्नेर्मन्त्रे’ इति सूक्तजपेन शुद्धिः	२—३
सर्वपापक्षपकरा मन्त्राः	४—७
गायत्रीजपमहिमा	८—१३
रुद्रैकादशनीजपमहिमा	१४—१७

विंशोऽध्यायः

जपयज्ञप्रशंसा	१—४
रुद्रजपप्रशंसा	५—८
कुश्याजिनदानप्रशंसा	९
वेदाभ्यासः पञ्चधा	१०
सर्वपापहरणोपायः	११

ERRATA

PAGE	LINE				
11	2	read	उचैःस्वरः	for	उचैःस्वर
12	2	"	ब्रह्मदा	"	ब्रह्मदा
14	26	"	cite	"	cites
33	1	"	स्तेनः स्तेयाद्	"	स्तेनस्तेयाद्
36	20	"	उशना	"	उशनाः
40	25	"	"	"	"
42	13	"	•गच्छेन्नोहितदर्भैर्वैष्टयित्वा	"	•गच्छेच्छरपत्रैर्वैष्टयित्वा
61	3	"	•स्याधदधानस्य	"	•स्याधदधानस्य
79	11	"	cites	"	cite

॥ श्रीरस्तु ॥

॥ गौतमधर्मसूत्रपरिशिष्टम् ॥

द्वितीयः प्रश्नः

प्रथमोऽध्यायः

१ अथातो धर्मशेषान् व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

२ अन्त्यपक्षिस्थावरतां दोषैर्मनोवाक्यायकर्मभिर्जीवोऽयं भवयोनिशतेषु
प्रयाति ॥ २ ॥

परद्रव्याणि मनसा ध्यायंस्तथानिष्टानि चिन्तयन् वितथाभिनि-
वेशी जायतेऽन्त्यासु योनिषु ॥ ३ ॥

१ The manuscript begins with the following salutations:
धीगणेशाय नमः । धीदक्षिणामूर्तिगुरुवे नमः । हरिः ओम् ।

२ Parallel quotations from the standard works on dharmaśāstra such as Manu, Yājñavalkya, Viṣṇu and Vasistha have been cited under each sūtra, wherever they have been traced. Quotations from the *Mitākṣarā* of Vijñāneśvara, *Parāśara-Mādhaviya* and some of the minor *smṛtis* have also been added as they were found useful.

३ अदक्षिणस्थावरतां—अ ; अत्यन्तपक्षे स्थावरतां—क.

४ cf., अन्त्यपक्षिस्थावरतां मनोवाक्यायकर्मभिः ।

दोषैः प्रयाति जीवोऽयं भवयोनिशतेषु च ॥ याज्ञवल्क्यः, ३ १३१.

५ जायते आसुरयोनिषु—अ.

६ cf., परद्रव्याण्यभिध्यायंस्तथानिष्टानि चिन्तयन् ।

वितथाभिनिवेशी च जायतेऽन्त्यासु योनिषु ॥ याज्ञवल्क्यः, ३, १३४.

पिशुनोऽनृतवादी 'परुषोऽनिबद्धप्रलापी मृगपक्षिषु जायते' ॥ ४ ॥

अदत्तादाननिरतः 'परदारगो हिंसकश्चाविधानेन 'स्थावरेष्वभि-
जायते' ॥ ५ ॥

शौचवानात्मज्ञस्तपस्वी विजितेन्द्रियो दान्तः 'कर्मकृद्वेदविद्यावित्
सार्विको देवयोनितो याति' ॥ ६ ॥

विषयेष्वारम्भी' व्यग्रोऽसत्कार्यनिरतो राजर्षी मनुष्येषु 'मृतो
जन्माधिगच्छति' १० ॥ ७ ॥

१ पुरुषो—क.

२ cf., पुरुषोऽनृतवादी च पिशुनः पेष्यस्तथा ।

अनिबद्धप्रलापी च मृगपक्षिषु जायते ॥ शाश्वत्स्वः, ३, ११५.

३ परदारगो हिंसकश्चाविधानेन—क.

४ स्थावरेष्वभिजायते—क.

५ cf., अदत्तादाननिरतः परदारोपसेवकः ।

हिंसकश्चाविधानेन स्थावरेष्वभिजायते ॥ शाश्वत्स्वः, ३, ११६.

Compare sūtras 3 to 5 with *Manu*, XII, 5—7 and 9.

परमेश्वरमिष्यान् मनतानिष्टचिन्तनम् ।

वित्तयामिनियेतश्च त्रिविधं कर्म मानसम् ॥

पाठयमकृतं चैव वैश्वस्य चापि सर्वतः ।

अर्मबद्धप्रलापश्च वाक्मयं स्याच्चतुर्विधम् ॥

अदत्तानामुपादानं हिंसा चैवाविधानतः ।

परदारोपसेवा च शरीरं त्रिविधं स्मृतम् ॥

शरीरजेः कर्मनोपैवति स्थावरतां नरः ।

वायिजेः पक्षिमृगतां मानगेरन्यज्जातिताम् ॥

६ कर्मकृद्वेदविद्यासार्विको—अ ; कर्मकृन् सार्विको—क.

७ cf., अत्मज्ञः शौचवान् दान्तस्तपस्वी विजितेन्द्रियः ।

धर्मकृद्वेदविद्यावित् सार्विको देवयोनिताम् ॥ शाश्वत्स्वः, ३, ११७.

८ विषयेष्वारम्भश्च यो—क.

९ मृतो—अ.

१० cf., व्यग्रोऽसत्कार्यतोऽधीर आरम्भी विषयी च यः ।

॥ राजर्षो मनुष्येषु मृतो जन्माधिगच्छति ॥ शाश्वत्स्वः, ३, ११८.

स्य तैः प्रस्थापिताः परमपदं प्राप्नुवन्ति^१ ॥ ११ ॥

पुनरावृत्तिस्तेषामिह न विद्यते^२ ॥ १२ ॥

^३धूमनिशाकृष्णपक्षदक्षिणायनपितृलोकचन्द्रमोऽभिमानिनीर्देवताः

प्राप्य पुनरेव वायुवृष्टिजलभूमीः^४ प्राप्य व्रीक्षाद्यन्नरूपेण शुक्रत्वमवाप्य^५

यज्ञदानतपोयुक्ताः संसारिणो योनिं व्रजन्ति^६ ॥ १३ ॥

अचिरादिघूमादिमार्गद्वयं यः, प्रमत्तो न विज्ञानात्पसौ भुजङ्गः^७
शलमः कृमिः कीटो वा भयेत्^८ ॥ १४ ॥

इति द्वितीयप्रश्ने प्रथमोऽध्यायः

द्वितीयोऽध्यायः

‘अथवा वेदमभ्यसन् न्यस्तकर्मा बने वसन्’ मितभुगयाचिताशी च परां सिद्धिमवाप्नुयात्’ ॥ १ ॥

‘अप्रतिग्रहेणोपार्जितधनः सत्यवादी’ श्रद्धानुष्ठाननिरत आत्म-
तत्त्वज्ञाननिष्ठोऽतिथिप्रियो’ गृहस्थो मुक्तिं प्राप्नुयात्’ ॥ २ ॥

‘महापातकिनो दारुणान् तामिस्रादिनरकान् प्राप्य तत्र प्रचुरदुः-
खमनुभूय पापशेषात् पुनरिह’ संसारं दुःस्वयहुलश्वसृगालादितिर्यग्योनिषु
भूयो भूयो जायन्ते’ ॥ ३ ॥

प्रसहा मृगश्वसृकरोष्ठयोर्नि’ ११ प्राप्नुयात्’ ॥ ४ ॥

१ अथ पक्षौ वेदमभ्यसन्—अ ; अथवा वेदमभ्यसन्—क.

२ मितभुगयाचितां परां—अ.

३ cf., अथवाप्यभ्यसन्नेवं न्यस्तकर्मा बने वसन् ।

अयाचिताशी मितभुक् परां सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ बाह्यस्कन्धः, १, २०४.

एवं संन्यस्य कर्माणि स्वययंपरमोऽहः ।

संन्यासेनापहत्येनः प्राप्नोति परमो गतिम् ॥ मनुः, ६, १६.

४ प्रतिग्रहेण for अप्रतिग्रहेण—क.

५ श्रद्धानुष्ठान—अ.

६ विधिप्रियो for अनिधिप्रियो—अ.

७ cf., श्रद्धायागतधनस्तत्त्वज्ञाननिष्ठोऽतिथिप्रियः ।

भाद्रहृत्सत्यवादी च गृहस्थोऽपि हि मुन्यते ॥ बाह्यस्कन्धः, १, २०५.

८ महापातकिनोऽन्धतामिस्रादिनरकान्—अ.

९ संसारे श्वसृगालादि—क.

१० cf., महापातकान् घोरान्नरकान् प्राप्य दारुणान् ।

कर्मेक्षयाज्जायन्ते महापातकिनस्त्वह ॥ बाह्यस्कन्धः, १, २०६.

ददुन् कर्माणान् घोरान्नरकान् प्राप्य ततश्च यान् ।

संसारान् प्रतिपद्यन्ते महापातकिनस्त्वमान् ॥ मनुः, १२, ५४.

११ मृगश्वसृकरोष्ठयोर्नि—क.

१२ cf., मृगश्वसृकरोष्ठयोर्नि नददा योनिपृच्छति । बाह्यस्कन्धः, १, २०७.

सुरापः 'स्वपुल्कसवेनयोनिम्' ॥ ५ ॥

स्वर्णहारी 'कृमिकीटपतङ्गयोनिम्' ॥ ६ ॥

गुरुतल्पगस्तृणगुल्मलतात्वं चाकामतः^१ ॥ ७ ॥

कामतो दुःस्वबहुलयोनिषु^२ ॥ ८ ॥

ब्रह्महा श्वसूकरसरोष्ट्रगोजाविमृगपक्षिचण्डाल^३ 'पुल्कसानाम्'^४ ॥ ९ ॥

सुरापो 'विड्भुक्कृमिकीटपतङ्गपक्षिणां हिंसाणां च सत्त्वा-
नाम्'^५ ॥ १० ॥

स्तेनस्तु विप्रो^६ 'सूताहिसरटानां सरीसृपाणां'^७ 'तिरश्चाम्मुचारिणां'
हिंसाणां च पिशाचानाम्'^८ ॥ ११ ॥

^१ स्वपुल्कसवेनयोनिः—अ; स्वपुल्कसयवनयोनिम्—क.

^२ cf., स्वपुल्कसवेणानां सुरापो नात्र संशयः । याज्ञवल्क्यः, ३, २०७.

^३ कृमिकीटपतङ्गयोनिम्—अ.

^४ cf., कृमिकीटपतङ्गत्वं स्वर्णहारी समान्नुपात्त । याज्ञवल्क्यः, ३, २०८.

^५ cf., तृणगुल्मलतात्वं च बहुलो गुरुतल्पगः । याज्ञवल्क्यः, ३, २०८.

^६ cf., 'एतथाकामकृतविषयम् । कामकारकते स्वन्यास्वपि दुःस्वबहुलयोनिषु संसरन्ति' ॥ याज्ञवल्क्यस्मृतिव्याख्या मिताक्षरा, ३, २०८; शृष्ठम् ३६८.

^७ चाण्डाल for चण्डाल—अ.

^८ cf., श्वसूकरसरोष्ट्राणां गोजाविमृगपक्षिणाम् ।

चण्डालपुल्कसानां च ब्रह्महा योनिमुच्छति ॥ मनुः, १२, ५५.

^९ विड्भुक्कृमिकीटपतङ्गपक्षिणां—अ.

^{१०} cf., कृमिकीटपतङ्गानां विड्भुजां चैव पक्षिणाम् ।

हिंसाणां च सत्त्वानां सुरापो मादराणो मजेत् ॥ मनुः, १२, ५६.

^{११} सूताहिसरीसृपाणां—अ; सूतसरटानां सरीसृपाणां—क.

^{१२} तिरश्चाम्मुचारिणां—अ.

^{१३} cf., सूताहिसरटानां च तिरश्चां चाम्मुचारिणाम् ।

हिंसाणां च पिशाचानां स्तेनो विप्रः सारथः ॥ मनुः, १२, ५७.

तृतीयोऽध्यायः

७

गुरुतल्पगस्तु गुल्मलतानां कव्यादानां च 'दंष्ट्रिणां क्रूरकर्मकृतां
'चैव संसरन्ति' ॥ १२ ॥

इति द्वितीयप्रश्ने द्वितीयोऽध्यायः

तृतीयोऽध्यायः

प्रसहा क्षयरोगी *म्यात् ॥ १ ॥

इयावदन्तकः सुरापः ॥ २ ॥

कुनखी हेमहारी ॥ ३ ॥

दुश्कर्मा गुरुतल्पगः* ॥ ४ ॥

रौरवादिनरकेषु सूकरादियोनिषु च दारुणं दुःखमनुभूयानन्तरं
दुरितशेषेण जननसमये क्षयरोगादियुक्ता भवन्ति ॥ ५ ॥

‘दुःखप्रचुरेषु मानुषशरीरेषु संसरन्ति’ ॥ ६ ॥

अन्नहर्ताऽजीर्णान्नः* ॥ ७ ॥

‘पुस्तकहार्यननुज्ञाताध्यायी मूको भवति ॥ ८ ॥

धान्यमिश्रः* पडङ्गुलः स्यात् ॥ ९ ॥

पिशुनो ‘दुर्गन्धनासिकः ॥ १० ॥

‘तैलहर्ता तैलपायी’ कीटविशेषः ॥ ११ ॥

असहोपसंकीर्तनो दुर्गन्धवदनः* ॥ १२ ॥

* दुःखप्रचुरमानुषशरीरेषु—अ.

* Compare sutras 5 and 6 with मिताक्षरा on याज्ञवल्क्य, III, 209.
—“एवं रौर्यादिनक्षत्रेषु धसूकरसरादियोनिषु च वारुणं दुःखमनुभूयानन्तरं दुरितक्षेपेण
जननसमय एव क्षुरोरादिलक्षणमुक्ताः । प्रचुरेषु मानवशरीरेषु संसरन्ति ”

* अन्नहर्ताजीर्णनदी—अ.

* पुस्तकादिमंहार्यननुज्ञाताध्यायी मूको—अ.

* धान्यमिश्रः—क.

* दुर्गन्धः नास्तिकः—क.

* तैलहर्ता—क.

* कफविशेषः—अ.

* Compare sutras 7 to 12 with the following :

अन्नहर्तामयावी म्यामूको वागपहारकः ॥

धान्यमिश्रोऽतिरिक्ताङ्गः पिशुनः पृतिनागिकः ।

तैलहर्ता तैलपायी स्यात्पृतिवक्त्रस्तु सूचकः ॥ याज्ञवल्क्यः, ३, ११०-१११.

अन्नहर्ताऽऽमयाविः मूक्यं वागपहारकः ।

पिशुनः पृतिनागिक्यं सूचकः पृतिवक्त्रनाम् ।

[धान्यमिश्रोऽतिरिक्त्यं] अतिरिक्त्यं तु मिश्रकः ॥ मनुः, ११, ५१, ५०.

[ममं शूभो यो मनुः] तैलहर्ता ययः ॥ मनुः, ११, १२, ६३.

अन्नपहारकस्तथामयावी । वागपहारको मूकः । मिश्रवोरोऽतिरिक्ताङ्गः ।

पृतिनामः पिशुनः । तैलहर्ता तैलपायिकः । पृतिवक्त्रः सूचकः ॥ विष्णुः, ४५, ११-१२,

१०, ७; ४४, २३; ४५, ८.

‘एतच्च तिर्यक्त्वप्राप्त्यनन्तरं मानुषशरीरप्राप्ते द्रष्टव्यम्’ ॥ १३ ॥

यद्वा तद्वा परद्रव्यमपहृत्याहुतं ‘च हविर्जग्ध्वा तिर्यक्त्वं याति’ ॥ १४ ॥

परस्य योषितं हत्वा ब्रह्मत्वं^१ सुवर्णव्यतिरिक्तं हत्वा बहु हिरण्यं
प्रतिगृह्य चारण्यं निर्जले देशे ब्रह्मराक्षसः स्यात्^२ ॥ १५ ॥

पत्रशाकं हत्वा मयूरः ॥ १६ ॥

शुभान् मन्थान् सुच्युन्दरी नाम मूषिका जायते ॥ १७ ॥

धान्यहारी मूषको भवति ॥ १८ ॥

यानमुष्ट्रः ॥ १९ ॥

फलं वानरः ॥ २० ॥

जलं^३ श्लवः ॥ २१ ॥

^१ ऐतच्च तिर्यक्त्वं प्राप्त्यानन्तरं—अ.

^२ cf., एतच्च तिर्यक्त्वप्राप्त्यनन्तरं मानुषशरीरप्राप्ते द्रष्टव्यम् ।

“यद्वा तद्वा . . . हविः” इति मनुस्मरणात्—याज्ञ. मित्रा., १, २१०-२११.

अथ नरकाभिभूतदुःखानां तिर्यक्त्वमुत्तीर्णानां मनुष्येषु लक्षणानि भवन्ति ।

विष्णुः, ४५, १.

^३ च—omitted by अ.

^४ cf., यद्वा तद्वा परद्रव्यमपहृत्य बलाभरः ।

भवत्ययं याति तिर्यक्त्वं जग्ध्वा यैवाहुतं हविः ॥

मनुः, १२, ६६; विष्णुः, ४४, ४४.

^५ ब्रह्मत्वमुवर्णम्यतिरिक्तं—अ.

^६ cf., परस्य योषितं हत्वा ब्रह्मत्वमपहृत्य च ।

अरण्ये निर्जले देशे भवति ब्रह्मराक्षसः ॥ याज्ञवल्क्यः, १, २१९.

संयोगं पतितेर्गत्वा परस्वेव च योषितम् ।

अपहृत्य च ब्रह्मत्वं भवति ब्रह्मराक्षसः ॥ मनुः, १२, ६०. [‘यित्वं’—

ब्राह्मणमुवर्णम्यतिरिक्तं—दृष्टव्यम्].

^७ भवति—omitted by अ.

^८ हविः—अ.

क्षीरं काकः ॥ २२ ॥

गृहोपस्करमुसलादि हृत्वा सरटाख्यः कीटविशेषो भवेत् ॥ २३ ॥

मधु हृत्वा दंशः ॥ २४ ॥

मांसं हृत्वा गृध्रः ॥ २५ ॥

गां हृत्वा गोधाख्यः प्राणिविशेषः ॥ २६ ॥

अग्निं पिकः ॥ २७ ॥

^१ क्षीरहारो गृहोपस्करः—क.

^१ Compare sūtras 16 to 23 with the following :

पत्रशार्कं शिखी हृत्वा गन्धान् पुच्छुन्दरी शुभान् ॥

मूषको धान्यहारी त्यागानमुद्रः कपिः फलम् ।

जलं हवः पयः काको गृध्रकारी क्षुत्स्करम् ॥ याम्यवख्यः ३, २१३-२१४.

‘पत्रशार्कं तु बर्हिणः’ १२, ६५; ‘पुच्छुन्दरिः शुभान् गन्धान्’ १२, ६५;

‘धान्यं हृत्वा भवतयागः’ १२, ६२; ‘त्यागान्मुद्रः’ १२, ६७; ‘फलमूलं तु मर्कटः’

१२, ६७; ‘जलं हवः’ १२, ६२; ‘पयः काकः’ १२, ६२; ‘गृध्रकारी क्षुत्स्करम्’

१२, ६६—मनुः

पत्रशार्कं बर्हि । पुच्छुन्दरिर्गन्धान् । आरुषान्यहारी । यानमुद्रः । फलं पुष्पं

या मर्कटः । जलं हृत्वाभिद्राः । पयः काकः । गृध्रकार्युत्स्करम् ॥—विष्णुः, ४४, ३२,

३१, १४, ४२, ४०, १६, १८, २६.

^२ दयालो—क.

^३ गोदाख्यः—अ.

^४ अग्निं पिकः—अ.

^५ Compare sūtras 24 to 27 with the following :

मधु दंशः पलं एधो वा योषाणि वक्षस्तया ॥ याज्ञ., ३, २१५.

‘मधु दंशः’ १२, ६२; ‘मांसं एधः’ १२, ६३; ‘योषा याम्’ १२, ६४;

‘वक्षो भवति हृत्वाग्निम्’ १२, ६६—मनुः.

मधु दंशः । मांसं एधः । योषा याम् । अग्निं वक्षः ॥ विष्णुः, ४४, १७, २१,

२९, ३५.

मनुयाहवल्ग्वदिष्वाद्यः ‘वक्षो भवति हृत्वाग्निम्’ १२, ६६, ‘अग्निं वक्षस्तया’

३, २१५, ‘अग्निं वक्षः’ ४४, ३५, इत्यादिनामिहर्ता वक्षोर्नि प्राल्लेखीत्याहुः । अत्र तु

इक्ष्वादिरसं^१ सारमेयः ॥ २८ ॥

लवणहारी^२ चीर्याख्य उच्चैःस्वर कीटविशेषः ॥ २९ ॥

कांस्यहारी हंसः^३ ॥ ३० ॥

अथं पङ्गुर्भवेत्^४ ॥ ३१ ॥

इति द्वितीयप्रभे तृतीयोऽध्यायः

कलशककोशे 'अग्निं पिकः' इत्येव पाठो दृश्यते । अलंशककोशे 'अलं पिकः' इति पाठः । अक्षहरणे च 'कृतानं सेधा' 'अकृतानं सत्यकः' ४४, १३-१४, इत्येताभ्यां सूत्राभ्यां जन्म विष्णुराह । 'आवित्कृतानं विविधमकृतानं तु सत्यकः' इति च मनुः, १२, ६५. अकृत्यैव परिशिष्टस्य अनुर्ध्याध्याये—'क्षीरहारी वकः' ५८ इत्यनेन सूत्रेण क्षीरहरणे वक-योनिप्राप्तिः, अत्रैवाध्याये 'क्षीरं काकः' २२ इत्यनेन क्षीरहरणे काकयोनिप्राप्तिश्च प्रतिपाद्यते । कोशान्तरलाभे समीचीनपाठप्राप्तिः स्थादपि ।

^१ सारमेयी—क.

^२ वित्याख्य—क.

^३ इयथ पङ्गुर्भवेत्—अ.

^४ Compare sūtras III to 31 with the following :

[धित्री वस] आ रसे तु चीरी लवणहारकः । याज्ञ., २, ११५.

'यथा—कांस्यहारी हंसः इति' 'यथा—पङ्गुनामथापहारक इति' याज्ञ. मित्ता.,

१, ११६.

'रसं था' १२, ६२; 'चीरीनाच्छरु लवणम्' १२, ६३; 'हंसः कांस्या-पहारी' १२, ६२—मनुः.

रसं था । लवणं चीरीनाक् । हंसः कांस्यापहारी । अथापहारकः पङ्गुः ॥ विष्णुः, ४४, १९, २४, १५; ४५, १४

चतुर्थोऽध्यायः

‘मल्लहा कुष्ठी स्यात्’ ॥ १ ॥

‘तैजसापहारी’ मण्डली ॥ २ ॥

देवनाग्न्याक्रोशकः खलतिः^१ ॥ ३ ॥

गरदामिदायुन्मघौ^२ ॥ ४ ॥

‘गुरुं प्रतिहन्तापस्मारी’ ॥ ५ ॥

‘गोमस्थान्धः’^३ ॥ ६ ॥

धर्मपत्नीं मुक्त्वान्यत्र प्रवृत्तः^४ ‘शब्दभेदी प्राणिविशेषः’ ॥ ७ ॥

^१ विश्वामित्र attributes sūtras 1 to 22 to शङ्ख and 23 to 66 to गौतम (cf. याज्ञवल्क्यमिताक्षरा p. 370-371). मायव cites sūtras 23 to 65 under गौतम (cf., पराशरमाधवीयम्, प्रायश्चित्तकाण्डम्, p. 514-515 and 518). वैयनाय cites sūtras 1 to 22 under शङ्ख and 23 to 65 under इन्द्रगौतमः (cf., स्मृतिमुक्तकलम्, प्रायश्चित्तकाण्डम्, p. 861-862).

^२ cf., ततो मानुषतः प्राप्य व्याधिमिस्तत्र पीड्यते ।

कुष्ठरोगेण घोरेण मल्लहर्त्सा प्रयोगयेत् ॥ शिवधर्मोत्तरे, पृ. मा. प्रा., पृ. ५०९.

^३ तैजसोऽपहारी—अ.

^४ मण्डलः—क.

^५ cf., देवनाग्न्याक्रोशको मूकः । विष्णुः, ४५, १५.

गुरुनामिद्विनाक्रोशं वेदनिन्दां तथैव च ।

कृत्वा (भुत्वा) भवति दुर्मुर्दिर्बधिरौ वापि मानवः ॥

विष्णुधर्मोत्तरे, पृ. मा. प्रा., पृ. ४९९.

^६ cf., टन्मसोऽग्निदः । लोलजिह्वो गरदः ॥ विष्णुः, ४५, १७, १६.

^७ गुरुं त्वं कृतापस्मारी—क. गुरुप्रतिहन्तापस्मारी—वैयनायः, स्मृ. सु., पृ. ८६१.

^८ cf., गुरोः प्रतिहन्तोऽपस्मारी । विष्णुः, ४५, १८; प्रतिहन्तं गुरोर्वस्तु मोऽपस्मारी प्रजायते ॥ विष्णुधर्मोत्तरे, पृ. मा. प्रा., पृ., ४९९.

^९ गोम्रस्थान्धः—क.

^{१०} cf., गोम्रस्त्वन्धः । विष्णुः, ४५, १९.

^{११} शब्दभेदी—विश्वामित्रः, याज्ञ. मिता., पृ. ३७०; धर्मपत्नीमृतौ त्यक्त्वान्यत्र प्रवृत्तः शब्दभेदी—वैयनायः, स्मृ. सु., पृ. ८६१.

१ भगभक्षः कुण्डाशी ॥ ८ ॥

देवब्राह्मणस्वापहारी पाण्डुरोगी ॥ ९ ॥

२ स्वापहारी काणः ॥ १० ॥

३ स्त्रीपण्योपजीवी षण्डः ॥ ११ ॥

४ कौमारदारस्यामी दुर्भगः ॥ १२ ॥

५ मृष्टैकाशी वातगुल्मी ॥ १३ ॥

६ अभक्ष्यभक्षको गण्डमाली ॥ १४ ॥

१ भगभक्षः—omitted by क; विशानेधर reads—'कुण्डाशी भगभक्षो देव-
ब्राह्मणस्वापहारी (देवब्राह्मणस्वहृदः) । पाण्डुरोगी न्यासापहारी च काणः' for sūtras 8, 9
and 10; याह. मिता., पृ. १७७; कुण्डाशी दंशभक्षः—वैद्यनाथः, स्मृ. सु., पृ. ८९१;
कुण्डाशी भगभक्षो देवब्राह्मणस्वापहारी पाण्डुरोगी न्यासापहारी काणः—मदनपारिजातः,
पृ. ७०१.

cf., भगभक्षस्तु कुण्डाशी [दीर्घरोगी च पीडकः]—विष्णुधर्मोत्तरे, परा. मा. प्रा.,
पृ. ४९९; कुण्डाशी भगभक्षः—विष्णुः, ४५, २४, शङ्ख in परा. मा. प्रा., पृ. ९१७
reads एषो देवब्राह्मणोपजीवकः.

२ न्यासापहारी काणः—अ; न्यासापहारी काणः—विज्ञानेश्वरवैद्यनाथौ; The
reading स्वापहारी काणः found in क MS. seems better as there is
another sūtra 'न्यासापहार्यनपत्यः' १७, in the same chapter.

३ स्त्रीपण्योपजीवी—अ; स्त्रीमण्युपजीवी—क. स्त्रीवन्त्योपजीवः—वैद्यनाथः.

४ कौमारीदारस्यामी—अ.

५ cf., ये त्यजन्ति स्वकां भार्यां मृदाः पण्डितमानिनः ।

दुष्कर्मा दुर्भगश्चैव दरिद्रः संप्रजायते ॥ स्कान्दे, देवासुष्टे, परा. मा. प्रा.,
पृ. ४९८.

६ मृष्टाशी गुल्मी—क; मिष्टैकाशी—विज्ञानेश्वरः.

७ cf., मृष्टारयेकाशी वातगुल्मी । विष्णुः, ४५, २७.

मिष्टारयेको महामाग वातगुल्मी प्रजायते ॥ विष्णुधर्मोत्तरे, परा. मा. प्रा.,
पृ. ४९९.

८ अभक्ष्यभक्षी—अ.

९ cf., 'अभक्ष्यभक्षी गण्डमाली' शिवधर्मोत्तरे, परा. मा. प्रा., पृ. ५११.

ब्राह्मणीगामी ^१निर्वीजी ॥ १५ ॥

क्रूरकर्मा वामनः ॥ १६ ॥

वस्त्रापहारी पतङ्गः ^२'श्वित्री च' ॥ १७ ॥

शय्यापहारी ^३क्षपणकः ॥ १८ ॥

^४'शङ्खशुक्त्यपहारी' कपाली ॥ १९ ॥

दीपापहारी कौशिकः ^५ ॥ २० ॥

^६'मित्रश्रुक् क्षयी ॥ २१ ॥

मातापित्रोराक्रोशकः ^७'करभोदरः ॥ २२ ॥

^{१०}अनृतवाद्यस्त्वबलः ^{११}मुहुर्मुहुः संलम्बयाक् ॥ २३ ॥

^१ दुर्वीजी—अ.

^२ श्वस्त्री—अ; श्वित्री य—omitted by वैद्यनाथ and मदनपारिजात.

^३ cf., वस्त्रापहारकः श्वित्री । विष्णुः, ४५, १३; 'श्वित्री वस्त्रम्' याज्ञवल्क्यः, ३, ११५; 'वस्त्रापहारी श्वित्री स्वात्' विष्णुधर्मोत्तरे, परा. मा. प्र., ४. ५१६.

^४ कणकः—अ.

^५ शङ्खशुक्त्यपहारी—अ.

^६ कपाली—omitted by क.

^७ cf., [गोप्रस्तबन्धः १] दीपापहारकश्च ॥ विष्णुः, ४५, २०; 'अन्धो दीपापहारी स्वात्' विष्णुधर्मोत्तरे, परा. मा. प्र., ४. ५१६; but एव in page 517 reads पाण्डुरोगी दीपाहारी.

^८ पत्रहृत् क्षयी—क.

^९ गुण्डनारकः—क; क्षणकः, शण्डधारः—इति च विज्ञानेश्वरपाटी; धरण्डकः—वैद्यनाथः; लण्डनधारकः—मदनपारिजातः.

^{१०} विज्ञानेश्वर cites sūtras 23 to 66 under गौतम (See footnote 1, p. 12. at the beginning of this chapter). cf., गौतमोऽपि ऋचिद्विंशत्पमाह—अनृत etc. याज्ञ. मिता. (pp. 370-371). माधव follows him. वैद्यनाथ (pp. 861-862) and मदनपारिजात (pp. 701-702) cites under इत्यनृतम्.

^{११} अनृतवाक् स्वल्पव्यतः—क; अनृतवागुम्बलः—विज्ञानेश्वरपाटी; अनृतवाक् एतः—वैद्यनाथः; अनृतवाक् मुहुर्मुहुः etc.—मदनपारिजातः.

१ जलोदरो दारत्यागी ॥ २४ ॥

२ कूटसाक्षी स्लिष्टदुच्छित्तजङ्घाचरणः ॥ २५ ॥

विवाहविघ्नकर्ता ३ छिन्नोष्ठः ॥ २६ ॥

४ अवगोरणी छिन्नहस्तः ॥ २७ ॥

५ अयाज्ययाजको वराहः ॥ २८ ॥

अनिमन्त्रितभोजी वायसः ॥ २९ ॥

मृष्टैकभोजी ६ वानरः ॥ ३० ॥

मातृघ्नोऽन्धः ॥ ३१ ॥

७ स्तुपागामी वातवृषणः ॥ ३२ ॥

चतुष्पये विष्णुमूत्रविसर्जनेन ८ मूत्रकृच्छ्री ॥ ३३ ॥

कन्यादूपकः पण्डः ९ ॥ ३४ ॥

१ अवलो दारत्यागी—क; दारत्यागी जलोदरी—विद्वानेधरः.

२ कूटसाक्षी नीपदुच्छित्त—अ; कूटसाक्षी स्त्रीपदी उच्छिन्नजङ्घाचरणः (अस्थूल-जङ्घाचरणः)—विज्ञानेधरः; कूटसाक्षी स्त्रीपदी उच्छिन्नजङ्घाचरणः—माधवमदनपारिजातौ; स्त्रीपदी कूटसाक्षी उच्छिन्नजङ्घाचरणः—वैद्यनाथः.

३ भिन्नोष्ठः—क.

४ अपवोणाः—क; अवगोरणः—विज्ञानेधरमाधवौ; गोररक्षणे—वैद्यनाथः; अव-गोरणकर्ता—मदनपारिजातः.

५ Sūtras 28, 29 and 30 are omitted here and cited after sūtra 42 by विज्ञानेधर, माधव, वैद्यनाथ and मदनपारिजात.

६ इष्टैकभोजी—क; मिष्टैकभोजी—मदनपारिजातः.

७ स्तुपागा ८ पः—क.

८ विष्णुमूत्रविसर्जनी—अ; विष्णुमूत्रविसर्जने — विज्ञानेधरमाधवमदनपारिजाताः; विष्णुमूत्रविसर्जनी—वैद्यनाथः.

९ c.f., चाण्डालवदकीर्णौ कन्यादूपी भगोत्रागाम्यवीजी । शङ्खलिखितौ, परा. मा-प्रा. पृ. ५२२.

१ इव्यालुर्मशकः ॥ ३५ ॥

पित्रा^२ विवदमानोऽपस्मारी ॥ ३६ ॥

न्यासापहार्यनपत्यः ॥ ३७ ॥

बालघाती मृतापत्यः^३ ॥ ३८ ॥

रत्नापहार्यतिदरिद्रः ॥ ३९ ॥

विद्याविक्रयी^४ पुरुषमृगः ॥ ४० ॥

वेदविक्रयी द्वीपी ॥ ४१ ॥

बहुयाजको^५ जलप्लवः^६ ॥ ४२ ॥

यतस्ततोऽश्वन्^७ मार्जारः ॥ ४३ ॥

कक्षवनदाही^८ खद्योतः ॥ ४४ ॥

वामाचारो मुखविगन्धिः ॥ ४५ ॥

^१ इव्यालुर्मशकः—अ; माधव cites *sūtra* 46 before this.

^२ पित्रोः—माधवः.

^३ *Sūtra* 38 is omitted by विज्ञानेश्वर, माधव, वैद्यनाथ and मदनपारिजात.

^४ रत्नापहार्यप्यतिदरिद्रः—अ; रत्नापहारी अत्यन्तदरिद्रः—विज्ञानेश्वरमाधववैद्यनाथ.

मदनपारिजातः.

^५ विद्याविक्रयी—अ; वेदविक्रयी—माधवः.

^६ पुरुषः मृगः—मदनपारिजातः.

^७ *Sūtra* 41 is omitted by माधव.

^८ बहुयाजको—वैद्यनाथः.

^९ *Sūtras* 28, 29 and 30 are cited after this *sūtra* by विज्ञानेश्वर, माधव, वैद्यनाथ and मदनपारिजात.

^{१०} यतस्ततोऽश्वन्—अ; यत्र तथाश्वन्—मदनपारिजातः.

^{११} कक्षवनदाहकः—विज्ञानेश्वरः; कक्षवनदाहकः—वैद्यनाथः.

^{१२} दाहकाचार्यो मुखविगन्धिः—अ; दाहकाचार्यो मुखविगन्धिः—विज्ञानेश्वरः; दाहकाचार्यो मुखविगन्धिः—माधवः; दाहकाचार्यो मुखविगन्धिः—वैद्यनाथः; दाहकाचार्यो मुखविगन्धिः—मदनपारिजातः.

पर्युषितभोजी कृमिः^१ ॥ ४६ ॥

अदत्तादायी बलीवर्दः ॥ ४७ ॥

मत्सरी अमरः ॥ ४८ ॥

अभ्युत्सादी^२ मण्डलकुष्ठी ॥ ४९ ॥

शस्त्राचार्यः^३ श्वपाकः ॥ ५० ॥

गोहर्ता सर्पः ॥ ५१ ॥

श्लेष्मापहारी क्षयी^४ ॥ ५२ ॥

‘चण्डालीपुल्कसीगाम्यजगरः’^५ ॥ ५३ ॥

प्रव्रजितागामी^६ मरुपिशाचः ॥ ५४ ॥

शूद्रागामी^७ दीर्घकीटः ॥ ५५ ॥

सवर्णागामी^{१०} दरिद्रः^{११} ॥ ५६ ॥

^१ Sūtra 46 is omitted here and cited after sūtra 34 by माधव.

^२ मन्दकुष्ठिः—अ; मण्डलकुष्ठी—वैद्यनाथः.

^३ शस्त्राचार्यः—अ.

^४ विज्ञानेश्वर, माधव, वैद्यनाथ and मदनपारिजात cite two additional sūtras after sūtra 52—अप्रापहार्यजीर्णः । ज्ञानापहारी मूकः ॥ विज्ञानेश्वर reads आशपहारी for अप्रापहार्य.

^५ माधव omits sūtras 53 to 56 here and cites them in page 518 (Vol. II.)

^६ चाण्डालीपुल्कसी—अ; चाण्डालीपुल्कसीगमने अजगरः—विज्ञानेश्वरमाधव-मदनपारिजाताः; चाण्डालीपुल्कसीगमकः रजकः—वैद्यनाथः.

The order of citation by माधव is different. Sūtras 53 to 56 and 63 are omitted here and cited together in page 518 of (Vol. II).

^७ प्रव्रजितागमने—विज्ञानेश्वरमाधववैद्यनाथमदनपारिजाताः.

^८ शूद्रागमने—विज्ञानेश्वरः; शूद्रागमने—माधववैद्यनाथमदनपारिजाताः.

^९ दीपघटः—वैद्यनाथः.

^{१०} सवर्णागामी—विज्ञानेश्वरमाधववैद्यनाथमदनपारिजाताः.

^{११} माधव cites sūtra 63 after sūtra 56. See परी. मा. प्रा., ५१८.

जलहारी^१ मत्स्यः^२ ॥ ५७ ॥

क्षीरहारी^३ 'वकः ॥ ५८ ॥

'वार्युषिकोऽज्जहीनः^४ ॥ ५९ ॥

अविक्रेयविक्रयी^५ गृध्रः ॥ ६० ॥

राजमहिषीगामी नपुंसकः^६ ॥ ६१ ॥

राजाक्रोशको^७ गर्दभः ॥ ६२ ॥

^{१०}गोगामी मण्डूकः ॥ ६३ ॥

अनध्यायेऽध्ययने^{११} ^{१२}सृगालः ॥ ६४ ॥

परद्रव्यापहारी परमेष्ठ्यो ^{१३}भवति^{१४} ॥ ६५ ॥

^१ जलपहारी—माधवः—*ibid.*, p. 515.

^२ वैद्यनाथ cites one additional *sūtra* after this—'पशमंहापातकानि मिथ्यः'.

^३ क्षीरहारी—वैद्यनाथः.

^४ भवकः—क; मलकः—विज्ञानेश्वरभाष्यवैद्यनाथमदनपारिजातः.

^५ *Sūtras* 59 to 64 are omitted by माधव.

^६ *cf.*, वार्युषिको ग्रामरी । विष्णुः, ४५, २६.

^७ विक्रेयक्रिया—अ.

^८ *cf.*, शत्वा तु राजमहिषीं यण्डो भवति मालवः ।

सूत्रगौतमः, परा. मा. प्रा., पृ. ५२२.

^९ दुराक्रोशी—वैद्यनाथः.

^{१०} गो—omitted by अ.

^{११} अनध्यायाध्ययने—विज्ञानेश्वरः; अनध्यायाध्यायी—वैद्यनाथः.

^{१२} सृगालः—मदनपारिजातः.

^{१३} भवति—omitted by विज्ञानेश्वर, माधव, वैद्यनाथ and मदनपारिजात.

^{१४} *cf.*, परद्रव्यापहारी च श्रुत्यानां श्रुतिजीवकः । उग्रामहेश्वरसंवादे, परा. मा. प्रा.,

१ एतादृशैः २ पापैः स्त्रियोऽप्येतेषामेव जन्तूनां भार्यात्वमुप-
गच्छन्ति ॥ ६६ ॥

इति द्वितीयप्रश्ने चतुर्थोऽध्यायः

पञ्चमोऽध्यायः

अथ ब्रह्महत्यासमं पातकं ३ गुरूणामप्यधिक्षेपो वेदनिन्दा सुहृद्वधो-
ऽधीतस्य ४ च नाशनम् ॥ १ ॥

अथ सुरापानसमं ५ मत्स्या लशुनछत्राकविडूराह ६ आमकुवकुटपलाण्डु-
गृह्णनभक्षणं ७ कौटिल्यं रजस्वलामुखास्वाद ८ शत्रुर्वेदविदोहमित्यनृतमापणं
च १० ॥ २ ॥

१ विश्वामित्र cites two additional sūtras after sūtra 65: मत्स्यवधे
गर्भवासाः । इत्येतेऽनूर्ध्वगमनाः । बाण. मित., p. 371 ; वैयनाय adds only one :
मत्स्यवधे गर्भनः, p. 862 ; मदनपारिजात adds two sūtras : मत्स्यवधे गर्भवासी ।
इत्येकेऽनूर्ध्वगमिनः, p. 702.

२ प्राप्ते—अ.

३ cf., स्त्रियोऽप्येतेन कल्पेन इत्यादिषमवाप्नुयुः ।

एतेषामेव जन्तूनां भार्यात्वमुपवाप्ति ताः ॥ मनुः ; १२, ६९.

४ पातकं वक्ष्यामो गुरूणां—क.

५ च—omitted by क.

६ cf., गुरूणामप्यधिक्षेपो वेदनिन्दा सुहृद्वधः ।

ब्रह्महत्यासमं ज्ञेयमधीतस्य च नाशनम् ॥ याज्ञवल्क्यः, ३, २२८.

७ मत्स्यलशुन—क.

८ विडूराहकुट—अ.

९ शत्रुर्वेद एव चतुर्वेदोऽहमित्यनृतमापणं च—क; चतुर्वेदविदोहमित्यनृतमापणं

च—अ.

१० cf., निषिद्धभक्षणं जैह्वणमुत्कर्षे च वचोऽनृतम् ।

रजस्वलामुखास्वादः सुरापानसमानि तु ॥ याज्ञवल्क्यः, ३, २२९.

अथ मुवर्णस्तेयसमं मनुष्यस्त्रीभूषेनुनिक्षेपाश्वरत्नापहरणं सर्वम्^१ ॥३॥

अथ 'शुरुतल्पसमं' मित्रभार्याकुमारीभगिनीचण्डालीसमानगोत्रा-
स्तुपागमनं प्रत्येकम्^२ ॥ ४ ॥

छत्राकं विहराहं च लघुनं ग्रामकुलकुलम् ।

एलाण्डं वृधनं चैव सत्या जग्वा पतेजरः ॥ मनुः, ५, १९.

Also compare sūtras 1 and 2 with the following :

अनृतं च समुत्कर्षे राजगामि च पैशुनम् ।

गुरोधासीकनिर्वन्धः समानि ब्रह्महत्याया ॥

मक्षोऽस्तता वेदनिन्दा कौटसास्वं सुहृदधः ।

गर्हितानाद्ययोर्भग्निः सुरापानसमानि षट् ॥ मनुः, ११, ५५-५६.

अत्र याज्ञवल्क्यमनुविष्ण्वां ब्रह्महत्यासमसुरापानसमपातकनिर्देशो व्यख्यातो दृश्यते ।
'वेदनिन्दा, सुहृदधः, अधीतस्य च माधनम्' इतीमानि ब्रह्महत्यासमान्याह याज्ञवल्क्यः
(१, २२८) । 'मक्षोऽस्तता, वेदनिन्दा, सुहृदध' इति त्वन्येव सुरापानसमान्याह मनुः
(११, ५६) । 'उत्कर्षे च बचोऽनृतम्' इति सुरापानसममाह याज्ञवल्क्यः (१, २२९) ।
'अनृतं च समुत्कर्षे' इति त्वेव ब्रह्महत्यासममाह मनुः (११, ५५) । विष्णुरपि
'कौटसास्वं सुहृदध एवो सुरापानसमौ' (१६, २) इति सुहृदधस्य सुरापानसमत्वमनुपैति
मनुरिव, ब्रह्महत्यासमत्वं च याज्ञवल्क्यः (१, २२८) । "अनृतवचनमुत्कर्षे । राजगामि च
पैशुनम् । गुरोधासीकनिर्वन्धः । वेदनिन्दा । अधीतस्य च त्यागः । अनोज्ञासमन्व-
मक्षणम् ।" (१७, १-५, ७) इत्येतान्युपपातकेषु पठति विष्णुः । सुरापानसमब्रह्-
हत्यासमेतु याज्ञवल्क्यमनु पठतः । विष्णुपठितानि ब्रह्महत्यासमानि त्वेतिद्विभाष्येव ।
'याज्ञवल्क्यस्य क्षत्रियस्य वैश्यस्य च एतत्स्वयमाधान्तर्गत्याध्यामिगोशवावाविहातस्य
वर्गस्य शरणागतस्य च पातनं ब्रह्महत्यासमानि' (१६, १) इति । अत्र य गौतम-
धर्मसूत्रपरिशिष्टं याज्ञवल्क्यमतस्तुरोधि ।

१ Cf., अश्वरत्नमनुष्यस्त्रीभूषेनुहरणं तथा ।

निक्षेपस्य ॥ सर्वे हि मुवर्णस्तेयसममितम् ॥ याज्ञवल्क्यः, १, २३०.

निक्षेपस्यापहरणं नराश्वरजतस्य च ।

भूनिवज्रनशीनां च रक्तमस्तेयसमं स्मृतम् ॥ मनुः, ११, ५७.

ब्राह्मणस्य भूयःपहरणं निक्षेपापहरणं मुवर्णस्तेयसमम् । विष्णुः, १६, १.

२ शुरुतल्पगतिधर्म—क.

३ मित्रभार्याकुमारीचण्डालीमाग्निहीनमान—अ.

४ Cf., एधिभार्याकुमारी स्वयोन्यन्वत्तजामु च ।

अथोपपातकानि ॥ ५ ॥

कालेऽनुपनीतता ॥ ६ ॥

गोवधः ॥ ७ ॥

^१ऋणानामनपाकरणम् ॥ ८ ॥

तथा देवर्षिपितृणां च ॥ ९ ॥

^२सत्यधिकारेऽनाहितामित्वम् ॥ १० ॥

^३लवणादेर्विक्रयः ॥ ११ ॥

ज्येष्ठस्य तिष्ठतः ^४‘कनीयसो भ्रातुर्विवाहः’ ॥ १२ ॥

सगोत्रास्तु सुतस्त्रीषु गुरुतत्पसमं स्मृतम् ॥ याज्ञवल्क्यः, ३, २११.

रेतःसेकः स्वयोनौषु कुमारीष्वन्त्यज्जासु च ।

सक्त्युः पुत्रस्य च स्त्रीषु गुरुतत्पसमं विदुः ॥ मनुः, ११, ५८.

पितृष्वमातामहमातुल्यश्चतुर्नृपपत्न्यभिगमनं गुरुस्तरयमनसमम् । पितृष्वमातृष्व-
सुस्वसृगमनं च । भ्रात्र्यर्षिर्विशुपाध्यायमित्रपत्न्यभिगमनं च । स्वसुः सख्याः सगोत्राया
उत्तमवर्णायाः कुमारी अन्यजाया रजस्वलायाः शरणागतायाः प्रमाजिताया निक्षिप्तायाश्च ॥
विष्णुः, ३६, ४—७.

^१ ऋणानामनपाकरणम्—अ.

^२ सत्राधिकार्यनाहितामित्वम्—अ.

^३ लवणादिविक्रयः—अ.

^४ कनिष्ठभ्रातुर्विवाहः—अ.

^५ Compare sūtras 6 to 12 with the following :

गोवधो भ्रात्यता स्तेयमृणानो चानपाकिया ।

अनाहितामितापण्यविक्रयः परिवेदनम् ॥ याज्ञवल्क्यः ३, २१४.

‘भ्रात्यता’ ११, ६२; ‘गोवधः’ ११, ५९; ‘ऋणानामनपाकिया’ ११,
६५; ‘अनाहितामिता’ ११, ६९; ‘अपण्यानां च विक्रयः’ ११, ६२; ‘परिवेदि-
तानुजेऽङ्गे परिवेदनमेव च’ ११, ६०—मनुः.

भ्रात्यता, ३७, १९; सत्रविद्वद्गोवधः, ३७, १३; देवर्षिपितृऋणानामनपा-
किया, ३७, २९; अनाहितामिता, ३७, २८; अविक्रेयविक्रयः, ३७, १४; परिवेदि-
तानुजेन ज्येष्ठस्य, ३७, १५—विष्णुः.

१ पणपूर्वाध्यापकाध्ययनग्रहणम् ॥ १३ ॥

पणपूर्वाध्यापनं च ॥ १४ ॥

अधिकवृध्युपजीवित्वम् ॥ १५ ॥

लवणस्योत्पादनम् ॥ १६ ॥

स्त्रीशूद्रवधः ॥ १७ ॥

निन्दितार्थोपजीवनम् ॥ १८ ॥

नास्तिक्यम् ॥ १९ ॥

अपत्यानां विक्रयः ॥ २० ॥

धान्यत्रपुसीसपश्वपहरणम् ॥ २१ ॥

अयाज्यानां च याजनम् ॥ २२ ॥

पितृमातृसुतत्यागः ॥ २३ ॥

१ परपूर्वाध्यापकोऽनध्ययनग्रहणम्—अ.

२ वर्णपूर्वाध्यापनं—अ.

३ Compare sūtras 13 to 16 with the following :

मृतादध्ययनादानं मृतकाध्यापनं तथा ।

[वारदार्यं पारिविश्वं] वार्षुर्ध्वं लवणक्रिया ॥ बाह्वत्स्यः ३, २१५.

४ 'मृत्या चाध्ययनादानं मृत्याध्यापनमेव च' ११, ६२; 'वार्षुर्ध्वं' ११, ६१—

मनुः.

मृताध्यापनादानम् । ३७, २१; मृतकाध्यापनम् ३७, २०—विष्णुः.

५ निन्दितार्थोपजीवनम्—अ, क.

६ Compare sūtras 17 to 20 with the following :

स्त्रीशूद्रविदशवधो निन्दितार्थोपजीवनम् ।

नास्तिक्यं [मृतकोपध] मुक्तानां च विक्रयः ॥ याज्ञवल्क्यः, ३, २२६.

७ 'स्त्रीशूद्रविदशवधो' ११, ६६; 'निन्दिताद्यादनं तथा' ११, ६४; 'नास्ति-

पयं च' ११, ६९; 'अमृत्यस्य ॥ विक्रयः' ११, ६९—मनुः.

८ श्वविदशवधोवधः । ३७, १३; विक्रमजीवनम् । ३७, ११; नास्तिक्यम् ।

३७, ११—विष्णुः.

तटाकारामविक्रयः^१ ॥ २४ ॥

कन्यादुपणम् ॥ २५ ॥

आत्मार्थं पाकक्रियारम्भः ॥ २६ ॥

^२मद्यपस्त्रीसंगमः ॥ २७ ॥

सुतस्य संस्काराकरणम्^३ ॥ २८ ॥

आर्द्रद्रुमच्छेदनम् ॥ २९ ॥

स्त्रियं पण्यत्वेन प्रयोज्य तल्लब्धोपजीवनम् ॥ ३० ॥

स्त्रीधनोपजीवनं च ॥ ३१ ॥

प्राणिवधेन जीवनम् ॥ ३२ ॥

^१ Compare sūtras 21 to 24 with the following :

वान्यकुन्यपशुस्तैयमयाज्यानां च याजनम् ।

पितृमातृसुतत्यागस्तडागारामविक्रयः ॥ याज्ञवल्क्यः, ३, १३७.

‘वान्यकुन्यपशुस्तैयम्’ ११, ६६; ‘[गोवधो]ऽयाज्यसंयाज्य[पारदायात्मवि-
क्रयाः]’ ११, ५९; ‘गुरुमातृपितृत्यागः [स्वाभ्यायाज्योः] सुतस्य च’ ११, ५९;

‘तडागाराम[दाराणामपत्यस्य च] विक्रयः’ ११, ६१—मनुः-

परस्वापहरणम् । ३७, ८; अयाज्ययाजनम् । ३७, १०; अग्निपितृसुतदाराणां
च । ३७, १४—विष्णुः.

^२ मद्यपस्त्रीसंगमः—अ.

^३ Compare sūtras 25 to 28 with the following :

कन्यासंदूषणं चैव [परिविन्दकयाजनम् ;

कन्याप्रदानं तस्यैव कौटिल्यं अतलोपनम् ॥]

आत्मनोऽर्थे क्रियारम्भो मद्यपस्त्रीनिषेवणम् ।

स्वाध्यायामिक्षुक्तयागो [वान्यकृत्याग एव च ॥] याज्ञवल्क्यः, ३, २३८—
२३९.

‘कन्याया दूषणं चैव’ ११, ६१; ‘आत्मार्थं च क्रियारम्भः’ ११, ६४;

‘मद्यपस्त्रीनिषेवणम्’ ११, ६६; ‘सुतस्य च’ ११, ५९—मनुः.

आत्मार्थं क्रियारम्भः । ३७, २७; मद्यपस्त्रीनिषेवणम् । ३७, ३३; अग्निपितृ-
मातृसुतदाराणां च । ३७, ६—विष्णुः.

औषधं दत्त्वा वशीकरणेन जीवनम् ॥ ३३ ॥

तिलेक्षुपीडाकरणस्य प्रवर्तनम् ॥ ३४ ॥

द्रव्यग्रहणेन 'परदासीकरणरूपात्मविक्रयः' ॥ ३५ ॥

शूद्रसेवनम् ॥ ३६ ॥

हीनेषु मैत्रीकरणम् ॥ ३७ ॥

साधारणस्त्रीसंभोगः ॥ ३८ ॥

'अगृहीताश्रमित्वम् ॥ ३९ ॥

'परान्नपरिपुष्टता' ॥ ४० ॥

'असच्छास्त्राभिगमनम् ॥ ४१ ॥

आकरेष्वधिकारिता ॥ ४२ ॥

'भार्याया विक्रयः ॥ ४३ ॥

^१ स्त्री in परदासी omitted by क.

^२ Compare sūtras 29 to 35 with the following:

इन्धनार्थं हुमच्छेदः स्त्रीहिंसोपधिजीवनम् ।

हिंसयन्तविधानं च व्यसनान्यात्मविक्रयः ॥ याज्ञवल्क्यः, १, २४०.

'इन्धनार्थमगृह्णन्तं हुमाणागवपातनम्' ११, ६४; 'हिंसोपधीनां इध्याजीवो-
ऽभिचारो मूलकर्म च' ११, ६३; 'महायन्तप्रवर्तनम्' ११, ६३; 'आत्मविक्रयाः'
११, ५९—मनुः.

हुमगुल्मवल्लीलतौषधीनां हिंसा । ३७, २४; स्त्रिया जीवनम् । ३७, २५; अभि-
चारवलयनम् प्रवृत्तिः । ३७, २६; महायन्तप्रवर्तनम् । ३७, २१—विष्णुः.

^३ स्वयं गृहीताश्रमित्वम्—क.

^४ परान्नपरिपुष्टदेहः—क.

^५ Compare sūtras 36 to 40 with the following:

शूद्रप्रेष्यं हीनसरुवं हीनयोनिनिषेवणम् ।

तथैवानाश्रमे वासः परान्नपरिपुष्टता ॥ याज्ञवल्क्यः, ३, २४१.

^६ असच्छास्त्रादिगमनम्—क.

^७ भार्याविक्रयः—क.

एकैकमुपपातकम्^१ ॥ ४४ ॥

उपपातके^२ तुरीयं पातके^३ सहस्रं महापातके द्विगुणं नैरकं वर्ष-
संख्यया^४ ॥ ४५ ॥

महापातकतां प्राप्नोत्यावृत्तमुपपातकम्^५ ॥ ४६ ॥

एवं^६ जातिभ्रंशकरादिभिः^७ ॥ ४७ ॥

इति द्वितीयप्रश्ने पञ्चमोऽध्यायः

^१ Compare sūtras 41 to 44 with the following :

असच्छास्त्राधिगमनमाकरोष्यधिकारिता ।

भार्याया विक्रयधेयमेकैकमुपपातकम् ॥ याज्ञ. स्मृत्यः, १, २४२.

‘असच्छास्त्राधिगमनम्’ ११, ६६; ‘सर्वाकरोष्यधीकारः’ ११, ६२; ‘तथागा-
रामदारानामपत्यस्य च विक्रयः’ ११, ६१; ‘उपपातकम्’, ११, ६६—मनुः.

असच्छास्त्राधिगमनम् । १७, ३०; सर्वाकरोष्यधीकारः । १७, २९; अक्रिय-
विक्रयः । १७, २९; इत्युपपातकानि । १७, ३४—विष्णुः.

^२ उपपातके—omitted by M.

^३ पातकसहस्रं—M.

^४ cf., पातकेषु सहस्रं स्यान्महस्तु(स्तु)द्विगुणं तथा ।

उपपातके तुरीयं स्यान्नैरकं वर्षसंख्यया ॥ अत्रिणः, याज्ञ. स्मृता., १, २३१.

पृ. १८४.

^५ cf., “युक्तमुपपातकादेरभ्यासापेक्षया पतनहेतुत्वम्”—याज्ञ. स्मृता., १,
२३४-२४२.

^६ इदं—K.

^७ जातिभ्रंशकरादि—K.

^८ cf., “एवं गोवधादीनां प्रत्येकमुपपातकसंज्ञा वेदितव्या । मनुना (११,
६७-७०) पुनरन्यान्यपि निमित्तानि जातिभ्रंशकरसंज्ञीकरणापात्रीकरणमस्त्रीकरणसंज्ञानि
परिगणितानि ॥” याज्ञ. स्मृता., १, २३४-२४२; पृ. १८३.

पष्ठोऽध्यायः

मातृगमनदुहितृगमनस्तुपागमनानि 'प्रत्येकमतिपातकानि' ॥ १ ॥

स्वसृसख्याः^१ सगोत्राया उत्तमवर्णाया रजस्वलायाः प्रव्रजितायाः^२
शरणागताया 'निक्षिप्तायाश्च गमनं प्रत्येकमनुपातकानि'^३ ॥ २ ॥

ब्राह्मणस्य^४ 'रजःकरणमग्रेयमद्ययोर्प्रातिर्मस्या जैक्ष्यं^५ पशौ पुंसि च
मैथुनकरं नित्येतानि जातिभ्रंशकराणि'^६ ॥ ३ ॥

मृगेमाजाविभीनाहि^७ महिषीवधः^८ 'संकरीकरणम्'^९ ॥ ४ ॥

निन्दितेभ्यो घनादानं शूद्रसेवनं वाणिज्यं कुसीदजीवनमसम्य-

^१ प्रत्येकमतिपातकानि स्युः—क.

^२ cf., मातृगमनं दुहितृगमनं स्तुपागमनमित्यतिपातकानि । विष्णुः, ३४, १.

^३ स्वसृसख्यायाः—अ; सख्यायाः—क.

^४ नि in निक्षिप्तायाश्च omitted by क.

^५ cf., स्वसृः सख्याः सगोत्राया उत्तमवर्णायाः कुमारा अत्यजाया रजस्वलायाः
प्रव्रजितायाः शरणागताया निक्षिप्तायाश्च । अनुपातकमस्त्येवे etc.—विष्णुः, ३६, ७-८.

^६ रजः for रुजः—अ.

^७ पशुपुंसि च—अ.

^८ cf., ब्राह्मणस्य रुजः कृत्वा प्रातिपद्येयमद्ययोः ।

जैक्ष्यं च मैथुनं पुंसि जातिभ्रंशकरं स्मृतम् ॥ मनुः, ११, ६७.

ब्राह्मणस्य रुजस्करणम् । अग्रेयमद्ययोर्प्रातिः । जैक्ष्यम् । पशुपुं मैथुनाचरणम् । पुंसि
च । इति जातिभ्रंशकराणि ॥ विष्णुः, ३८, १-६.

^९ The portion from २ to ४ omitted by क.

^{१०} संकरीकरणम्—अ and क.

^{११} cf., खराश्वोष्ट्रमृगेभ्योऽप्यजाविक्रयस्तथा ।

संकरीकरणं श्रेयं मीनाहिमहिषस्य च ॥ मनुः, ११, ६८

प्राप्त्यारण्यानां पशूनां हिंसा संकरीकरणम् । विष्णुः, ३९, १.

भाषणमपात्रीकरणम्^१ ॥ ५ ॥

‘पक्षिजलचरकृमिकीटघातनं’ अलजसूदनं ‘मद्यानुगतभोजनानि’
‘फलेन्धनकुमुमस्तेयमित्येतन्मलिनीकरणमुच्यते’ ॥ ६ ॥

‘अतोऽन्यदनुक्तं पापजातं’ प्रकीर्णकमिति कथ्यते^२ ॥ ७ ॥

अथ^३ महापातकादीनां प्रायश्चित्तं संक्षेपेण^४ कथ्यते ॥ ८ ॥

ब्रह्महा-शिरःकपाली ध्वजवानन्यच्छिरःकपालं^५ दण्डाग्रसमारोपितं^६
कृत्वा भिक्षाशी कर्म वेदयन्^७ स्वय्यापादितशिरःकपालात्मकध्वजवान्^८
तदलामेऽन्यस्य^९ ब्राह्मणस्यैव^{१०} शिरःकपालं धृत्वा द्वादशाब्दानि कुटीं

^१ cf., निन्दितेभ्यो घनादानं वाणिज्यं शूत्रसेवनम् ।

• अपात्रीकरणं श्रेयमसत्यस्य च भाषणम् ॥ मनुः, ११, ६९.

निन्दितेभ्यो घनादानं वाणिज्यं कुसीदनीयनमसत्यमापणं शूत्रसेवनमित्यपात्रीकरणम् ।

विष्णुः, ४०, १.

^२ कुक्षि for पक्षि—अ.

^३ • पातजलजनूदनं—अ.

^४ मद्यानुगतो भोजनानि—अ.

^५ फलेषःकुमुमं—क.

^६ cf., कृमिकीटवयोदृष्ट्या मद्यानुगतभोजनम् ।

फलेषःकुमुमस्तेयमपैर्ष्यं च मल्यबहम् ॥ मनुः, ११, ७०.

पक्षिणां अलचराणां अलजानां च धावनम् । इमिदीयानां च । मद्यानुगतभोजनम् ।

इति मल्यबहानि ॥ विष्णुः, ४१, १-४.

^७ ततोऽन्यदनुक्तं—क.

^८ पातकजातं—क.

^९ cf., यदनुक्तं तत्प्रकीर्णकम् । विष्णुः, ४२, १.

^{१०} अथ—omitted by अ.

^{११} संक्षेपेण—अ.

^{१२} ध्वजवान् दक्षिणःकपालं—क.

^{१३} वेदयन्—omitted by अ.

^{१४} तदलामेतास्य—अ.

^{१५} दण्डाग्रे समारोपितं—क.

^{१६} ध्वजवान् for ध्वजवान्—अ.

^{१७} ब्राह्मणस्यैव—अ.

कृत्वा वने 'वसेत्' ॥ ९ ॥

वालवासी जटी^१ वृक्षमूले वसेत्^२ ॥ १० ॥

लोहितकेन मृन्मयखण्डशरावेण भिक्षायै ग्रामं^३ प्रविशेत् ॥ ११ ॥

सप्तागाराण्येच द्वारि^४ स्थितो भिक्षां याचेत्^५ ॥ १२ ॥

^१ वसेद्वा—अ.

^२ cf., शिरःकपाली ध्वजवान् भिक्षाशी कर्म वेदयन् ।

ब्रह्महा द्वादशाब्दानि मितमुक् शुद्धिमाप्नुयात् ॥ ब्राह्मवल्क्यः, १, १४१.

ब्रह्महा द्वादश समाः कुटीं कृत्वा वने वसेत् ।

भैशाखपातमविशुध्यर्थं कृत्वा शवशिरोध्वजम् ॥ मनुः, ११, ७९.

धरप्ये कुटीं कृत्वा वाग्यतः शवशिरोध्वजोऽर्धशाणीपक्षमधोनाभ्युपरिजाम्वाच्छाय ॥

आपस्तम्बः, १, २४, ११.

कपाली खट्वाङ्गी गर्दभवर्मवासा अरण्यनिकेतनः श्मशाने ध्वजं शवशिरः कृत्वा कुटीं

धारयेत् तामावसेत् स्वकर्मचक्षणः ॥ बोधायनः, १, १, १.

खट्वाङ्गकपालाणिर्वा द्वादशमंवत्सरान् ब्रह्मचारी भैक्ष्याय ग्रामं प्रविसेत्कर्म-
चक्षणः ॥ गौतमः, २२, ३.

^३ आहवजटी for वालवासा जटी—अ.

^४ cf., कृतवापनो वा निवसेद्ग्रामान्ते गोत्रजेऽपि वा ।

आश्रमे वृक्षमूले वा गोम्राह्मणहिते रतः ॥ मनुः, ११, ७८.

"कृतवापनो वेति विनल्पाजटी वेति लक्ष्यते । अत एव संवर्तः—

ब्रह्महा द्वादशाब्दानि वालवासा जटी ध्वजी ॥ इति"—आह. मिता., ३, ३४३

पृ. २८४.

कपाली खट्वाङ्गी गर्दभवर्मवासा etc.—बोधायनः, २, १, ३.

^५ मृन्मयखण्डशरावेण भिक्षाचरणं ग्रामं—अ.

^६ यतवागरण्ये द्वारि—अ.

^७ Compare sūtras 11 and 12 with the following

खण्डेन लोहितकेन शरावेण ग्रामे प्रतिष्ठिते । कोऽभिशस्ताय भिक्षामिति सप्ता-
गारं चरेत् ॥ आपस्तम्बः, १, २४, १४-१५.

. सप्तागाराणि भैक्षं चरन् स्वकर्मचक्षणस्तेन प्राणान् धारयेत् ॥

बोधायनः, २, १, ३.

मितभुक् शुद्धिमाप्नुयात्^१ ॥ १३ ॥

ततः सेतुस्नानं कुर्वीत^२ ॥ १४ ॥

ब्राह्मणेभ्यो^३ गोभूतिलहिरण्यादिकं दद्यात्^४ ॥ १५ ॥

ततः पूतो^५ भवत्यकामतः ॥ १६ ॥

कामतश्चेद्भृशमपतनं निर्दिष्टम्^६ ॥ १७ ॥

इति द्वितीयप्रश्ने षष्ठोऽध्यायः

^१ cf., 'मितभुक् शुद्धिमाप्नुयात्' याज्ञवल्क्यः, ३, २४३.

^२ 'ब्राह्मणस्यापनोदाय मितभुङ्निवर्तेन्द्रियः' मनुः, ११, ७५.

^३ cf., रामचन्द्रसमादिष्टं मरुसंनयसंचितम् ॥

सेतुं इष्ट्वा समुद्रस्य ब्राह्मणैः व्यपोहति ।

सेतुं इष्ट्वा विशुद्धात्मा त्ववगाहेत सागरम् ॥ पराशरः, १२, ६९-७०.

^४ ब्राह्मणेभ्यो—omitted by अ; ब्राह्मणे—क.

^५ cf., प्राप्ते धनं वा पर्माप्तं दत्त्वा शुद्धिमाप्नुयात् । याज्ञवल्क्यः, ३, २५०.

सर्वस्वं वेदविदुषे ब्राह्मणाभ्योपपादयेत् ।

धनं वा जीवनायालं गृहं वा सपरिच्छदम् ॥ मनुः, ११, ७६.

^६ भवति । सकामतश्चेद्भृशमपतनं नदीव्यपिनं—अ.

^७ Compare sūtras 16 and 17 with the following :

प्रायश्चित्तैरपेत्येनो यदज्ञानकृतं भवेत् ।

कामतो व्यवहार्यस्तु वचनादिह जायते ॥ याज्ञवल्क्यः, ३, २२६.

इयं विशुद्धिरदिता प्रकाम्याकामतो द्विजम् ।

कामतो ब्राह्मणवधे निष्कृतिर्न विधीयते ॥ मनुः, ११, ८९.

प्रास्येदात्मानमग्नौ वा समिद्धे त्रिरवाक्शिराः ॥ मनुः, ११, ७३.

प्रायश्चित्तमग्नौ सफिर्ज्वालाश्रितवच्छातस्य ॥ गौतमः, २२, १.

न कामतो महापापं नरः कुर्यात्कथंचन ।

न तस्य निष्कृतिर्दृष्टा भृशमपतनादते ॥

अत्रिराः, याज्ञ. मिता, ३, २४७ ; ट. ३९२.

सप्तमोऽध्यायः

सुराप सुराम्बुधृतगोमूत्रपयसामन्यतममग्निस्पर्शाद्वाहशक्तिकं कृत्वा^१
पीत्वा मरणाच्छुद्धिमाप्नुयात्^२ ॥ १ ॥

ब्राह्मणस्य^३ माधूकमैश्व ताल खार्जूर पानस द्राक्ष मधूय सैर
मारिष्ट^४ मैरय^५ नारिकेलजमेकादशमद्यानि निषिद्धानि^६ कामत^७ ॥ २ ॥

^८अकामतश्चेद्वाल्वासा जटी वृक्षमूले ब्रह्महत्याप्राप्तं चरेत् ॥ ३ ॥

^१ ० पयसामन्यतममग्ने स्पर्शाद्वाहशक्तं पक्व कृत्वा—अ

^२ cf सुराम्बुधृतगोमूत्रपयसामग्निसन्निभम् ।

सुरापोऽन्यतम पीत्वा मरणाच्छुद्धिमाप्नुयात् ॥ मातृवक्ष्यम् , ३, २५३.

सुरा पीत्वा द्विजो मोहादग्निवर्णो सुरा पिबेत् ।

तथा तं काये निर्दग्धे मुच्यते किंस्मिन्पातत ॥

गोमूत्रमग्निवणं वा पिबेदुदकमेव वा ।

पयो धृतं यामरणाद्गोवृद्धसमेव वा ॥ मनु ११, १०-११

^३ माधूकमैश्व—क

^४ सैरमारिष्ट—omitted by क

^५ सैरमादिष्टमैरय—अ

^६ नारिकेलजमेकादशमद्यानि—क

^७ कामतश्चेद्वा—अ

^८ cf पानस द्राक्ष माधूक खार्जूर तालमैश्वरम् ।

मधूय सैरमारिष्टं मैरयं नारिकेलजम् ॥

समाद्यानि विजानीवाग्निमद्यान्येकादशैव तु ॥ पुन्यस्य , वास मिता , ३

२५३, वृ ३९७

अक्षरस्य पिशवाच्च मद्यं मांसं सुरासवम् ।

तद्वाह्यमेव नास्म्यं देवन्तमभ्यता हवि ॥ मनु , ११, १५

^९ वासोपनीवित्ब्रह्महत्याप्राप्त—अ

पिण्याकं तण्डुलावयवान्वा^१ त्रिवर्षं निशि भक्षयेत्^२ ॥ ४ ॥

त्रयो वर्णा अज्ञानात्तु रेतोविष्मृत्तं सुरां पीत्वा पुनःसंस्कार-
मर्हन्ति^३ ॥ ५ ॥

मद्यभाण्डस्थितं^४ तोयमज्ञानाद्यदि कश्चिद्विजः पिबेत् पद्मोदुम्बर-
विल्व^५ पलाशकुशोदकं पीत्वा त्रिरात्रेण शुष्यति^६ ॥ ६ ॥

^१ तण्डुलं वा—अ.

^२ Compare sūtras 3 and 4 with the following:

वासवासा जटी वापि ब्रह्महत्यामतं वरेत् ।

पिण्याकं वा कणान्वापि भक्षयेत्तिस्रमा निशि ॥ याज्ञवल्क्यः, १, २५४.

कणान्वा भक्षयेद्द्वंदं पिण्याकं वा सहचिनि ।

सुरापानापनुत्सर्वं वासवासा जटी ध्वजी ॥ मनुः, ११, ९२.

^३ cf., अज्ञानात्तु सुरां पीत्वा रेतोविष्मृत्तमेव च ।

पुनःसंस्कारमर्हन्ति त्रयो वर्णा द्विजातयः ॥ याज्ञवल्क्यः, १, २५५.

अज्ञानारप्रश्य विष्मृत्तं सुरासंस्पृष्टमेव च ।

पुनःसंस्कारमर्हन्ति त्रयो वर्णा द्विजातयः ॥ मनुः, ११, १५०.

अज्ञानाद्वाङ्मूर्षी पीत्वा संस्कारेणैव शुष्यति ॥ मनुः, ११, १४९.

अमत्या पाने पयोधृतमुदकं वायुं प्रसिद्ध्यहं तप्तानि च तप्तहृच्छुः । ततोऽन्य
संस्कारः । मूत्रपुरीषैरेतसां च प्राशने ॥ गौतमः, २३, २-४.

Also compare with वसिष्ठः, २०, २२-२३; and बोधायनः, १, १, २०.

^४ मद्यभाण्डस्थितं—अ.

^५ पालाश for पलाश—अ.

^६ cf., मद्यभाण्डस्थितं तोयं यदि कश्चिद्विजः पिबेत् ।

पद्मोदुम्बरविल्वपलाशानामुदकं पीत्वा त्रिरात्रेण विशुष्यति ॥

वसिष्ठः, २०, २४.

ज्ञानतः पञ्चरात्रं शङ्खपुष्पीशृतं पयः^१ पिबेत्^२ ॥ ७ ॥

सुरापानसमं^३ लघुनादिभक्षणेऽर्धप्रायश्चित्तं^४ चरेत्^५ ॥ ८ ॥

सुवर्णस्तेनः^६ प्रकीर्णकेश^७ आर्द्रवासा^८ आयसं^९ मुसलं स्कन्धे
निधाय राजानमुपतिष्ठेदिदं^{१०} पापं मया कृतमनेन मुसलेन घातयस्वेति ॥ ९ ॥

स राजा^{११} सकृद्धननाच्छिक्षितः सन् पूतो भवतीत्येवं सकृत्ताडनेन
हतो मृतः शुध्येत ॥ १० ॥

^१ शङ्खपृष्ठतः पयः—अ; शङ्खपुष्पधितं पयः—क.

^२ cf., अप; सुराभाजनस्था मयमाण्डस्थितास्तथा ।

पञ्चरात्रं पिबेत्पीत्वा शङ्खपुष्पीधितं पयः ॥ मनुः, ११, १४७.

अपः सुराभाजनस्थाः पीत्वा उत्तरात्रं शङ्खपुष्पीशृतं पयः पिबेत् । मयमाण्डस्थाश्च
पञ्चरात्रम् ॥ विष्णुः, ५१, २३-२४;

“ज्ञानतः प्राये तु विष्णुधम्—मयमाण्डस्थितं तोयं पीत्वा” etc. याज्ञ. मिता.,
३, २५५; पृ. ४०१-४०२.

^३ सुरापानसमं—अ and क.

^४ लघुनादिभक्षणेऽप प्रायश्चित्तं चरेत्—अ.

^५ cf., उवाक विद्महाहं ॥ लघुन प्रायश्चित्तम् ।

पराशर्यु एजन चैव मत्या जप्त्वा पतेद्विज- ॥ मनुः, ५, १९

गर्हितानाद्ययोज्येभिः सुरापानसमानि वत् । मनुः, ११, ५६.

तत्र स्वभावदुष्टलघुनएजनस्यैव विद्महाहमागकुम्भकुपलाङ्गूनां प्रत्येकममत्या सकृ-
द्धक्षणे सांपत्तम् । अभ्यासे नतिचान्द्रायणम् । मत्या सकृत्पेषाद्रम् । अभ्यासे सदावृत्तिः ।
असन्ताभ्यासे सुरापानसमं प्रायश्चित्तम् । अन्ते पुनरुपनयनयेतेषु सर्वत्र । . . . सर्वत्र
तत्कालवर्धितेऽर्धप्रायश्चित्तम् ॥ प्रायश्चित्तेन्दुशेखरः, पृ. ६१.

^६ सुवर्णस्तेन—अ.

^७ प्रकीर्णेन—अ.

^८ आर्द्रवासा—अ.

^९ आयसमुपलं स्कन्धेनादाय राजानमवतिष्ठेदिदं—अ.

^{१०} राजा—अ; राज्ञः—क.

मुक्तो वा जीवन्नपि स्तेनस्तेयाद्विमुच्यते^१ ॥ ११ ॥

अकामेन कृत यत्पाप^२ तत्कामाद्विगुण^३ भवेत्^४ ॥ १२ ॥

^१ Compare sūtras 9 to 11 with the following

ब्राह्मणस्वणद्वारी तु राज्ञे मुसलमर्पयेत् ।

स्वकर्म कृत्वापयस्तेन हतो मुक्तोऽपि वा शुचि ॥ याज्ञवल्क्य , १, २५७

शुचणस्तेयकृद्भिर्भो राजानमभिगम्य तु ।

स्वकर्म कृत्वापयन् ब्रूवान्मा भवाननुशास्त्विति ॥

गृहीत्वा मुसल राजा सकृद्विन्यात्तु त स्वयम् ।

वधेन शुष्यति स्तेनो ब्राह्मणस्तपसैव तु ॥ मनु , ११, ९९-१००

शुवर्णस्तेयकृदाज्ञे कर्माचक्षाणो मुसलमर्पयेत् । वधात्यागाद्वा पूतो भवति ॥ विष्णु ,

५२, १-२

स्तेन प्रकीर्णकेशोऽसौ मुसलमाधाय राजानं यत्वा कर्माचक्षीत तेनेन ह-यात् ।

वधे मोक्ष ॥ आपस्तम्ब , १, २५ ४

स्तेन प्रकीर्य केशान् सैत्रक मुसलमादाय स्वन्धेन राजानं गच्छेदनेन मा जह्नीति

तेनेन ह-यात् । अथाप्युदाह्रन्ति—स्वन्धेनादाय मुसल राजानमन्विष्यात् । अनेन शाधि मा

राजन् क्षत्रधर्ममनुस्मरन् । शासने वा विसर्गे वा स्तेनो मुच्येत किम्बिषात् ॥ बोधायनः ,

२, १, १५-१६

शुवर्णस्तेन प्रकीर्णकेश आर्द्रवासा आनस मुसलमादाय राजानमुपतिष्ठेदिव पाप

मया कृतमनेन मुसलेन मा घातयस्वेति स राजा शिष्टं सन् पूतो भवति ॥ शङ्ख , याज्ञ

मिता , ३ २५७ , पृ ४०३

एव सकृत्तान्धनेन राजा हतो मृतं शुष्येत्, मुक्तो वा मरणाच्चीरन्नपि विशुष्येदिति

यावत् । याज्ञ मिता ३ २५७ , पृ ४०३

स्तेन प्रकीर्णकेशो मुमली राजानमिषात्कर्माचक्षाण् । पूतो वधमोक्षमाप्नु ॥

गौतम , १२, ४०-४१

^२ अकामनकृत यत्पाप यत्—व

^३ तत्कामाद्विगुण—अ

^४ cf विहित यदकामाना कामात्तद्विगुण भवेत् ॥

देवल , याज्ञ मिता , ३ २२६ पृ ३७५ , अपराक , पृ १०५९

अज्ञानाकामकृते यदुक्त ज्ञानकामकृते तद्विगुणम् । प्रावयितेन्दुशेखर , पृ २

जालसूर्यमरीचिस्थं^१ त्रसरेणुः ॥ १३ ॥

रजांस्यष्टौ लिप्ता ॥ १४ ॥

तास्तिष्ठो राजसर्पपः ॥ १५ ॥

ते^२ त्रयो गौरः ॥ १६ ॥

पटुकं यवमध्यमः^३ ॥ १७ ॥

ते^४ त्रयः कृष्णलः ॥ १८ ॥

पञ्च ते माषः ॥ १९ ॥

ते षोडश सुवर्ण^५ इति^६ ॥ २० ॥

^१ जालसूर्यमरीचिस्थं—क.

^२ त्रसरेणुरजोऽस्याष्टौ वा तिस्रो राजसर्पपः—अ; त्रसरेणुरजांस्यष्टौ तास्तिष्ठो राजसर्पपः—क.

^३ ते—omitted by अ.

^४ यवमध्यममध्यमः—क; पटुकं यवमध्यममध्यमम्—अ.

^५ ते—omitted by अ.

^६ सुवर्णं—अ.

^७ Compare sūtras 13 to 20 with the following

जालसूर्यमरीचिस्थं त्रसरेणु रजः स्मृतम् ।

तेऽष्टौ लिप्ता तु तास्तिष्ठो राजसर्पप उच्यते ॥

गौस्तु ते त्रयः पटु ते यवो मध्यस्तु ते त्रयः ।

कृष्णलः पञ्च ते माषस्ते सुवर्णस्तु षोडश ॥ याज्ञवल्क्यः, १, १६२-१६३.

जातान्तरगते भानौ यत्सूर्यं दृश्यते रजः ।

प्रथमं तत्प्रमाणानां त्रसरेणुं प्रचक्षते ॥

त्रसरेणवोऽष्टौ विज्ञेया लिखेका परिमाणतः ।

ता राजसर्पपस्तिष्ठन्ते त्रयो गौरसर्पपः ॥

सर्पपा पटु यवो मध्यस्त्रियवं त्वेककृष्णलम् ।

पञ्चकृष्णलको माषस्ते सुवर्णस्तु षोडश ॥ गनु, ८, १३१-१३४.

^१सन्मात्रहरणं महापातकम्^२ ॥ २१ ॥

इति द्वितीयप्रश्ने सप्तमोऽध्यायः

अष्टमोऽध्यायः

कामतो गुरुतल्पगामी सतृपणं शिर्षं ^३परिवास्याञ्जलावाधाय
दक्षिणा ^४दिशमनावृत्तिं व्रजेत् ॥ १ ॥

ज्वलिता वा सूर्मिं परिप्वज्य समाप्नुयात्^५ ॥ २ ॥

^१ सन्मात्रहरणं महापातकमिति—क, वस्मात्तस्य हरणं महापातकम्—अ

^२ cf., अतः षोडशमापातकसुवर्णपरिमितहेमहरणं एव महापातकित्वं तत्रिमितं
मरणान्तिकादिप्रायश्चित्तविधानं च । द्वित्रिमापातकहेमहरणं तु क्षत्रियादिहेमहरणवत्पु-
पातकमेवेति युक्तम् । किं च सुवर्णान्यूनपरिमाणहेमहरणे प्रायश्चित्तान्तरोपवेशात्तत्परिमाण-
स्यैव हेतोः हरणे मरणान्तिकादिप्रायश्चित्तमिति युक्तम् ॥ याज्ञ. मिता., १, २५५; १ ४०४.

^३ परिवास्याञ्जलावाधाय—क

^४ दिशमनावृत्तिर्जित्—अ

^५ Compare sūtras 1 to 2 with the following

तत्तेऽयं शयने सार्धमायस्यां योनितां स्वयेत् ।

गृहीत्योत्कृष्टं वृषणौ नैर्ऋत्या वोत्सृजेत्तुम् ॥ याज्ञवल्क्य, १, २५५.

गुरुतल्पमभिमायेन हतं स्वप्यादयोमये ।

सूर्मिं अवलन्तीं स्वाश्लिष्येन्मृत्युना स विशुध्यति ॥

स्वयं वा शिष्टावपणानुत्कृष्टावाधाय चाञ्जलौ ।

नैर्ऋतीं दिक्ष्मातिष्ठेदनिपातादजिह्वा ॥ मनु, ११, १०१-१०४.

गुरुतल्पगामी सतृपणं शिर्षं परिवास्याञ्जलानापाय दक्षिणा दिशमनावृत्तिं व्रजेत् ।

ज्वलितां वा सूर्मिं परिप्वज्य समाप्नुयात् ॥ आपस्तम्ब, १, २५, १-२

तत्ते लोहशयने गुरुतल्पेन शयीत । सूर्मिं वाश्लिष्येज्ज्वलन्तीम् । लिङ्गं वा सतृप-
णमुत्कृष्टाञ्जलावाधाय दक्षिणाप्रतीचीं व्रजेदक्षिमाशरीरनिपातनात् । मृतं शुष्येत् ॥

गौतम, २३, १-११

अकामतः सापत्न्यमातृगमने द्वादशवार्षिकं चरेत्^१ ॥ ३ ॥

गुरुतल्पसमे^२ चण्डालादिगमने नववार्षिकं कामतः^३ ॥ ४ ॥

अकामतश्चेच्चान्द्रायणद्वयम्^४ ॥ ५ ॥

एतच्च सकृद्गमने^५ ॥ ६ ॥

तत्र चेदं 'तत्सेऽयःशयने सार्वमायस्या' इत्याद्युक्तं मरणान्तिकं प्रायश्चित्तद्वयम् ।
तच्च जनन्यामकामकृते । तत्सप्तत्न्यां तु सर्वर्णायामुत्तमवर्णायाम् च कामकृते द्रष्टव्यम् ॥

पितृभार्योऽपि विज्ञाय सर्वर्णो योऽपि न च्छति ।

जननीं चाप्यविज्ञाय ना मृतः शुद्धिमाप्नुयात् ॥

इति षट्त्रिंशत्तमेऽभिधानात् ॥ याश. मिता., ३, २५९; पृ. ४०८.

^१ cf., यत्तु शास्त्रेण द्वादशवार्षिकमुक्तम् :

अधःशायी जटाधारी पर्णमूलकलाशनः ।

एककालं समभ्रीतं वर्षे तु द्वादसे गते ॥

इक्ष्मस्तोयी क्षुरापथ ब्रह्महा गुरुतल्पगः ।

व्रतेनैतेन शुध्यन्ति महापातविनिस्त्रिभे ॥ १७, १-३.

इति, तत्समवर्णोत्तमवर्णपितृदारगमने, अकामकृते वा द्रष्टव्यम् ॥ याश. मिता., ३, २५९,
पृ. ४०९.

^२ गुरुतल्पसमं—अ.

^३ cf., रेतःसेकः स्वयनीषु कुमारीष्वन्त्यगासु च ।

तल्पः पुत्रस्य च स्त्रीषु गुरुतल्पसमं विदुः ॥ मनुः, ११, ५८.

अतिदिष्टेषु सर्वत्र पादोन्मत्तमाचरेत् ॥ उशनाः, हेमाद्रिः, प्रायश्चित्तकाण्डम्. पृ. १९६.

^४ cf., अज्ञानतश्चान्द्रायणद्वयं कुर्यात् ॥ निष्णुः, ५३, ९.

चण्डालपुत्कसानां ॥ मुक्त्वा गत्वा च योषितम् ।

कृच्छ्राब्दमाचरेऽज्ञानादज्ञानादेन्दवद्वयम् ॥ यमः, श्लो. २८.

^५ cf., यदा पुनर्ज्ञानतोऽज्ञानतो वा चण्डालस्याः सकृद्विच्छति तदा—

चण्डालपुत्कसानां तु मुक्त्वा गत्वा च योषितम् ।

कृच्छ्राब्दमाचरेऽज्ञानादज्ञानादेन्दवद्वयम् ॥

इति यमाद्युक्तं संवत्सरं कृच्छ्राशुद्धौ चान्द्रायणद्वयं यथाक्रमेण द्रष्टव्यम् ॥ याश. मिता., ३,

अत्यन्ताभ्यासे^१ त्वमिप्रवेशः^२ ॥ ७ ॥

धान्यानां हरणे कृच्छ्रम्^३ ॥ ८ ॥

तिलानामैन्दवम् ॥ ९ ॥

रत्नानां चान्द्रायणम् ॥ १० ॥

श्रृणानामनपाकरणे^४ सति सामर्थ्येऽनाहितामिताया चान्द्रायणम्^५ ॥ ११ ॥

लाक्षालघणमधुमासतैलक्षीसदधिद्वृततक्रचर्मगन्धवासोणकेशकेसरि-
भूधेनुयेश्माश्म^६ शस्त्रधिकये चान्द्रायणं धेनुचतुष्टयं च^७ ॥ १२ ॥

^१ संतताभ्यासे—अ ; त्वत्यन्ताभ्यासे—क

^२ cf., तथा—

चण्डालान्त्यक्षिवो गवः भुक्त्वा च प्रतिशृत्य च ।

पतस्यहानतो विप्रो हानात्साम्यं तु गच्छति ॥ ११, १७५.

इति चण्डालादिसाम्यं प्रतिपादयता मनुनापि कामतोऽत्यन्ताभ्यासे मरणान्तिकं दर्शितम् ।

... मरणान्तिकं चात्रामिप्रवेशनम् । याज्ञ. मिता., ३, २६०, पृ. ४११, ४१२.

^३ cf., धान्याभ्रघ्नचौराणि कृत्वा कामाद्द्विजोत्तमः ।

स्वजातीयपशूनां कृच्छ्रान्देन विप्रुष्यति ॥ मनु, ११, १६२.

धान्यधनापहारी च कृच्छ्रमध्यम् । विष्णु, ५२, ५.

^४ कृता मनसाकरणे—अ, सूत्रमनानामनपाकरणे—क.

^५ Compare with sūtras 9 to 11

[गोवधो गालता] स्तेगमृष्टानां चानपाकिया । याज्ञकव्य, ३, २३४.

उपपातकशुद्धिं स्यादेवं चान्द्रायणेन तु ॥ याज्ञकव्य., ३, २६५

कृतदारो गृहे ज्येष्ठो यो नादध्यादुपासनम् ।

चान्द्रायणं चरेद्दर्शं प्रतिमासमहोऽपि वा ॥

कार्ष्णाविनि., याज्ञ. मिता., ३, २६५, पृ. ४२६.

^६ क्षार for लाक्षा—अ

^७ वस्त्र for शस्त्र—अ.

^८ cf., सर्वान् रसानपोहेत कृताश्च च तिलैः सह ।

अश्मनो लवणं चैव पशवो ये च मानुषाः ॥

¹अत्यन्ताभ्यासे 'चोपनयत्' ॥ १३ ॥

ये ब्राह्मणाधमा यद्व्य^४ गर्हितेन^५ 'कर्मणार्जयन्ति' 'तद्व्योत्सर्गेण'
'शुध्यन्ति ते जप्यन तपसा वा' ॥ १४ ॥

भृतकाध्ययने^६ न त्रिरात्र पयसा^{१०} ब्राह्मी^{११} सुवर्चला पिवेत्^{१२} ॥

अथ द्वात्रिंश विष मास सोम गन्धाश्च सर्वशः ।

क्षीर क्षौद्र दधि घृत तैल मधु गुड कुशान् ॥ मनु , १०, ८६ and ८८

माम्बलवणलाक्षाक्षीरविक्रयी चान्द्रायण कुर्यात् ॥ विष्णु , ५४, २१

लाक्षाालवणमधुमत्सतैरक्षीरदधितकटुतण्डुलचर्मवाससामन्वतमविक्षये चान्द्रायणम् ।

तथा—ऊर्णविक्रयेन रिभूषेणुवेदमारमणस्त्रविक्रय च ॥ हारीत , याज्ञ मिता , ३, २६५,

पृ ४२६

^१ अत्यन्ताभ्यासित चोपनयने—क

^२ चोपनयनम्—अ

^३ cf , त च गृयधोपनयेत् ॥ विष्णु , ५४, २२

^४ इदं ब्राह्मणाधमाय द्रव्य—अ , ये ब्राह्मणाधमाय द्रव्य—क

^५ कर्मणार्जयति—अ

^६ तद्व्यस्य उत्सर्गेण—क

^७ शुध्यति—क

^८ cf , यद्वर्हितेनार्जयन्ति कर्मणा ब्राह्मणा धनम् ।

तस्योत्सर्गेण शुध्यन्ति जप्येन तपसेव च ॥

मनु , ११, १९३ , विष्णु , ५४, २८

^९ भृतकाध्ययने—क

^{१०} ब्राह्मणी—अ, क

^{११} सुवर्चला—omitted by क

^{१२} cf , तथा 'भृतकाध्यापकभृतकाध्यापितयोश्च पयसा अक्षुवर्चला पिवेत्'

इत्यधिकृत्य विष्णुनोक्तम्—

भृतकाध्यापनं कृत्वा भृतकाध्यापितस्तथा ।

अनुयोगप्रदानेन त्रीन् पञ्चाक्षरित पिवेत् ॥ इति, याज्ञ मिता , ३,

२६५, पृ ४२७,

भृतकाध्ययनाध्यापितवोर्हारीत आह—

भृतकाध्यापनं कृत्वा भृतकाध्यापितश्च यः ।

अनुयोगप्रदानेन त्रीन् पञ्चाक्षरित पिवेत् ॥ परा मा आ , पृ ४३४

जातिमात्रब्राह्मणीगमने^१ कामतो^२ वार्षिकम्^३ ॥ १६ ॥

श्रोत्रियभार्यागुणवतीगमने^४ त्रैवार्षिकम्^५ ॥ १७ ॥

एतत्सर्वमृतुकालविषयम्^६ ॥ १८ ॥

अनृतौ तु त्रैमासिकमेव^७ ॥ १९ ॥

द्वित्रिव्यभिचारिब्राह्मणीगमने प्राजापत्यद्वयम् ॥ २० ॥

अकामतस्येक^८ प्राजापत्यम्^९ ॥ २१ ॥

^१ जातिमात्रब्राह्मण्या गमने—अ

^२ कामतो वा—अ

^३ cf. खट्वाह्नी वीरवासा वा इमंश्रुतो विजने वने ।

प्राजापत्य चोत्कृच्छ्रमभ्यर्चनेक समाहित ॥ मनु, ११, १०५

^४ श्रोत्रियभार्यागुणवतीगमने—क

^५ cf. द्वे पद्वारे । त्रीणि श्रोत्रियस्य ॥ गौतम, २२, ३१-३२

^६ Compare sutras 16 to 18 with the following

तत्रैव व्यवस्था । ऋतुकाले कामतो जातिमात्रब्राह्मणीगमने वार्षिकं प्राकृतं ब्रह्मचर्यम् । तस्मिन्नेव काले कमन्वाधनत्वादिशुण्णशक्ति-या ब्राह्मणदा गमने द्वे वर्षे प्राकृतं ब्रह्मचर्यम् । तद्वदस्या एव श्रोत्रियभार्याया गमने त्रीणि वर्षाणि प्राकृतं ब्रह्मचर्यम् । यद्वा श्रोत्रियपत्न्या गुणवत्या ब्राह्मण्या त्रैवार्षिकम् ॥ याज्ञ मिता, ३, २६५, पृ ४२७

^७ cf. अनृतुकाले तु जातिमात्रब्राह्मण्या कामतो गमने मानव त्रैमासिकम् ॥

याज्ञ मिता, ३, २६५, पृ ४२७-४२८

चान्द्रावण वा त्रीन् मासान्मन्थतेमिषतेन्द्रिय ॥ मनु, ११, १०६

^८ अकामकर्तृक—अ अमतस्येक—क

^९ Compare sutras 20 and 21 with the following

ब्राह्मणश्चेद प्रेषापूजकं ब्राह्मणदारानभिगच्छेतनिरुत्तपमकर्मण कुरच्छेऽनिरुत्तपमं कर्मणोऽतिरुच्छ्र' इति तद्ब्राह्मणभार्याया शूद्रायां दृष्टव्यम् । द्विजातिस्त्रीषु वा विप्रोऽश्वत्थ द्वित्रिव्यभिचारितासु अनुद्विपूर्वगमने वा । तथा च सक्ता —' विप्रामस्वजना मत्वा प्राजापत्यं समाचरेत्' (श्लो १५५) इति । कामतस्तु—

रार्क्षीं प्रव्रजिता धार्त्रीं साध्वीं वर्णोत्तमामपि ।

कृच्छ्रद्वयं प्रकुर्वीत सगोत्रामभिगच्छ च ॥ (श्लो ३६)

इति यमोक्तं कृच्छ्रद्वयं दृष्टव्यम् ॥ याज्ञ मिता ३, २६५, पृ ४२८

चतुर्व्यभिचारे^१ स्वैरिणी भवति^२ ॥ २२ ॥

तद्वमने त्रिरात्रोपोषणं घृतपात्रदानं^३ च^४ ॥ २३ ॥

पञ्चव्यभिचारे^५ बन्धकी^६ ॥ २४ ॥

तद्वमने किञ्चिद्द्यात्^७ ॥ २५ ॥

अष्टमुष्टि भवेत्किञ्चिदिति^८ ॥ २६ ॥

विधवां व्रतस्था गत्वा संवत्सरं चरेत्^९ ॥ २७ ॥

गर्भकरणे द्विगुणम्^{१०} ॥ २८ ॥

इति द्वितीयप्रश्नेऽष्टमोऽध्यायः

^१ चतुर्व्यभिचारी—क.

^२ cf., चतुर्थे स्वैरिणी प्रोक्ता पक्षमे बन्धकी भवेत् ॥ स्मृत्यन्तरे, याज्ञ. मिता., पृ. ४२८; परा. मा. प्रा., पृ. २७०.

^३ च—omitted by क.

^४ cf., स्वैरिण्या तु घृतपात्रदानवकीर्णं सचैलस्नात उदकुम्भ दद्यात् ॥ शङ्खलिखितौ, याज्ञ. मिता.; पृ. ४२८; परा. मा. प्रा., पृ. २६९; स्मृ. मु., पृ. ८८८.

^५ पञ्चव्यभिचारी—अ; पञ्चमव्यभिचारी—ब.

^६ cf., चतुर्थे स्वैरिणी प्रोक्ता पक्षमे बन्धकी भवेत् ॥ स्मृत्यन्तरे, याज्ञ. मिता., १, २६५; पृ. ४२८.

^७ cf., ब्राह्मणीं बन्धवीं गत्वा किञ्चिद्द्याद्द्विजातये ॥ वज्रविश्रम्भते, याज्ञ. मिता., ३, २६५, पृ. ४२८; परा. मा. प्रा., पृ. २७८; षड्विंशे, स्मृ. मु., पृ. ८८८.

^८ cf., अष्टमुष्टि भवेत्किञ्चित् किञ्चिदौ च पुष्कलम् ।

पुष्कलानि च चत्वारि आढकः परिकीर्तितः ॥ प्रायश्चित्तोन्दुशेखरः, पृ. ३९.

^९ cf., विधवागमने कृच्छ्रमहोरात्रसमन्वितम् ।

व्रतस्यागमने कृच्छ्रं सप्ताहं तु समाचरेत् ॥ अनुविश्रान्तिमते, परा. मा. प्रा., पृ. २७१; स्मृ. मु., पृ. ८८८.

^{१०} cf., गमने तु व्रत यत्स्याद्गर्भे तद्विगुणं भवेत् ॥ उशना, याज्ञ. मिता., ३, २६५; पृ. ४२८; परा. मा. प्रा., पृ. २७०; स्मृ. मु., पृ. ८८८.

नवमोऽध्यायः

कामतः 'स्वैरिष्टागमने सचैत्स्नात् उदकुम्भं दद्यात् ॥ १ ॥

वैश्यागमने^१ चतुर्थकालाहारो^२ ब्राह्मणान् भोजयेत् ॥ २ ॥

क्षत्रियागमने^३ त्रिदिनमुपोष्य^४ यवादक दद्यात्^५ ॥ ३ ॥

तत्र गर्भोत्पत्तौ द्विगुणं चरेत्^६ ॥ ४ ॥

^७शूद्रश्चेद्ब्राह्मणीमधिगच्छेद्दीरणपत्रैर्वैष्टयित्वा शूद्रमग्नौ पातयेत् ॥ ५ ॥

ब्राह्मण्याः शिरसि वपनं^८ कारयित्वा सर्पिषाभ्यज्य नग्नां खरमारोप्य महापथमनुवाजयेत् पूता भवतीति विज्ञायते^९ ॥ ६ ॥

^१ स्वैरिष्टानुगमने—अ.

^२ वैश्यागमने—क.

^३ चतुर्थकालहारो—अ ; चतुर्थकालपहारो—क.

^४ क्षत्रियानुगमने—अ ; क्षत्र्यागमने—क.

^५ यवादिक—अ.

^६ Compare sūtras 1 to 3 with the following.

स्वैरिष्टायां वृष्यगमनकीर्णः सचैत्स्नात् उदकुम्भं दद्यात् । वैश्यायां चतुर्थकाला-
हारो ब्राह्मणान् भोजयेत् । क्षत्रियायां त्रिदिनोपोषितो यवादक दद्यात् ॥ शङ्खलिखितौ,
परा. मा. प्रा., पृ. २६९ ; स्मृ. सु., पृ. ८८८ ; Viṣṇūśāstra cites these sūtras
with some additions in his commentary on शाङ्खवल्क्ये ३, २६५
(p. 428) and attributes them to शङ्ख and to शङ्खलिखित on p 440.

^७ cf., गमने तु क्तं यत्स्वाङ्गमे सद्द्विगुणं सचैत् ॥ उशना, याज्ञ. मिता., ३,
२६५ ; पृ. ४२८ ; परा. मा. प्रा., पृ. २७० ; स्मृ. सु., पृ. ८८८.

^८ शूद्रश्चेद्ब्राह्मणीमधिगच्छेद्दीरणपत्रैर्वैष्टयित्वा—अ.

^९ कृत्वा सर्वेदामधिगच्छेद्दीरणपत्रैर्वैष्टयित्वा शूद्रमग्नौ पातयेत् । ब्राह्मण्याः शिरसि वपनं कारयित्वा नग्नां कुण्ड खरमारोप्य महापथमनुवाजयेत् पूता भवतीति विज्ञायते ॥

^{१०} Compare sūtras 5 and 6 with the following

शूद्रश्चेद्ब्राह्मणीमधिगच्छेद्दीरणपत्रैर्वैष्टयित्वा शूद्रमग्नौ पातयेत् । ब्राह्मण्याः शिरसि
वपनं कारयित्वा नग्नां कुण्ड खरमारोप्य महापथमनुवाजयेत् पूता भवतीति विज्ञायते ॥
वसिष्ठः, २१, १-२.

‘वैश्यश्चेद्वाङ्मणीमधिगच्छेद्रोहितदर्भेवैष्टयित्वा वैश्यमग्नौ प्राप्स्येत् ॥

ब्राह्मण्या गौरस्वरारोहणम् ॥ ८ ॥

‘क्षत्रियश्चेद्वाङ्मणीमधिगच्छेच्छरपत्रैर्वैष्टयित्वा क्षत्रियमग्नौ प्राप्स्येत् ॥

ब्राह्मण्याः स्वरारोहणं पूर्ववत् ॥ १० ॥

‘पाणिधृतभार्याया मुखे मैथुनं यश्चरेत् तस्येह निष्कृतिर्नास्तीत्येवं
प्रजापतिराह ॥ ११ ॥

रजम्बलायाः कामतः सकृद्गमने सप्तरात्रव्रतम्^१ ॥ १२ ॥

अभ्यासे त्वतिकृच्छ्रं^२ सत्र धेनुद्वयं च^३ ॥ १३ ॥

१ वैश्यश्च for वैश्यश्चेत्—अ.

२ प्राप्स्य for प्राप्स्येत्—अ.

३ गौरस्वरारोहणम्—अ.

४ क्षत्रियश्च for क्षत्रियश्चेत्—अ.

५ प्राप्स्य for प्राप्स्येत्—अ.

६ स्वरारोहणं—क.

७ Compare sutras 7 to 10 with the following:

वैश्यश्चेद्वाङ्मणीमधिगच्छेच्छरपत्रैर्वैष्टयित्वा वैश्यमग्नौ प्राप्स्येत् । ब्राह्मण्याः शिरसि
वपनं कारयित्वा नम्रां गौरस्वरारोहणं महापथमनुसंभोजयेत् पूता भवतीति विशासते ।
क्षत्रियश्चेद्वाङ्मणीमधिगच्छेच्छरपत्रैर्वैष्टयित्वा क्षत्रियमग्नौ प्राप्स्येत् ब्राह्मण्याः शिरसि वपनं
कारयित्वा सर्पिषा समभ्यस्य नम्रां श्वेतं स्वरारोहणं महापथमनुसंभोजयेत् पूता भवतीति
विशासते ॥ वसिष्ठः, २१, ३-५.

८ पाणिधृतीत्या भार्या—क.

९ cf., यो विप्रः पुंस्मि सवर्गं स्वधरेषु रतिं मुखे ।

तस्येह निष्कृतिर्नास्ति पुनः संस्करणं विना ॥ मार्कण्डेयः, हेमाद्रिः, प्रा., पृ. १५०.

यस्तु ब्रह्मणो धर्मज्ञोमुखे मैथुनं सेवेत स दुष्यति । प्राजापत्येन शुष्यति ॥

उशना, पाग. मा. प्रा., पृ. २७१ ; स्मृ. सु., पृ. ८९१.

१० cf., अमानुषीषु पुरुष उदक्यायाम्योनिषु ।

रेतः सिकत्वा जले चैव कृच्छ्रं मातपनं चरेत् ॥ मनु., ११, १७३.

११ अभ्यासे-प्रतिकृच्छ्रं—अ ; अभ्यासेत्वतिकृच्छ्रं—क.

१२ cf., रजम्बला ॥ यो भुञ्जेद्भूमिर्वा पतिर्वा तथा ।

सस्य पापविशुद्ध्यर्थमतिकृच्छ्रो विशोधकः ॥ सर्वतः, खो. १६५.

श्रमाजार्^१ गोधामण्डक^२ नकुलसर्पकुलुन्दरीमूषकान्^३ हत्वा कृच्छ्रं^४ द्वादशरात्रं^५ चरेत् किञ्चिद्वात्कामतः^६ ॥ १४ ॥

अनुक्तनिष्कृतीनामस्थिमतां कृकलासादीनां सहस्रं हत्वानस्थिमतां^७ जलकादीनां शकटपूर्णपरिमितं हत्वा तप्तकृच्छ्रार्धं^८ हेनुद्वयं दद्यात्^९ ॥ १५ ॥

^१ माजार्त for माजार्—क.

^२ नकुल cited twice by क.

^३ मूषको for मूषकान्—अ.

^४ कृच्छ्रादशरात्रं—क.

^५ cf., श्रमाजार्तनकुलसर्पद्वयमूषकान् हत्वा कृच्छ्रं द्वादशरात्रं चरेत् किञ्चिदपि ॥
वसिष्ठः, ११, २७.

पुनर्गतिश्लोक्तम्—'श्रमाजार् etc' इति तरकामतोऽध्यासविषयम् ॥ याज्ञ.
मिता., ३, २७०.

माजार्तगोघानकुलमण्डकाणि पतत्रिणः ।

हत्वा इवह पिबे क्षीरं कुरह् वा पादिकं चरेत् ॥ याज्ञवल्क्यः, ३, २७०.

इह च प्रयेकमपविषयम् । समुदिनस्ये तु—

माजार्तकुली हत्वा चार्धं मण्डकमेव च ।

श्लोकोल्लङ्घ्याश्च शूद्रहत्याशतं चरेत् ॥

इति मनुक (११, १३१) पाष्मासिक इत्ययम् ॥ याज्ञ. मिता., ३, २७०.

मण्डकनकुलवापविष्मद्वयमूषकमर्दिषातु च । शैतमः, २२, ११.

^६ तप्तकृच्छ्रार्धं—क.

^७ cf., अस्थिभूता सहस्रं हत्वा । अस्थिमतामनद्वयोरे च ॥ शैतमः, २२, २९-३३.

अथ वृद्धिपूर्वं शूद्रहत्याप्रायश्चित्तम् । नेतरत्रैदिति दृष्टव्यम् ॥ अस्फरी.

अस्थिमता सहस्रं तु तथानस्थिमतामनः । याज्ञवल्क्यः, ३, २६८.

अस्थिमतां प्राप्तिर्न कृकलाशयप्रयत्नोनामनुकलेकुलीनां सहस्रं हत्वा अस्थिमतां
च युकनरकुलद्वयमण्डकमण्डलीनामन शकटं तर्पणपूर्णनामं हत्वा शूद्रहत्याशतं पाष्मासिकं
प्राकृतं ब्रह्मचर्यं चरेत्तु चैतन्नां दद्यात् ॥ याज्ञ. मिता., ३, २६९

अस्थिमतां तु सत्त्वानां सहस्रस्य प्रमाणम् ।

एवं नानस्वनस्या तु शूद्रहत्याशतं चरेत् ॥ मनु., ११, १४०.

वैदिककर्मार्थव्यतिरेकेण 'वृक्षगुल्मलतादीनां छेदने गायत्रीशतं जपेत्' ॥ १६ ॥

कूप्यर्थं 'लाङ्गलार्थं छेदने न दोषः' ॥ १७ ॥

काकगृध्रादिपक्षिभिर्दष्टं पुरुषोऽन्तर्जले प्राणायामप्रयं कृत्वा घृतं प्राश्य विशुध्यति नाभेरघोदेसे' ॥ १८ ॥

ऊर्ध्वदेसे तु द्विगुणं भवेत् ॥ १९ ॥

१ वृक्षगुल्मलतादीनां—अ.

२ cf., वृक्षगुल्मलतादीहर्षणेने जप्यमुक्तम् । याज्ञवल्क्य, ३, २७६.

फलदानां तु वृक्षाणां छेदने जप्यमुक्तम् ।

गुल्मवल्लीलतानां च पुष्पिताणां च वीक्ष्याम् ॥ मनु, ११, १४२.

फलदानां आश्रयनसादिवृक्षाणां गुल्मादीनां च वृक्षापदार्थं विना छेदने कृत्वा गायत्र्यादीनां शतं जप्यम् ॥ याज्ञ. मिता., ३, २७६.

ओषध्वं वसत्रो वृक्षास्तिर्यश्च पक्षिणस्तथा ।

यज्ञार्थं निधनं प्राप्ताः प्राप्नुवन्त्युच्छ्रिताः पुनः ॥ विष्णु, ५१, ६३

३ लाङ्गलार्थेदेने दोषः—अ.

४ cf., कलपुष्पोपमान् पादपात्रं हिरयात् । कर्पणकरणार्थं चोपहृत्यात् ॥ शिशु, १९, ११-१२.

५ काकगृध्रादिपक्षिभिर्दष्टपुरुषो—क.

६ cf., पुष्पलीशानरक्षरैर्दष्टोश्चादिवायसौ ।

प्राणायामं जले कृत्वा घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥ याज्ञवल्क्य, ३, २७७.

श्वसुगालखरेर्दष्टो शार्म्यं कव्याङ्गिरेव च ।

नरघोश्चरसहैव प्राणायामेन शुध्यति ॥ मनु, ११, १११

Also compare शिशु, २३, २६, बोधायन, १, ५, १२६ and विष्णु,

मस्तके 'तु चतुर्गुणम्' ॥ २० ॥

इति द्वितीयप्रश्ने नवमोऽध्याय

दशमोऽध्यायः

श्वजम्बूकरासभैर्दष्टा रजस्वला पञ्चरात्र निराहारा पञ्चगव्येन
शुध्यति^१ ॥ १ ॥

द्विगुणादि पर्ववत्^२ ॥ २ ॥

श्वादिभिर्गलितमवलीढ प्रदक्षमद्भिः प्रक्षाल्यामौ^३ निष्टपन कुर्यात्तेन
शुद्धिर्भवति^४ ॥ ३ ॥

^१ तु—omitted by क

^२ Compare śāstras 19 and 20 with the following

नामेरुर्ध्वं तु दृश्य तदेव द्विगुणं भवेत् ।

स्वावतज्जिगुणं वक्त्रे मस्तके तु चतुर्गुणम् ॥ अत्रिण, याज्ञ. मिता, ३,
२७७, पृ ४३७, परा मा प्रा, पृ ५५

^३ पञ्चरात्रनिराहारा—अ

^४ cf रजस्वला यदा दष्टा शुना जम्बूकरासभे ।

पञ्चरात्र निराहारा पञ्चगव्येन शुध्यति । पुलस्त्य, याज्ञ. मिता, ३, २७७,
पृ ४३८, परा मा प्रा, पृ ५५, [व्यास, परा मा प्रा, पृ १२६]

^५ cf ऊर्ध्वं तु द्विगुणं नामेर्वक्त्रे तु त्रिगुणं तथा ।

चतुर्गुणं स्मृतं मूर्ध्नि श्लेष्मन्प्राप्नुतिर्भवेत् ॥ पुलस्त्य, याज्ञ. मिता, ३,
२७७, पृ ४३८, परा मा प्रा, पृ ५५-५६

^६ श्वादिभिर्विगलितमवलीढ प्रदक्षमद्भिः सम्यक् प्रक्षाल्यामौ—अ

^७ cf शुना घ्रातावलीढस्य दन्तैर्विदलितस्य च ।

अद्भिः प्रक्षालनं श्लोकमग्निना चोपचूलनम् ॥ मनु, ११, १११

शुना घ्रातावलीढस्य नखैर्विलिखितस्य च ।

अद्भिः प्रक्षालनं श्लोकमग्निना भूरि तापनम् ॥ पराशर, ५, ६

वेदोक्तकर्मपरित्यागी चान्द्रायणं चरेत् ॥ ४ ॥

संवत्सरपर्यन्तं ब्राह्मणगृहे भिक्षेत^१ ॥ ५ ॥

कन्याद्वयणे चान्द्रायणम् ॥ ६ ॥

आत्मनोऽर्थे क्रियारम्भे मद्यपस्त्रीनिषेवणे तदेव^२ ॥ ७ ॥

नारीणां विक्रयं कृत्वा^३ चरेच्चान्द्रायणव्रतम्^४ ॥ ८ ॥

ब्रह्मसूत्रं विना शुद्धक्ते विष्णुत्रं कुरुते गायत्र्यष्टसहस्रं प्राणायामेन
शुध्यति^५ ॥ ९ ॥

ब्राह्मणीशूद्रयो रजस्वलयोरन्योन्यस्पर्शे क्रमेण कृच्छ्रेण दानेन
शुद्धिः^६ ॥ १० ॥

^१ Compare sŪtras 4 and 5 with the following:

वेदान्त्युत्तादीं विषयवृत्त्याययःशर्वां संवत्सरं सहस्रक्षेण वर्तेत ॥ विष्णुः, ५४, १३.

प्रवावाद्ब्राह्मणो लोभदेशवालविपर्ययात् ।

अहृद्वैतानि कर्माणि प्राजापत्यं पृथक् चरेत् ॥

हारीतः, हेमाद्रिः, प्रा., पृ. ५२१.

अभिकार्यं ब्रह्मयज्ञं देवर्षिपूतनर्पणम् ।

सकृत्वा मती यथा भुङ्क्ते ज्ञानाधान्द्रायणं चरेत् ॥

गौतम, हेमाद्रिः, प्रा., पृ. ५२५.

^२ नास्तिक्यं मन्त्रलोपश्च^७ याज्ञवल्क्यः, ३, २३६; ^८ उपपातकशुद्धिः स्यादेवं

चान्द्रायणेन तु^९ याज्ञवल्क्यः, ३, २६५.

^३ Compare sŪtras 6 and 7 with the following

^{१०} कन्यासंदूषणं चैव ॥

आत्मनोऽर्थे क्रियारम्भो मद्यपस्त्रीनिषेवणम् ।^{११} याज्ञवल्क्यः, ३, २३८, २३९.

उपपातकशुद्धिः स्यादेवं चान्द्रायणेन तु ॥ याज्ञवल्क्यः, ३, २६५.

^४ चरेच्चान्द्रायणम्—क.

^५ cf., नारीणां विक्रयं कृत्वा चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ॥ चतुर्विंशतिव्रतम्, याज्ञ. मिता.,

१, २८७; पृ. ४४७.

^६ cf., ब्रह्मसूत्रं विना शुद्धक्ते विष्णुत्रं कुरुतेऽथवा ।

गायत्र्यष्टसहस्रेण प्राणायामेन शुध्यति ॥ मरीचि, याज्ञ. मिता., ३, २८१.

^७ cf., सृष्ट्या रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मणी शूद्रया तथा ।

कृच्छ्रेण शुध्यते पूर्वा शूद्रा दानेन शुध्यति ॥ पराशरः, ७, १४-१५.

तस्करराजभृत्यवृक्षारोहणवृत्तिकरदाग्निदाश्व^१गजारोहणवृत्तिकरक्षोप
जीविगणान्नोपजीविशूद्रोपाध्यायनक्षत्रोपजीविब्रह्मोपजीविनाम् ॥ ११ ॥

द्विजानां कार्येषु मूल्येन परिचारकः स ब्रह्मोपजीवीत्युच्यते^२ ॥ १२ ॥

देवलकपुरोहितपूर्व^३कितवकूटकारापत्यमनुष्यपशुविन्नयिणा^४ सर्वस्व
स्यागानन्तरं वार्षिकं कृत्वा पितृतर्पणं कृत्वा धेनूर्दधात्^५ ॥ १३ ॥

ब्राह्मणस्य समुद्रयाने^६ त्रैदार्षिकम्^७ ॥ १४ ॥

हिरण्यदानं च सहस्रसख्याकं स्लेच्छादिभ्यो^८ न गृह्णीयात् ॥ १५ ॥

गृह्णीयाच्चेद्ब्राह्मणेभ्यो दधात्^९ ॥ १६ ॥

^१ 'गजारोहणवृत्तिकरकोपजीविशूद्रोपाध्याय'—अ.

^२ cf., ब्रह्मजीवी ब्राह्मणकार्येषु (द्विजकार्येषु) मूल्येन परिचारकः । याज्ञ. मिता, १,

२८८; पृ. ४४९

^३ केनच for कितव—अ

^४ विक्रयण for विक्रयिणा—अ

^५ Compare sūtras 11 and 13 with the following

भृत्यवाक तस्को राजसूयो वृक्षारोपकृत्तिकरदोभारोऽभरयगजारोहणवृत्ती राजोप
जीवी आगणिकः शूद्रोपः यो यो बुधलीपतिर्माणिक्यो नक्षत्रोपजीवी शक्तिब्रह्मजीवी विद्वि
त्सको देवलकः पुरोहितः कितवो मयापः कूटकारकोऽपत्यविक्रयी मनुष्यपशुविन्नेता वेति
तामुद्धरेत् समेत्य स्यादतो ब्राह्मणश्चक्रेषया सवेष्ट-यस्य यो बहुधकासाहारा सवत्सरं शिव
षण्मुपशूद्रोपुस्तस्यान्ते दवापितृतर्पणं गवाहिकं चेत्येवं व्यवहार्यः ॥ प्रचेताः, याज्ञ. मिता,

१, २८८, पृ. ४४९

^६ समुद्रयानौ—अ

^७ cf., अथ पतनीयानि । समुद्रसंयात्रा ब्राह्मणस्य

एवामन्यत

मस्तृत्वा मितमोजिनं स्तुरणोऽम्बवेयुः सवनानुकल्पम् । स्थानासनाभ्यां विहरन्त एते
विभिर्वेदेस्तदपहन्ति पापम् ॥ बोधायन, २, १, ४०-४१

^८ स्लेच्छादिभोजन—अ

^९ cf. यद्गृहीतेनाजयन्ति कर्मणा ब्राह्मणा धनम् ।

तस्योत्सर्गेण क्षुध्यति कप्येन तपसे च ॥ मनु, ११, १९३, विष्णु,
५४, २८.

‘सत्परिमहपरित्यागी’ मर्कटः ॥ १७ ॥

अदत्तादाने’ जम्बूकः गृध्रो द्वादश जन्मानि दश जन्मानि सूकरः
श्वानपोनिशतं गत्वा जायते चण्डालेषु ॥ १८ ॥

शाक्यमलं ‘शणपुष्पं’ ‘करनिर्मथितं’ दधि बहिर्येदि पुरोडाशं जप्त्वा
माश्रीयाद्दहनिशम्’ ॥ १९ ॥

इति द्वितीयप्रश्ने दशमोऽध्यायः

‘यदा भोजनस्थमन्नं^१ केशमक्षिकादिना दूषितं^२ तद्व्युदस्याप उप-
स्पृशेत् ॥ ३ ॥

‘तच्चान्नं मस्मना स्पृशेत्’ ॥ ४ ॥

शुनामुच्छिष्टं भुक्त्वा मासमेकं गवाघ्रातं काकोच्छिष्टं^३ भुक्त्वा
‘पक्षं व्रती भवेत्’ ॥ ५ ॥

ब्राह्मणः शूद्रोच्छिष्टाशने सप्तरात्रं पञ्चगव्यं पिबेत् ॥ ६ ॥

वैश्योच्छिष्टाशने पञ्चरात्रम् ॥ ७ ॥

राजन्योच्छिष्टाशने त्रिरात्रम् ॥ ८ ॥

ब्राह्मणोच्छिष्टाशने त्वेकाहम्^४ ॥ ९ ॥

मर्वत्र सुवर्णपञ्चकं पद्म घेनूर्द्धचात्^५ ॥ १० ॥

^१ यथाभोजनस्थमन्न—अ.

^२ केशमक्षिकादूषितं—क.

^३ व्युदस्योप उपस्पृशेत्—अ.

^४ This sūtra is omitted by क.

^५ Compare sūtras 3 and 4 with the following

यदा तु भोजनस्थमन्नं केशादिदूषितं भवति तदा—

अन्ने भोजनकाले तु मक्षिकाकेशदूषिते ।

अनन्तरं स्पृशेदापस्तम्बा मस्मना स्पृशेत् ॥ प्रवेत्त, याज्ञ. मिता, ३,

२८९; घृ. ४५४.

^६ भुक्त्वा—omitted by क.

^७ पक्षव्रती भवेत्—अ; पक्षव्रत भवेत्—क.

^८ cf., शुनोच्छिष्टं तथा भुक्त्वा मासमेकं व्रती भवेत् ।

काकोच्छिष्टं गवाघ्रातं भुक्त्वा पक्षं व्रती भवेत् ॥ शङ्खर, १७, ४६.

^९ Compare sūtras 6 to 9 with the following

ब्राह्मणः शूद्रोच्छिष्टाशने सप्तरात्रम् । वैश्योच्छिष्टाशने पञ्चरात्रम् । राजन्योच्छि-
ष्टाशने त्रिरात्रम् । ब्राह्मणोच्छिष्टाशने त्वेकाहम् ॥ विष्णु, ५१, ५०-५३.

^{१०} cf., हिरण्यं ब्राह्मणाय दद्याद्वा वाचार्याय ॥ गौतमः, ३०, १३.

पितृज्येष्ठस्य च ब्रातृरुच्छिष्टं भोक्तव्यम्^१ ॥ ११ ॥

चण्डालपतितादीनामुच्छिष्टान्नभक्षणे^२ चान्द्रायणं विधिः ॥ १२ ॥

क्षत्रियस्तु^३ सांतपनम्^४ ॥ १३ ॥

द्विगुणमुबणादि पूर्ववत् ॥ १४ ॥

दीपोच्छिष्टं^५ शत्रौ^६ रथ्याहृतमभ्यङ्गशिष्टं च^७ तैलं भुक्त्वा नक्तो न शुभंति^८ ॥ १५ ॥

यत्किञ्चिद्वाजने पीतशेषं^९ मुखनिःसृतं तदभोज्यम् ॥ १६ ॥

भोजने^{१०} चान्द्रायणमभ्यासे^{११} ॥ १७ ॥

^१ cf., पितृज्येष्ठस्य च ब्रातृरुच्छिष्टं भोक्तव्यम् ॥ आपस्तम्बः, १, ४, ११.

^२ भोजने for भक्षणे—अ. ^३ क्षत्रियस्य—अ.

^४ Compare sūtras 12 and 13 with the following:

चण्डालपतितादीनामुच्छिष्टान्नस्य भक्षणे ।

चान्द्रायणं चरेद्विप्रः क्षत्रः सांतपनं चरेत् ॥ अत्रिः, याज्ञ. मिता., १,

२८५; ४. ४५५.

अन्त्यानां युक्तशेषं तु भक्षयित्वा द्विजगतयः ।

चान्द्रायणं तदर्धार्धं मद्रक्षत्रविशां विधिः ॥ आपस्तम्बस्मृतिः, ५, ९-१०.

^५ द्विपोच्छिष्टं—अ; विप्रोच्छिष्टं—अ.

^६ शत्रौ—अ.

^७ च—omitted by अ.

^८ cf., दीपोच्छिष्टं तु तैलं शत्रौ रथ्याहृतं च यत् ।

अभ्यङ्गाद्यैश्च यच्छिष्टं भुक्त्वा नक्तो न शुभंति ॥ पट्टशिक्षात्मकम्, याज्ञ.

मिता., १, २८५; ४. ४५५.

^९ यत्किञ्चिद्वाजने पितृशेषं—अ.

^{१०} चान्द्रायणमभ्यासे—अ.

^{११} Compare sūtras 16 and 17 with the following:

विरतः पठितं शेषं भोजने मुखनिःसृतम् ।

अपेयं तद्विजानीयान्नभुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ पराशरः ११, ४०.

पीतशेषं तु यत्किञ्चिद्वाजने मुखनिःसृतम् ।

अभोज्यं तद्विजानीयान्नभुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ (पट्टशिक्षात्मकम्)

इति तदभ्यामविषयम् ॥ याज्ञ. मिता., १, २८५; ४. ४५५.

अमेध्यपतित^१ चण्डालपुल्कसरजस्वलावधूतकुष्ठिकुनखिसंस्पृष्टानि
भुक्त्वा कृच्छं चरेत् ॥ १८ ॥

अकामतोऽर्धम्^२ ॥ १९ ॥

रण्डापुत्र भोजनं कुर्विति यत्रात्रं^३ दद्युस्तत्राहोरात्रोपवासः^४ ॥ २० ॥
उत्थितस्तु यो^५ भुङ्क्ते वामकरनिर्मुक्तभाजने^६ यो भुङ्क्ते तस्य
सांतपनम्^७ ॥ २१ ॥

एकपङ्क्त्युपविष्टानां^८ ब्राह्मणानां सह भोजने यथेकोऽपि त्यजे-
त्पात्रं शेषमन्नं न भोजयेत् ॥ २२ ॥

मोहांङ्गुक्त्वा^९ कृच्छं सान्तपनं चरेत्^{१०} ॥ २३ ॥

^१ चण्डाल for चण्डाल—अ. ^२ भुक्त्वा कृच्छं चरेत्—omitted by अ.

^३ This sūtra is omitted by अ.

^४ Compare sūtras 18 and 19 with the following

अमेध्यपतितचण्डालपुल्कसरजस्वलावधूतकुष्ठिकुनखिसंस्पृष्टानि भुक्त्वा कृच्छं
चरेत् ॥ शङ्ख, याज्ञ मिता, ३, २८९.

एतत्कामकारविषयम् । अकामतोऽर्धम् ॥ याज्ञ. मिता, ३, २८९; पृ. ४५५.

^५ रात्र्यावो पुत्रभोजनं मुक्तभोजनं कुर्वीत यत्न—अ

^६ cf, कुत्सित्वा वा यत्रात्रं दद्युस्तत्र प्रायश्चित्तमहोरात्रम् ॥ हारीतः, याज्ञ. मिता,

३, २८९; पृ. ४५६

^७ उत्थितस्तुभयो.—अ

^८ वामकरनिर्मुक्तभाजने—अ, वामकरभाजने—क

^९ cf, समुत्थितस्तु यो भुङ्क्ते यो भुङ्क्ते मुक्तभाजने ।

एवं वैवस्वतः प्राह भुक्त्वा सान्तपनं चरेत् ॥

शङ्खनिश्चयम्, याज्ञ. मिता, ३, २८९, पृ. ४५६.

^{१०} विप्राणा—क.

^{११} मोहांङ्गुक्त्वा—अ.

^{१२} Compare sūtras 22 and 23 with the following

एकपङ्क्त्युपविष्टानां विप्राणां सह भोजने ।

यथेकोऽपि त्यजेत्पात्रं शेषमन्नं न भोजयेत् ॥

मोहांङ्गुक्त्वा यस्तत्र पङ्क्त्यानुच्छिद्यभोजने ।

प्रायश्चित्तं चरेद्विषं कृच्छं सान्तपनं तथा ॥ पराशर, ११, ५-८.

क्लिन्नं भिन्नं शवं कूपस्थं यदि दृश्यते तज्जलं पीत्वा त्रिरात्रं पयः
पिबेत् ॥ २४ ॥

मानुषे द्विगुणम्^१ ॥ २५ ॥

चण्डालकूपभाण्डस्थं जलं कामात् पिबेत् सातपथं विप्रः ॥ २६ ॥

प्राजापरथं क्षत्रियः ॥ २७ ॥

तदर्थं वैश्यः ॥ २८ ॥

शूद्रः पादम्^२ ॥ २९ ॥

अज्ञानात्^३ ग्रहेण शुष्येत्^४ ॥ ३० ॥

^१ Compare sūtras 24 and 25 with the following:

क्लिन्नं भिन्नं शवं चैव कूपस्थं यदि दृश्यते ।

पयः पिबेत्त्रिरात्रेण मानुषे द्विगुणं स्मृतम् ॥ देवलः, याज्ञ. मिता., ३,

२८९; पृ. ४५६.

मृतपथमनखात्कूपाद्वस्त्रन्तोपहृताद्येदकं पीत्वा माद्विप्रसिरायमुपसेत् ॥ विष्णुः, ५४, ९.

^२ Compare sūtras 26 to 29 with the following:

चण्डालकूपभाण्डस्थं यो ज्ञानात्पिबते जलम् ।

प्राजापतिं कथं तस्य कथं कथं विधीयते ॥

शूद्रस्तान्तपथं विप्रः प्राजापरथं तु भूमिपः ।

तदर्थं तु चरेद्देवः पादं धृत्वा दापयेत् ॥ आपस्तम्बस्मृतिः, ४, १-२.

A.S.S. edition of Āpastamba reads 'योऽज्ञानात्पिबते जलम्' for 'यो ज्ञानात्पिबते जलम्'. But the better reading is 'यो ज्ञानात्पिबते जलम्' and is supported by विज्ञानेश्वर who reads 'यः कृपात्पिबते जलम्' and comments 'इदं च कामकारविषयम्'. *vide*, याज्ञ. मिता., ३, २८९; पृ. ४५६.

^३ प्राजापःदेन—क.

^४ *cf.*, चण्डालकूपभाण्डस्थमज्ञानात्पिबेत् ।

॥ तु ग्रहेण शुष्येत दृष्टस्त्वेन दृष्टति ॥ देवलः, याज्ञ. मिता., ३,

२८९; पृ. ४५६; पठ. मा. आ., पृ. ८५.

अन्त्यजसंबन्धादल्पजलाशये^१ कूपवत्^२ ॥ ३१ ॥

इति द्वितीयप्रश्ने एकादशोऽध्याय

द्वादशोऽध्यायः

म्लेच्छादीनां पुष्करिण्या हृदे^३ चैकदेशजलं पीत्वा जानुदग्नं

चेच्छुचि ॥ १ ॥

अधस्तादशुचिः ॥ २ ॥

कामतोऽहोरात्रम् ॥ ३ ॥

अकामान्नक्तभोजी^४ ॥ ४ ॥

रजकादिभाण्डस्थ जल^५ दधि पयः पिवेद्विजातीनां नक्षकूर्चोपवासेन
निष्कृति ॥ ५ ॥

^१ अन्त्यज सम कल्पजलाशये—क

^२ cf, जलाशयेष्वध्यास्येषु स्थावरेषु वस्तुधरे ।

कूपवत्कथिता शुद्धिर्महस्तु न च दूषणम् ॥ विष्णु, १३, ४६

^३ हृदे च जलं पीत्वा जानुदग्न—क, हृदेकदेशजलं पीत्वा जानुदग्न—अ

^४ चेच्छुद्धि—अ

^५ Compare sūtras 1 to 4 with the following

म्लेच्छादीनां जलं पीत्वा पुष्करिण्यां हृदेऽपि वा ।

जानुदग्नं शुचिं श्लेष्ममधस्तादशुचिं स्मृतम् ॥

ततोऽयं यः पिवेद्विप्रः कामतोऽधमतोऽपि वा ।

अकामान्नक्तभोजी स्यादहोरात्रं तु कामनः ॥ आपस्तम्ब, याज्ञ. मिता, ३,

‘शूद्रस्य दानेनोपवासेन’ ॥ ६ ॥

अन्त्यजैः स्नानितेषु^१ तटाककूपमदिषु स्नात्वा चाम्य पीत्वा^२ चाभ्यासे
प्राजापत्यम्^३ ॥ ७ ॥

अनभ्यासे पञ्चगव्यम्^४ ॥ ८ ॥

कामतः केवलं पर्युषितं भुक्त्वा ‘त्रिरात्रं व्रतं चरेत्’ ॥ ९ ॥

स्नेहाक्तं चेन्न दोषः^५ ॥ १० ॥

^१ शूद्रस्योपवासेन—क.

^२ Compare sūtras 5 and 6 with the following :

भाण्डव्यमभ्युपवासी तु जलं दधि पयः पिबेत् ।

प्राजापः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रश्चैव प्रमादतः ॥

मद्यकूपोपवासेन द्विजातीन् तु निष्कृतिः ।

शूद्रस्य चोपवासेन तथा दानेन शक्तितः ॥ पराशरः, ६, ३०-३१.

^३ स्नानितेषु—अ.

^४ स्नात्वा च पीत्वा—क.

^५ cf., अन्त्यजैः स्नानिताः कृशास्तडागानि वाप्य एव वा ।

एषु स्नात्वा च पीत्वा च प्राजापत्येन शुष्यति ॥ (आपस्तम्बः)

इति आपस्तम्बोक्तमभ्यासविषयं वेदितव्यम् ॥ बाण. मिता., ३, २८९; पृ. ४५७.

^६ cf., क्षपावचाण्डालप्रतिप्रेषेण पीत्वा जलं पचगव्येन शुद्धिः ।

अन्त्यैस्तु स्नानिताः कृशास्तडागानि तथैव च ।

तेषु स्नात्वा च पीत्वा च पचगव्येन शुष्यति ॥

आपस्तम्बस्मृतिः, २, ३ and ४.

^७ त्रिरात्रं व्रतं—अ.

^८ cf., केवलानि च शुष्कानि तथा पर्युषितं च यत् ।

गृह्यसु तथा मुक्त्वा त्रिरात्रं तु व्रती भवेत् ॥ शङ्खः, १७, ३२.

‘इदं च कामतः’ इति विश्वेश्वरः. See. बाण. मिता., ३, २८९; पृ. ४५७.

यद्यप्युपनिषद् स्नेहाक्तं साण्डवं च वर्जयित्वा पर्युषितं तत्प्राप्त्योपपत्तेः ॥

विष्णुः, ५१, १५.

^९ cf., अत्र पर्युषितं ज्येष्ठं स्नेहाक्तं त्रिरात्रं व्रतम् । यत्तदप्ययः, १, ११५.

गृह्यसु तु मह्यं स्यात्पचगव्यमिति स्थितिः । शङ्खः, १७, ३२.

सक्तुधानादधितिलसबद्ध^१ भोजन स्नान च निशि वर्जयेत्^२ ॥

यदि स्यात्^३ प्राणायामश्चत कार्यम्^४ ॥ १२ ॥

यस्यामौ न क्रियते^५ यस्य चात्र न दीयते तदभोज्यम्^६ ॥ १३ ॥

भुक्त्वा तृणवसेदह^७ ॥ १४ ॥

अनिवेश देवपितृब्राह्मणेभ्यो वृथाकृत्सरपायसापूप^८ शकुलीर्भुक्त्वोप
वास^९ ॥ १५ ॥

^१ सक्तुधानादधितिलसबन्ध—अ, सक्तु धाना दधितिलसबन्ध—क

^२ cf, न दिवा धाना । न रात्रौ तिलसबन्धम् । न दधिसक्तु । and [स्नानमा
चरेत्] न रात्रौ ॥ विष्णु, ६८, १८-३०, १४, ६

धाना दधि च सक्तुश्च धीकामो वर्जयेदिति ।

भोजन तिलसबद्ध स्नान चैव विचक्षण ॥ बृहच्छतातप, याज्ञ मिता, ३, २८९, पृ ४५८

^३ यदि न स्यात्—अ

^४ प्राणायामश्चत कार्यं सर्वपापानुत्तये ।

उपपातकजातानामनादिदृश्य चैव हि ॥ याज्ञवल्क्य, ३, ३०५

^५ यस्य चात्र दीयते न तद्भोज्यम्—क, यस्य चाम—अ

^६ cf नादत्वा । नाहुत्वा ॥ विष्णु, ६८, ३२-३३

^७ Compare sūtras 13 and 14 with the following

यस्य चात्रौ न क्रियते यस्य चात्र न दीयते ।

॥ तद्भोज्यं द्विजातीनां भुक्त्वा चोपवसेदह ॥ लिखित, याज्ञ मिता, ३, २८९, पृ ४५८

^८ शकुल्यान् for शकुली—अ

^९ cf, [उपवसेत् ।] शास्त्रकृत्पाकृत्सरसवावपायसापूपशकुलीदिव्याभानि हवींश्चि च ॥

विष्णु, ५१, ३७

वृथाकृत्सरसवावपायसापूपशकुली ।

आहिताग्निर्द्विजो भुक्त्वा प्राजापत्य समाचरेत् ॥ लिखित

अनाहितामेस्तु 'चोपेत्तृणवसेदह' (मनु, ५ २०) इत्युक्तमो दृश्य — याज्ञ

मिता, ३, २८९, पृ ४५८ वृथा देवतापुद्गेष्टमन्तरेण साधिता । याज्ञ मिता,

१, १७३

शृङ्गाणां भाजने^१ भिन्नभाजने च^२ 'भुक्त्वाहोरात्रोपवासः' पञ्च-
गव्येन शुध्यति^३ ॥ १६ ॥

'वटार्कश्चत्थपर्णानां कुम्भीतिन्दुकपर्णयोः कोविदारकद्रव्य'^४ पद्मप-
लाशपत्रेषु भुक्त्वैन्दवं चरेत्^५ ॥ १७ ॥

माक्षिकं 'फाणितं शाकं गोरसं लवणं घृतं हस्तदत्तं भुक्त्वा दिन-
मेकमभोजनम्^६ ॥ १८ ॥

अभ्यक्तमूत्रपुरीषकरणे आद्यान्नभोजने मृतसूतकशृङ्गाक्षभोजने^७ शर्द्रैः

^१ भोजने—अ and क.

^२ च—omitted by अ.

^३ भुक्त्वा सर्वश्रोपवासः—क.

^४ cf., शृङ्गाणां भाजने भुक्त्वा भुक्त्वा वा भिन्नभाजने ।

अहोरात्रोपवासो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ संवर्तः, पाह. मिता., ३, १८१,

७. ४५८.

सह ^१स्वमे त्रिरात्रमभोजनम् ^२ ॥ १९ ॥

^३क्षीरे लवणमुच्छिष्टे ^४घृत रजकतीर्थेषु स्नान ताग्रे गव्य ^५सुरासमम् ^६ ॥ २० ॥

गणाल गणिकाल ^७ विप्रप्रत्याख्यातान्न ^८ स्तनपायकवार्धुषिकान्न ^९
^{१०}च ^{११}वर्जयेत् ^{१२} ॥ २१ ॥

^१ स्वप्ने—अ

^२ cf, अभ्यक्षमूत्रपुरीषकरणे मृतसूतश्शराभभोजने शरी सह स्वप्न त्रिरात्रमभोजनम् ॥ हारीत, याज्ञ मित्र १, २८९, पृ ४५८

शराभ सूतवाज च अभोज्यस्याक्षमेव च । पराशर, ११, ४

प्रद्वक्ष्यार्थभमी धातुभोजने त्रिरात्रमुपवसेत् ॥ विष्णु, ५१, ४३

^३ क्षारलवणमुच्छिष्टे—अ

^४ च घृत—क

^५ सुरासमम्—क

^६ cf गव्य मूत्र तथा तप्त नालिकेरोदक तथा ।

ताम्रपात्रस्थित पीत्वा पयो लवणस्युतम् ॥

द्विज कामात्सुरापी स्यादस्नानाश्चाग्नेभक्षणम् ॥ मार्कण्डेय, हेमाद्रि,

भा, पृ ४१९

ताम्रपात्रे पय पात्रमुच्छिष्टे घृतभोजनम् ।

दुग्ध लवणसार्धं च तथो गोमयभक्षणम् ॥

ब्रह्मवैवर्तपुराणे ब्रह्मरतने २७ अध्याये—छो १२.

ताम्रपात्रस्थित गव्य क्षीर च लवणान्वितम् ।

कराग्रेणैव यद्वत् घृत लवणमम्बु च ॥ बृहद्दहारीतस्मृति, ९, २६६

नोच्छिष्टश्च घृतमादद्यात् ॥ विष्णु, ६८, ३६

^७ गणिकाल गणाल—क

^८ विप्र—omitted by क

^९ येन for स्तेन—क

^{१०} बाधुष्याथ for वार्धुषिकान्न—अ

^{११} च—omitted by अ

^{१२} ये for वर्जयेत्—क

^{१३} cf गणाल गणिकाल च विष्णु च जुगुप्सितम् ।

स्तेभ्यश्चयनयोवाप्त तप्तो वार्धुषिकस्य च ॥ मनु ४, २०९-२१०

तथाप्युदाहरन्ति ॥ २२ ॥

मृतभर्ता च या नारी रहस्यं कुरुते पतिम् ।

‘पश्चात्प्रापयते गर्मान् सा नारी गणिका स्मृता’ ॥ २३ ॥

तस्या अन्ने न मोक्तव्यं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ २४ ॥

अस्तु जीवति चौर्येण गोसुवर्णापहारकः ।

परस्वं हस्ते नित्यं स विप्रो गण उच्यते इति ॥ २५ ॥

इति द्वितीयप्रश्ने द्वादशोऽध्यायः

त्रयोदशोऽध्यायः

निगलेन चक्षुष्य कदर्यस्य षण्डहाम्भिकचिकित्सककूरमृगपुद्गिप-
स्पतितपिशुनककु विक्रयिशस्त्रविक्रय्यपविद्ध^१‘मार्जारकुक्कुटादीनाम्’ ॥ १ ॥

^१ पश्चात्प्रापयते—अ.

^२ Cf., अभिगच्छति या नारी बहुभिः पुद्गैर्मिश्रः ।

अभिचारीति सा श्रेया प्रत्यक्षगणिकेति च ॥ परा. मा. प्रा., पृ. २९०.

^३ Cf., कदर्यस्य मृगमस्य वेस्यायाः कितवस्य च ।

गणान्नं मृगिणात्तमन्नं चैव शजीविनम् ॥

मौञ्जिकान्नं सतिवान्नं भुक्त्वा मांसं मृतं चरेत् ॥ शङ्खः, १७, ३९-४०.

^४ गणः—शरुमाद्यणसङ्घः—कुल्लेरुः, मनुः, ४, २०९.

^५ मार्जारकुक्कुटादीनाम्—अ.

^६ Cf., दीक्षितस्य कदर्यस्य चक्षुष्य निगदस्य च ॥ ४, २१*

अभिगच्छति या नारी बहुभिः पुद्गैर्मिश्रः ॥ ४, २११

चिकित्सकस्य मृगयोः कूरस्योन्मिष्टयोजिनः । ४, २१२

द्विपदं नगर्यं पतिवात्तमवधुनम् ॥ ४, २१३

यो लोभात् 'पितरौ भृत्यान् पुत्रदारानात्मान' धर्मकृत्यं च
पीडयति स कदर्य इति^३ ॥ २ ॥

यश्च न जुहोत्युचिते काले न स्नाति न ददाति 'पितृदेवतार्चनादि
न करोति स पण्ड इति ॥ ३ ॥

यस्तु 'दम्भार्थं स्नाति जपति च स मार्जार इति'^६ ॥ ४ ॥

पिशुनामृतिनोद्यास ऋतुविक्रियिस्तथा । ४, २१४

सुवर्णकर्तुर्वेणस्य शस्त्रविक्रियिस्तथा ॥ ४, २१५ मनु

कदर्यबद्धचौराणां श्लोकराजतारिणाम् ।

वैशामिशस्तर्षाण्यगणिकागणदीक्षिणाम् ॥

चिकित्सकानुरक्तपुष्पलीमत्तविद्विषाम् ।

मूरोमपतितमाल्यदाम्भिकोच्छिष्टभोजिनाम् ॥

शस्त्रविक्रियकर्मारतन्तुवायग्रशतिनाम् ॥

नृशतराजरजस्कृतप्रवधजीविनाम् ।

पिशुनामृतिमोक्षैव तथा चाक्रिकवन्दिनाम् ॥

एवामत्र न भोक्तव्यं सोमविक्रियिस्तथा ॥ याज्ञवल्क्य, १, १६१-१६५

वार्धुविककदर्यदीक्षितगन्धनिशामिशस्तपण्डानो^४ च । 'पुष्पलीदाम्भिकचिकित्सकलु-
ब्धकङ्करोमोच्छिष्टभोजिना^५ च । पिशुनामृतवादिक्षतधर्मामरसविक्रियिण^६ च । कर्मकारनि-
षादरज्जावतारिदेणशस्त्रविक्रियिण^७ च ॥ विष्णु, ५१, ९-१०, १२, १४.

सहस्रपुष्पल्यमिशस्तामपदेस्यदाण्डकतक्षकदर्यगन्धविकचिकित्सकमृगवनिषुवार्धु-
च्छिष्टभोजिगणविद्विषाणानाम् ॥ गौतम, १७, १५

^१ पथिकान्—अ.

^२ पुत्रदारानात्मान च—अ

^३ cf., आत्मानं धर्मकृत्यं च पुत्रदाराद्यं पीडयेत् ।

लोभाद्यं पितरौ भृत्यान् स कदर्य इति स्मृतं ॥ याज्ञ मिता, १, १६१.

^४ पितृदेवतार्चनार्थिन ॥ पण्ड —क

^५ दम्भार्थं—क

^६ cf., धर्मध्वजी सदा लुब्धश्छाप्रितो लोवदम्भक ।

बैतालव्रतिको ज्ञेयो हिंस्रः सर्वाभिसघक ॥ मनु, ४, १९५.

यः सभागतानां^१ पक्षपातं समाश्रयेत्तमाहुः कुक्कुटं^२ देवाः ॥ ५ ॥

यो वा^३ स्वकर्म परित्यज्य परकर्म समाश्रयेदनापदि^४ पतितः^५ सः प्रकीर्तितः^६ ॥ ६ ॥

पितृत्यागी देवत्यागी^७ गुरुणामप्यपूजको गोब्राह्मणस्त्रीवधकृद-
पविद्ध^८ इति कीर्तित ॥ ७ ॥

आशाकरस्त्वदाता दातुश्च प्रतिषेधकः [क्षरणागतं यस्त्यजति स
चण्डालः प्रकीर्तितः]^९ ॥ ८ ॥

^१ यस्य श्रुतस्य भागवतानां—अ.

^२ तमाहुः कुक्कुटं देवाः—omitted by अ.

^३ य for यो वा—क.

^४ यो वा स्वकर्म परित्यज्य परकर्म समाश्रयेत्—omitted by अ; अनापदि—
omitted by क.

^५ सप्रकीर्तित —क

^६ cf, वर स्वधर्मो विगुणः न परावयः स्वनुष्ठितः ।

परधर्मेण जीवन् हि सद्यः पतति जातिरः ॥ मनुः, १०, ९७.

^७ सुराणां for गुरुणां—अ.

^८ कृदपविद्ध—omitted by क.

^९ Compare sūtras ३-१० & with the following

न जुहोत्युचिते काले न स्नाति न ददाति च ।

पितृदेवार्चनादीन् स चण्डः परिकीर्तितः ॥

दम्भार्थं जपते नित्यं तप्यते च तपस्तथा ।

न परत्रार्थमित्युक्तं स भार्जारः प्रकीर्तितः ॥

सभागतानां यः सभ्यः पक्षपातं समाचरेत् ।

तमाहुः कुक्कुटं देवास्तस्याप्यनं विवर्जयेत् ॥

स्वधर्मं यः समुत्सृज्य परधर्मं समाश्रयेत् ।

अनापदि तु विद्वद्भिः पतितः परिकीर्तयते ॥

देवत्यागी पितृत्यागी गुरुणामप्यपूजकः ।

गोब्राह्मणस्त्रीवधकृदपविद्धः प्रकीर्तितः ॥

आशाकरस्त्वदाता च दातुश्च प्रतिषेधकः ।

क्षरणागतं यस्त्यजति स चण्डालः प्रकीर्तितः ॥ अमरः, सूत्र. मु., पु. ४४३.

एतेषामन्नमभोज्यम् ॥ ९ ॥

भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ १० ॥

अवलितस्य मूर्खस्य दुष्टवृत्तस्याथद्विधानस्यात्र यो भुङ्क्ते स
भ्रूणहा भवति ॥ ११ ॥

यतिवानप्रस्थ^१पाशुपतानामन्नमभोज्यम् ॥ १२ ॥

^१ तेषां for एतेषां—क

^२ Compare sūtras 1, 9 and 10 with the following

चिक्षित्तस्य क्रूरस्य तथा स्त्रीमृगजीविन ।

षण्डस्य कुलटायाश्च तथा चन्धनचारिण ॥

बद्धस्य चैव चोरस्य अवीराया स्त्रियास्तथा ।

वर्मकारस्य वेणस्य ह्रीवस्य पतितस्य च ॥

हक्मकारस्य धूर्तस्य तथा वार्षपिपस्य च ।

स्वर्गस्य वृक्षतस्य वेद्याया कितवस्य च ॥

गणाक्ष भूमिपालाक्षमन्न चैव श्वजीविनाम् ।

मौक्षिकाक्ष सूतिक्काक्ष भुक्त्वा मासं व्रतं चरेत् ॥ शङ्ख, १७, ३६-४०

मासव्रतस्य चान्द्रायणरूपत्वात् ॥ परा मा प्रा., पृ ३०८

शङ्खेन वेदानेव विविदधिकान् पठित्वा चान्द्रायणमुक्तम् ॥ याज्ञ मिता,

३, २८९, पृ ४६०

यत्त्वभोज्यान्ने सुमन्नुनोक्तम्—अभिज्ञस्तपतितपौनर्भवपुष्टस्पर्शचिदाप्रकारतैलि-
वचाक्रिक्वजिमुवर्णकारलेखकलैङ्गिकषण्डबन्धकगणगणिकाद्यानि चाभोज्यानि । सौनिकक-
व्याद्वुद्ववर्मकारा अभोज्यान्ना अप्रतिप्राह्याथ । अथानप्रतिप्रहयोच्चांन्द्रायणं चरेत् ॥ परा.

मा प्रा., पृ ३०७

^३ cf अवलितस्य मूर्खस्य दुष्टवृत्तस्य दुर्मते ।

अन्नमधदानस्य यो भुङ्क्ते भ्रूणहा स वै ॥ स्मृतिरत्नम्, स्मृ भु, पृ ४४१

^४ यदि for यति—अ

^५ पतितानां for पाशुपतानां—क

^६ cf, द्वावेवाप्रमिणी भोज्यौ ब्रह्मचारी गृही तथा ।

मुनेरन्नमभोज्यं स्यात्सर्वेषां लिङ्गिनां तथा ॥

यतिशब्देन यतिवानप्रस्थौ । लिङ्गिशब्देन पाशुपतादयः ॥ परा मा आ,

ये चलाहन्दीकृता^१ म्लेच्छचण्डालदस्युभिरशुभं^२ गवादिप्राणि-
हिंसनरूपं कर्म^३ कारितास्तदुच्छिष्टभोजनं^४ सरोष्ट्रविद्वराहामिषभक्षणं^५
तत्स्त्रीणां^६ तथा^७ संगमत्स्त्रीभिश्च सह भोजनं तत्र मासोपिते द्विजातौ^८
प्राजापत्ये विशेषनम्^९ ॥ १३ ॥

इति द्वितीयप्रश्ने त्रयोदशोऽध्यायः

चतुर्दशोऽध्यायः

अयतस्यासप्तपुत्रस्यासं शुक्त्वा त्रिरात्रमभोजनम्^{१०} ॥ १ ॥

^१ यत्तु चलोहन्दीकृत—व.

^२ म्लेच्छचण्डालदस्युभिः सह—अ.

^३ कारिताः for कारिताः—व.

^४ तथा—अ.

^५ संगता for संग—अ.

^६ द्विजातौ—omitted by क.

^७ प्राजापत्यविशेषनम्—अ.

^८ cf., चलाहन्दीकृता ये च म्लेच्छचण्डालदस्युभिः ।

अशुभं कारिताः कर्म गवादिप्राणिहिंसनम् ॥

उच्छिष्टभक्षणं चापि तथा तत्प्रेष भोजनम् ।

सरोष्ट्रविद्वराहणामिषभक्ष्यं च भक्षणम् ॥

तत्स्त्रीणां च तथा संगं तस्मिन् सह भोजनम् ।

मासोपिते द्विजातौ तु प्राजापत्य विशेषनम् ॥ देवलः, १७-१९.

Vijñānesvara attributes these verses to आपस्तम्ब. See वाङ्. मित., ३, ९८९; पृ. ४६०-४६१.

^९ तस्यात्र for अयतस्यात्र—व.

^{१०} cf., शुक्त्वा चापुत्रिभ्यः प्राजापत्यस्यापुत्रस्य च ।

अयम् च तथा शुक्त्वा त्रिरात्र स्यादभोजनम् ॥ लिखितः, वाङ्. मित.,

३, २८९; पृ. ४६१

अलावुमुम्भीफलरक्तशिग्रुरक्तमूलकश्चेतवृन्ताकवन्यवृन्ताकोपरलण^१
हिङ्गुकर्पूरवर्जितनिर्यासान्न 'भक्षयत्' ॥ २ ॥

मतिपूर्वभक्षणाभ्यामे प्राजापत्यम्^२ ॥ ३ ॥

अकामत सकृद्वक्षणे चोपवास^३ ॥ ४ ॥

पशुपुरोडाशादेर्मक्षणेऽनार्विज्य एकोपवास^४ ॥ ५ ॥

घृतं^५ वा यदि^६ वा तैल विप्रो^७ नाद्यालखच्युतम् ॥ ६ ॥

^१ • चेतवृन्ताकावन्यवृन्ताकोपरलण—अ

^२ भक्षणात्—अ

^३ cf, नालिकाशणछत्राककुमुमालानुविडमद्यान् ।

कुम्भीकन्दकवृन्ताककोविद राध वञ्चयेत् ॥ याज्ञ मिता, १, १७५

लोहितान् वृक्षनिर्यासान् वृधमप्रमवास्तिथा । ॥ ५, ६

लोहितग्रहणात् हिङ्गुकर्पूरादीनामतिषेध । याज्ञ मिता, १, १७१

अलावुशिग्रुवक्त्रछत्राकशुणानि च ।

पलाण्डुश्चेतवृन्तावरक्तमूलकमेव च ॥

गृहनादगोक्षामृजन्तुगर्भफलानि च ।

अकालवृक्षमादीनि द्विजो जग्ध्वैन्दव चरेत् ॥ वेदन्यासस्मृति, ३, ६४-६५

^४ cf खट्वाकार्ताककुम्भीकवृधनप्रभवाणि थ ।

भूतूण शिमुक चैव सुखण्ड कवरानि थ ॥

एतेषां भक्षणं कृत्वा प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ बृहद्यम

तत्कामतोऽभ्यासविषयम् ॥ याज्ञ मिता, ३, २८९, पृ ४५२

^५ cf अमत्यैतानि षट् जग्ध्वा कृन्ध्र सान्तपन चरेत् ।

यतियान्द्रायण वापि शेषेभूषसेदह ॥ मनु, ५, २०

^६ cf, अनुयाकृतर्मासानि देवात्रानि हवींषि च ॥ मनु, ५, ७

वद्विर्वेदि पुरोडास जग्ध्वा नाथादहर्निशम् ॥ षट्विंशन्मत्तम्, याज्ञ मिता,

३, २८९, पृ ४५२

^७ च for वा—क

^८ वा—omitted by अ

^९ Adds न before नाद्यात्—अ

अद्याच्चेत्तुल्यं गोमासभक्षणैः^१ ॥ ७ ॥

पूर्ववत् प्रायश्चित्तम्^२ ॥ ८ ॥

एकेन पाणिना दत्त घृतं तैलं^३ लवण पानीयं पायसं च नाक्षी-
यात्^४ ॥ ९ ॥

पीतशेष पानीयं पीत्वा^५ ब्राह्मणस्त्रिरात्रं व्रतं कुर्यात् ॥ १० ॥

वामहस्तेन^६ तथा^७ ॥ ११ ॥

पादशय पीतशेष शौचशेषं अल^८ सुरासमं पर्यमिकरणं विना^९ ॥ १२ ॥

वस्त्राणामेकपुरुषोद्वाह्यभाराधिकानां^{१०} स्थूलानामन्येषां च बहूनां

^१ Compare sūtras 6 and 7 with the following

घृत वा यदि वा तैलं विप्रो नाप्यतल्लघ्युतम् ।

यस्मादशुचि तत्प्रादुर्गस्य गोमासभक्षणैः ॥ वसिष्ठ, अपरार्क, पृ. १४२.

^२ 'दीपपूवसेदह' मनु, ५, २०

^३ cf लवण मयज्जन चैव घृत तैलं तथैव च ।

लेह्य पेयं च विविधं हस्तदत्तं न भक्षयेत् ॥

पैटीवसि, परा. ना आ, पृ. २७५

^४ ब्राह्मणस्त्रिदिनव्रत—क

^५ न—omitted by अ

^६ Compare sūtras 10 and 11 with the following

पीतावशेष पानीय पीत्वा तु ब्राह्मण कश्चित् ।

निरात्रं तु व्रतं कुर्याद्द्वामहस्तेन वा पुन ॥ शङ्ख, १७, ५६

^७ सुरापानसम—अ

^८ cf विप्रस्य पीतशेष यत्तोयमन्यं पिबेद्यदि ।

मद्यपानममं प्रोक्तं ततोयं मुनिपुत्रैः ॥ देवल, स्मृ. सु, पृ. ८८१

पादप्रक्षालनोच्छेषेण नानामेतत् ॥ गोपायन, १, ५, १०.

^९ भाराणां for भाराधिकानां—अ

‘चण्डलादिस्पृष्टानां वल्ककृता’ च ‘प्रोक्षणाच्छुद्धि’ ॥ १३ ॥

श्वेतसूक्ष्मवस्त्रेषु ‘पण्येष्वनूतनेषु’ विंशता बहुत्वम् ॥ १४ ॥

‘चित्रवस्त्रेष्वेकादशसु’ बहुत्वम् ॥ १५ ॥

पण्येषु^१ नूतनेषु ततो न्यूनत्वादपि बहुत्वम् ॥ १६ ॥

‘सौवर्णरजतयोश्चण्डालोदकीरजस्वलोच्छिष्टस्पर्शे’ त्रि सप्तमस्मभिरुदकेन च शुद्धिः^२ ॥ १७ ॥

कास्यादेरावर्तनम् ॥ १८ ॥

^३‘ताम्रस्याम्लोदकाच्छुद्धि’ ॥ १९ ॥

पित्तलस्यापि ^४‘सौवर्णवत्’ ॥ २० ॥

^१ चण्डालादिस्पृष्टपादौणा—अ

^२ वल्क कृता य—क

^३ शोषणाच्छुद्धि—अ

^४ cf, अत्रिस्तु प्रोक्षणं शौचं बहुना धान्यवाससाम् । मनु, ५, ११८

बहुत्व च पुरुषभारहार्याधिकत्वमिति व्यावक्षते—कुल्लुक ॥

प्रोक्षणं सहस्रानां च बहुना धान्यवाससाम् ॥ याज्ञवल्क्य, १, १८४

अनेकपुरुषवैधर्ममाणानां तु धान्यवास प्रभृतीनां स्पृष्टानामस्पृष्टानां च प्रोक्षणमेवेति निबन्धकृत ॥ याज्ञ मिता, १, १८४

^५ पुण्येषु नूतनेषु—अ

^६ This sūtra is omitted by क

^७ पुण्येषु—अ

^८ सौवर्णरजतयोश्च चण्डालशब्दरजस्वलाशब्दस्पर्शे—अ

^९ cf तैजसानां मणीनां च सर्वस्यादिममयस्य च ।

मस्मनाकिर्मृदा चैव शुद्धिरुक्त्य मनीषिमि ॥ मनु, ५, १११

तैजसानामुच्छिष्टानां शोशकृद्भस्ममि परिमार्जनमन्यतमेन वा । मूत्रपुरीषासकशुक्र कुणपस्पृष्टानां पूर्वोक्तानामन्यतमेन वि सप्तकृत्व परिमार्जनम् ॥ बोधायन, १, ५, २६ and ४२

^{१०} ताम्र स्यादाम्लोदकाच्छुद्धि—अ

^{११} सौवर्णवत्—क.

अपुसीसायसाना^१ भस्मजलाम्बाम्^२ ॥ २१ ॥

‘धान्यमेकपुरुषोद्धरणभाराधिक चण्डालादिस्पृष्ट प्रोक्षणाच्छु-
ध्येत् ॥ २२ ॥

एकपुरुषभार^३ प्रक्षालनाच्छुध्येत्^४ ॥ २३ ॥

इति द्वितीयप्रश्ने चतुर्दशोऽध्यायः

^१ अपुसीसायसायौ—क

^२ Compare sutras 18 to 21 with the following

ताम्राय कांस्यरैर्यन्मा अपुन सीसकस्य च ।

शौच यथाई वर्तव्यं क्षात्तम्लोदकवारिभि ॥ मनु, ५, ११४

अपुसीसकस्यमाणां क्षात्तम्लोदकवारिभि ।

भस्मान्नि कांस्यलोद्यानां शुद्धिं ज्ञातो द्रवस्य तु ॥ याज्ञवल्क्य, १, ११०

भस्मना शुष्यते कांस्यं ताम्रमग्नेन शुष्यति । पराशर, ७, ३

ताम्ररोतिवपुसीसमयानामम्बोदकेन । भस्मना कांस्यलोदयो ॥ विष्णु, २३,
२५-२६.

अम्बसा द्वैमरौप्याय वास्य शुष्यति भस्मना ।

अन्तैस्ताम्रं च रैर्यं च पुन पात्रेन नृम्भयम् ॥ बृहस्पति, कुल्लुक, (मनु,
५, ११४)

^३ धान्यमेकपुरुषोद्धरणभाराधिक—अ

^४ प्रोक्षणाच्छुद्धि —अ and क

^५ पुरुषभार—क

^६ Compare sutras 22 and 23 with the following

अद्विस्तु प्रोक्षणं शौचं बहूनां धान्यवाससाम् ।

प्रक्षालनेन त्वत्पानामद्भि शौचं विधीयते ॥ मनु, ५, ११८

प्रोक्षणं सहतानां च बहूनां धान्यवाससाम् ॥ याज्ञवल्क्य, १, १८४

बहूनां च । धान्याजिनरज्जुतान्तकवैदलसूत्रवापासवाससा च ॥

विष्णु, २३, ११-१४

एतेषां प्रक्षालनेन । अल्पानां च ॥ विष्णु, २३, १७-१८.

पञ्चदशोऽध्यायः

धान्ये गृहस्थिते गृहदाहे 'सति' दग्धे तत्र नरपशुमरणे तद्धान्यं
स्याज्यम् ॥ १ ॥

कुसूलगर्भस्थं भूमिगर्भस्थमभ्युक्षणाच्छुध्यति^१ ॥ २ ॥

शाणं^२ 'पाणितलं [पलमष्ट]मानं' प्रस्थमादकं द्रोणं [द्रोणी] खारी
चेति पूर्वपूर्वचतुर्गुणम्^३ ॥ ३ ॥

^१ सति—omitted by अ.

^२ दग्धस्तत्र—अ.

^३ Compare sūtras 1 and 2 with the following :

गृहदाहे समुत्पन्ने विपन्ने पशुमातुषे ।

अभोज्यस्तद्वतो मीहिर्धातुप्रप्यस्य संप्रक्षः ॥

सूम्भयेनावरुद्धानामधो भुवि च तिष्ठताम् ।

यवमाषतिलादीनां न दोषं मत्तुरमधीत् ॥ आशिपुराणम्, अमरकः,

पृ. २६० ; परा. मा. प्रा., पृ. १३६.

^४ पाणि—अ.

^५ पाणितलं राजतं प्रस्थं—अ ; पाणितलं मानं राजतं—क.

^६ प्रस्थं—omitted by क.

^७ cf., माषैश्चतुर्भिः शाणः स्याद्वरणः स निगद्यते ॥

टङ्कः स एव कथितस्तद्वत्त्वं कोल उच्यते ।

शुद्धको वटकश्चैव द्रव्यगुणः स निगद्यते ॥

कोलद्वयं तु कर्षः स्यात्त प्रोक्तः पाणिमामिका ।

अक्षः पितुः पाणितलं विचित्रपाणिश्च तिन्दुकम् ॥

विशालपदकं चैव तथा बोद्धविका मता ।

अरमध्यो हंसपदं सुरर्णं कवलप्रहः ॥

उतुम्बरं ॥ पर्यायैः कथमेव निगद्यते ।

स्यात्कर्षाभ्यामर्धकलं शुक्तिरष्टमिका तथा ॥

शुक्तिभ्यां ॥ पलं द्वेयं मुष्टिरामं चतुर्विका ।

प्रकुक्षः बोद्धशी वित्वं पलमेवात्र कीत्यते ॥

द्रोणप्रमाणनिर्मित नात्रे 'श्वगोसरविडुराहग्रामकुवकुटकाकादिस्पृष्टे'
स्पृष्टमात्रमुद्धृत्य अपमत्र 'पर्यमिकृत्वा 'सहस्रगायत्र्याभिमन्त्रितजले' 'पव

पलाभ्या प्रसृष्टिर्मेवा प्रसृत च निगद्यत ।
प्रसृतिभ्यामश्रुति स्यात्कुडबोर्ज्वशरावक ॥
अष्टमान व स ज्ञेय कुडवाभ्या व मानिका ।
शरावोऽष्टपत्त तद्वज्ज्ञेयमत्र विचक्षणै ॥
शरावाभ्या भवेत्प्रस्थश्चतु प्रस्थस्तपावक ।
भाजन कास्वपान च चतु पट्टिपल्य स ॥
चतुर्भिराद्वैद्रोण कलशो नल्वणोऽर्मग ।
उन्मान च षट्ठे राशिद्रोणपर्यायसहित ॥
द्रोणाभ्या षण्णकुम्भौ च चतु पट्टिशखक ।
शूर्पाभ्या च भवेद्रोणी बाहो गोणी च सा स्मृता ॥
द्रोणीचतुष्टय खारी कथिता सूक्ष्मवुद्धिभि ।
मावन्द्वाक्षयित्वाणि कुडवप्रस्थमादकम् ।
राशिगोणी खारिकेति यमोत्तरचतुर्थम् ॥

भावप्रकाशे पूर्वखण्डे द्वितीयभागे प्रथमे मानपरिभाषाप्रकरणे—श्लो ६-१७, १९

- ४ माषा = १ दाण, घरण, अहु
- ४ दाणा = १ पाणितलम्, कर्प, अक्ष
- ४ पाणितलानि = १ पलम्, मुष्टि, विल्वम्
- ४ पलानि = १ अष्टमानम्, अजलि, कुडव
- ४ अष्टमानानि = १ प्रस्थ
- ४ प्रस्था = १ आदकम्
- ४ आदकानि = १ द्रोण, राशि
- ४ द्रोणा = १ द्रोणी गोणी
- ४ द्रोण्य = खारी, खारिका

^१ श्वगोसर for श्वगोसर—अ

^२ कपादीनां स्पृष्टे for काकादिस्पृष्टे—क

^३ पर्यमीकरण कृत्वा—क

^४ सहस्रगायत्र्या प्रोक्षितजले —क

^५ पवन सुवर्जन इत्येवानुवाकेन—क

मान सुवर्जन इत्यनुवाक्येन सट्टदभिमन्वितैवा 'जलैरभ्युक्ष्यैतदन्न शुद्ध
मस्त्विति विप्रवचन लब्ध्वा शुध्यत् ॥ ४ ॥

'एवमधिकान्नस्यापि' ॥ ५ ॥

घृतदधिक्षीराणि शूद्रभाण्डस्थितानि द्विजभाण्डप्रक्षपणाच्छुध्यन्ति^४ ॥
गुडलवणादीना पर्यामिकरणम्^५ ॥ ७ ॥

^१ जलैरभ्युक्ष्यैतदन्न—क

^२ एव वदिकामस्यापि—अ, एवमधिकान्नस्यापि न दूष —क

^३ Compare sUtras 4 and 5 with the following

गोप्रातेऽग्रे तथा केशमक्षिकाकीटदूषिते ।

सत्तिल भस्म मृगपि प्रक्षेप्तस्य विशुद्धये ॥

वाक्तास्तमम्पुनिर्गन्धमात्रं च सदा शुचि । याज्ञवल्क्य , ३, १८९, १९१

काकश्चानावलीढं तु गवाप्रात खरेण वा ।

स्वल्पमक्ष स्यजेद्विप्र शुद्धिर्दीणादके भवेत् ॥

अक्षस्योदुल्लं तन्मात्रं यच्च तालाहतं भवेत् ।

सुवर्णोदकमभ्युक्ष्य हुताशेनैव तापयेत् ॥

हुताशनेन सट्टं सुवर्णमलिलेन च ।

विप्राणा नक्षत्रोच्चैर्भोज्यं भवति तक्षणात् ॥ पराशर , ६, ७१-७४

द्विजभाण्डस्थितं सिद्धमन्नमुग्रहृतं न दुष्यति । तस्योपहतमात्रमपास्य गायत्र्याभि

मन्त्रितं सुवर्णाम्भि प्रक्षिपेत् । वस्तस्य प्रदर्शयेदग्रथ ॥ विष्णु , २३, ३५-३७

महता श्रवायसप्रभृदुपहतानां च देश पुरुषाश्चमुत्सृज्य पक्वमानं सुवर्जनं इत्ये-
तेनाहुवाक्रेनाभ्युक्षणम् ॥ बोधायन , १, ६, ४६

^४ cf मधूदके पयोविकारे पात्रात् पात्रान्तरानयने शौचम् ॥

बोधायन १, ६, ४७

घृतदधियस्तत्क्षणाभावाभाण्डे स्थितानामदोषः । आघारदोषे तु नयेत्यात्रात्पात्रा-
न्तरं द्रव्यम् ।

घृतं तु पायसं क्षीरं त्रैवेम्बुरसोऽपि शुद्धं ।

शूद्रभाण्डस्थितं तदन्नं तथा मधु न दुष्यति ॥ शङ्ख परा मा प्रा

पृ १११, अपरार्क , पृ २६९

^५ cf गुडादीनामिक्षुविकाराणां प्रभूतानां गृहनिहितानां कार्यमिदमेव । सर्वैरु-
पाना ॥ ॥ विष्णु , २३, ३१-३२

‘बाला उपनयनादवाक् शुद्धाः’ ॥ ८ ॥

शूर्पवस्त्रवायुस्पर्शनमनायुष्यमपुण्यं च ॥ ९ ॥

एवं वस्त्रकेशनखादिकम् ॥ १० ॥

दिवा स्वस्तिर्यं गत्वा ‘मत्वा सयस्त्रोऽपोऽवगाह प्राणायामेन शुच्येत्’ ॥ ११ ॥

अमरया चेत् स्नानमात्रम् ॥ १२ ॥

विप्रं वादेन निर्जित्य त्रिरात्रोपवासः ॥ १३ ॥

१ बालस्योपनयनादवाक् शुद्धिः—अ.

२ cf., प्रागुपनयनात् कामचारवादमाहः । न तदुपस्थानादशौचम् ॥ गौतमः, २, ८ and ७.

३ Compare sūtras 9 and 10 with the following:

शूर्पवातनखाग्राम्बु स्नानवस्त्रपदोदकम् ।

मार्जनीणिकेशाम्बु हन्ति पुनश्च दिवस्कृतम् ॥ अग्निः, ओ. ३१९.

४ मद्यपस्त्यपोवगाह—अ

५ cf., प्राणायामी अले स्नात्वा खरयानोद्गृह्णाननः ।

ममः स्नात्वा च भुक्त्वा च गत्वा चैव दिवा स्त्रियम् ॥

याज्ञवल्क्यः, ३, २९०.

इदं च कामकारविषयम् ॥ याज्ञ. मिता., ३, २९०.

६ cf., मैथुनं तु समासेन्य पुंसि योषिति वा द्विजः ।

गोपानेऽप्यु दिवा चैव सप्ताहाः स्नानमाचरेत् ॥ मनुः, ११, १७४.

‘मैथुनं ॥ . . . स्नानमाचरेत्’ इति मनुस्मरणादकामतः स्नानवानं कल्प्यम् ॥

याज्ञ. मिता., ३, २९०.

७ cf., गुरु हुंकृत्य त्वंकृत्य विप्रं निर्जित्य वादतः ।

दध्वा वा वाससा क्षिप्रं प्रसाधोपवसेद्विप्रम् ॥ याज्ञवल्क्यः, ३, २९१.

यत्तु यमेनोक्तम्—

वादेन प्राङ्मण जित्वा प्रायश्चित्तविधित्तया ।

त्रिरात्रोपोषितः स्नात्वा श्रणिपत्य प्रसादयेत् ॥

इति तदभ्यासविषयम् ॥ याज्ञ., मिता., ३, २९१.

विप्रं हन्तुं दण्डोद्यमे कृच्छम् ॥ १४ ॥

ताडने त्वतिकृच्छम् ॥ १५ ॥

असृक्पाते^१ कृच्छ्रातिकृच्छे^२ ॥ १६ ॥

प्रमादेन ब्राह्मणप्रहारे^३ तूपोप्य स्नात्वा प्रसादयेत्^४ ॥ १७ ॥

‘असनिहितजलदेशेऽप्यमौ विष्मूत्रमवश करोति सचैल स्नात्वा
गा स्पृष्ट्वा शुध्यति’ ॥ १८ ॥

मत्पोषयेत्^५ ॥ १९ ॥

^१ अङ्गते—अ

^२ Compare sūtras 14 to 16 with the following

विप्रदण्डोद्यमे कृच्छ्रस्तत्त्वतिकृच्छ्रो विपातने ।

कृच्छ्रातिकृच्छ्रोऽसृक्पाते कृच्छ्रोऽभ्यन्तरशोणिते ॥ याज्ञवल्क्य , ३, २५२

अवगूर्य श्वरेकृच्छ्रमतिकृच्छ्रं निपातने ।

कृच्छ्रातिकृच्छ्रो कुर्वीत विप्रस्योत्पाद्य शोणितम् ॥ मनु , ११, २०८

अवगूर्य श्वरेकृच्छ्रमतिकृच्छ्रं विपातने ।

कृच्छ्रं चाग्नायणं चैव लोहितस्य प्रदर्शने ॥ बोधायन , २, १, ७

^३ प्रमादादेकब्राह्मणप्रहारे—क, प्रमादेन ब्राह्मण प्रहारे—अ

^४ cf ताडयित्वा तृणेनापि कण्ठे वाचध्य वाससा ।

विवादे वा विनिर्जित्य प्रणिपत्य प्रसादयेत् ॥ मनु , ११, २०५

गुरुं हुकृत्य त्वकृत्य विप्रं निर्जित्य वादत ।

बन्धा वा वाससा क्षिप्रं प्रसाद्योपवसेद्विष्मू ॥ याज्ञवल्क्य , ३, २५१

^५ जलिसनिहित^६—अ

^६ cf, विनाग्निस्त्वु वाप्यार्तं शरीरं सनिवस्य च ।

सचैलो बहिरप्लुत्य गामासभ्यं विशुष्यति ॥ मनु , ११, २०२

इदमकामविषयम् ॥ याज्ञ मिता , ३, २५२

^७ cf, वामतस्तु—

आपद्रुतो विना सोमं शरीरं यो निषेवते ।

एवाह क्षपणं कृत्वा सचैलो बलमाविशेत् ॥ यम , याज्ञ मिता , ३, २५२

मत्या सूर्योदये स्वप्ने तिष्ठन् सावित्री^१ जपन्नुपवसेत्^२ ॥ २० ॥

स्नानादिकर्मलोप उपवासः^३ ॥ २१ ॥

अष्टशतजपो वा 'जीर्णमल्वद्वाससो धारणे'^४ ॥ २२ ॥

ऋतौ भार्याया अगमनेऽर्धकृच्छ्रम्^५ ॥ २३ ॥

दीपप्रशमनं पुंसः कूष्माण्डछेदनं स्त्रियः कुलक्षयकरं भवेद्दु-
यम्^६ ॥ २४ ॥

इति द्वितीयप्रश्ने पञ्चदशोऽध्यायः

^१ सावित्रं—अ.

^२ cf., ॥ वेदम्युदिमहसूर्यः शयानं कामचारतः ।

निम्लोषेद्वान्यविशानामपशुपवसेदिनम् ॥ मनुः, २, २२०.

सूर्याम्युदितो ब्रह्मचारी तिष्ठेदहर्भुआबोऽभ्यस्तमितश्च यत्रिं जपन् सावित्रीम् ॥

गौतमः, २३, २१.

अथ यः सूर्याम्युदितः सप्तहस्तिष्ठेत् । सावित्रीं च जपेत् ॥ वसिष्ठः, २०, ४-५.

^३ cf., वेदोदितानां निवृत्तानां कर्मणां समतिक्रमे ।

स्नातकवतलोपे च प्रावधितमभोजनम् ॥ मनुः, ११, २०३.

निरयं क्षुचिः युगन्धिः स्वानशीलः ॥ गौतमः, २, २.

^४ जीर्णमल्वद्वाससोधारणे—क.

^५ cf., एतेषामाचारणामेवैकस्य व्यतिक्रमे शायन्यदृष्टत्वं जप्यं कृत्या पूतो भवति ॥

[इति स्नातकवतमधिकृत्य] कतुः, बाह. मिता., ३, २९२.

सति विमदे न जीर्णमल्वद्वाससः स्वात् ॥ गौतमः, ९, ३.

^६ cf., ऋतौ न गच्छेद्यो भार्या सोऽपि कृच्छ्रार्पमावरेत् ॥

बृहस्पतिः, बाह. मिता., ३, २९२.

^७ cf., सायणीये—

पुंसं दीपप्रशमनात् स्त्रीणां कूष्माण्डसंघनात् ।

अधिराजैव कस्तेन वंशच्छेदो भविष्यति ॥ स्मृतिसमाकरः, पृ. ३८१;

स्म. सु., ४. ४६१.

षोडशोऽध्यायः

अस्नात्वा मोजने रिक्तकमण्डलुवहने^१ चोपवास^२ ॥ १ ॥

एकपहक्तौ^३ विषमेणान्नप्रदाने^४ नदीप्रवाहबन्धनादौ^५ विवाहविप्र
करणे समेषु विषमपूजाकरणे च भैक्षालेन^६ प्राजापत्य चरत्^७ ॥ २ ॥

अमेध्यगन्धाम्राणे प्राणायामम्^८ ॥ ३ ॥

कुनखी श्यावदन्तकक्ष^९ कृच्छ्र चरित्वा^{१०} नखान्ताश्चोद्धरेत्^{११} ॥ ४ ॥

^१ रिक्तकमण्डलुदाने—अ

^२ cf वहन् कमण्डलु रिक्तमस्नातोऽश्नन् मोचनम् ।

अहोरात्रेण शुद्धिं स्याद्विनश्येन चैव हि ॥ शरीत , याज्ञ मिता ,

३, २९२, पृ ४६४

^३ एकपहक्त्या—क

^४ विषमेणान्नदाने—क

^५ नदीप्रवाहबन्धनादौ—क

^६ भिक्षालेन—अ

^७ cf न पण्डित्या विषमं दद्यान्न याचेत न दापयेत् ।

याचको दापको दाता न वै स्वर्गस्य भागिनः ॥

प्राजापत्येन कृच्छ्रेण मुच्यते कमणस्ततः ।

नदीसकमहन्तुश्च कन्याविप्रवरस्य च ॥

समे विषमकर्तुं निष्कृतिर्नोपपद्यते ।

अद्याप्यामदि चैतेषां प्रत्यापत्तिं च मार्गताम् ॥

भैक्षलभ्येन च ज्ञेन द्विजश्च द्रावणं चरेत् ॥

यम , याज्ञ मिता ३, २९२, पृ ४६४

^८ cf यदुपस्थकृत पापं पद्धत्या वा यत्कृतं भवेत् ।

बाहुभ्यां मनसा वाचा श्रोत्राण्येन चक्षुषा ॥

सर्वं दहति नि शेषं प्राणायामैस्त्रिभिः कृतैः ॥ बोधायन , ३, ४, १८

^९ श्यावदन्तश्च—क

^{१०} अ MS is corrupt It reads नखान्तशब्दादप्येन पतिता अपि चेदस्तेन

पतिनापि पद्धतिमोजने etc

^{११} cf कुनखी श्यावदन्तश्च कृच्छ्रं द्वादशरात्रं चरित्चोद्धरेयाताम् ॥ बभिश , २० ७

पतितादिषट्क्तिभोजन उपोष्य पञ्चगव्यम्^१ ॥ ५ ॥

नीलवस्त्रधारणे वैवम्^२ ॥ ६ ॥

कम्बले पट्टवस्त्रे^३ च नैत्यं^४ न दोषः^५ ॥ ७ ॥

'पालाशकाष्ठकृतपादुकापीठाद्युपयोगे' त्रिरात्रम्^६ ॥ ८ ॥

गुरुशिष्ययोः स्वाध्याये सांनाय्यदोहनकाले^७ विवाहे वस्त्रकन्ययो-
रन्तरागमनेऽभ्यासे चान्द्रायणम्^८ ॥ ९ ॥

अनभ्यासे तूपवासः^९ ॥ १० ॥

दुःस्वप्नारिष्टदर्शनादौ घृतं हिरण्यं च दद्यात्^{१०} ॥ ११ ॥

^१ cf., अषाढकेनस्य यः क्वचित् परकीं मुरुके द्विभोजनः ।

अहोरात्रोपितो भूत्वा पञ्चमव्येन शुष्यति ॥ मार्कण्डेयः, याज्ञ. मिता., ३,
१९२; ट. ४६४.

^२ cf., नीलीरक्तं यदा वस्त्रं ब्राह्मणोऽग्नेषु धारयेत् ।

अहोरात्रोपितो भूत्वा पञ्चमव्येन शुष्यति ॥ आपस्तम्बस्मृतिः, ६, ४.

^३ व—omitted by क.

^४ नित्यं—क.

^५ cf., कम्बले पट्टवस्त्रे च नीलीरागो न शुष्यति ॥ मृग, याज्ञ. मिता., ३, १९२;
॥ ४६४.

^६ पलाश for पालाश—क.

^७ विप्राद्युपयोगे—अ

^८ cf., अभ्यास्ये सयनं यानमासने पादुके तथा ।

द्विजः पलाशकृत्स्नं त्रिरात्रं द्रुमं भोजी भवेत् ॥ शङ्खः, १७, ५१-५२.

^९ विवाहवरं—अ.

^{१०} cf., होमकाले तथा एते स्वाध्याये दारसंयमे ।

अन्तरेण यदा यच्छेद्वेनचान्द्रायणं भवेत् ॥ शङ्खः;

एतथाभ्यासविषयम् ॥ याज्ञ. मिता., ३, १९२; ट. ४६५

^{११} cf., 'दीप्युपवसेदहः' मनुः, ५, २०.

^{१२} cf., दुःस्वप्नारिष्टदर्शनादौ घृतं हिरण्यं च दद्यात् ॥

शङ्खः, याज्ञ. मिता., ३, १९२; ट. ४६५.

नाभिं विनान्यगात्रेषु तृणवृक्षसमुद्भव ॥ १२ ॥

मूर्ध्नि ^२कास्थाना ^३चूर्णनम् ॥ १३ ॥

मुण्डनम् ॥ १४ ॥

नमता ॥ १५ ॥

मलिनाम्बरधारिस्त्वम् ॥ १६ ॥

^४अभ्यङ्ग ॥ १७ ॥

^५उच्चात्प्रपतनम् ॥ १८ ॥

^६दोलारोहणम् ॥ १९ ॥

अर्जनं ^७पद्मलोहानाम् ॥ २० ॥

हयानां च ^८मारणम् ॥ २१ ॥

^९रक्तपुष्पद्रुमचण्डालवराहभल्लकृत्खरोष्ट्राणामारोहणम् ^{१०} ॥ २२ ॥

पक्षमासतैलकृसराणां भक्षणम् ॥ २३ ॥

नर्तनहासनविवाहगीतगानानि ^{११} ॥ २४ ॥

तन्त्रीवाद्यव्यतिरिक्तवाद्यवादनम् ॥ २५ ॥

^{१२}स्तोतोऽवगाहनम् ॥ २६ ॥

गोमयधारिस्नानम् ॥ २७ ॥

पद्मोदकमञ्जनम् ॥ २८ ॥

^{१३}महिषीतोयस्नानम् ॥ २९ ॥

नगाग्रेषु वा तृणं—अ, नाभौ वा गात्रेषु वा तृणं—क

^१ कास्थादीनां—क

^२ चूर्णम्—अ

^३ अभ्यञ्जनम्—क

^४ दिव्यात्प्रपतनम्—अ

^५ आन्दोलनारोहणम्—क

^६ वजनम्—क ; मञ्जनम्—अ

^७ हरणम्—अ

^८ रक्तपुष्पद्रुत चण्डालं—अ

^९ चारोहणम् for आरोहणम्—क

^{१०} नर्तनहासनविवाहगीतगानानि—अ

^{११} प्रेतोपगूहगमनम्—अ

^{१२} महिषीतोयस्नानम्—क

- मातुर्जठरप्रवेशः ॥ ३० ॥
 शक्रध्वजचन्द्रसूर्याणां पतनम् ॥ ३१ ॥
 दिव्यान्तरिक्षभौमोत्पातः ॥ ३२ ॥
 देवब्राह्मणभूपालप्रजानां प्रकोपनम् ॥ ३३ ॥
^१कुमार्यालिङ्गनम् ॥ ३४ ॥
 पुरुषमैधुनम् ॥ ३५ ॥
 स्वगात्राणां^२ हानिः ॥ ३६ ॥
 दक्षिणदिगमनम् ॥ ३७ ॥
 व्याधिपीडनम् ॥ ३८ ॥
^३फलापहरणम् ॥ ३९ ॥
 शाङ्खशोषणम्^४ ॥ ४० ॥
 गृहपतनम् ॥ ४१ ॥
 पिशाचक्रव्यादयानरैः क्रीडनम् ॥ ४२ ॥
 परादभिभवः ॥ ४३ ॥
 व्यसनम् ॥ ४४ ॥
 काषायरसप्रारणम् ॥ ४५ ॥

^१ कुमार्या लिङ्गदर्शनम्—अ.

^२ स्वगोषाणां—अ.

^३ फलापहरणम्—क.

^४ Compare sūtras 33 to 40 with the following—

देवद्विजादिभूयानां प्रजानां क्रोध एव च ।

आलिङ्गनं कुमार्योणां प्राणिनां चैव मैथुनम् ॥

हानिश्चैव स्वगात्राणां नीरकण्ठमनःप्रिवान् ! ।

दक्षिणाशामिगमने व्याधिनाभिभवस्तथा ॥

फलापहारश्च तथा तथा शाङ्खशोषणम् ॥

इत्यष्टौभस्त्रप्राधिकारे स्वप्नप्रवृत्तिश्च, पृ. ७५.

काषायद्रव्यकीडनम् ॥ ४६ ॥

'स्नेहावगाहनम्' ॥ ४७ ॥

१ स्नानम् for स्नेहावगाहनम्—क

२ Compare sūtras 45 to 47 with the following

काषायवसंधारित्व तद्द्वितीयेन के तथा ।

स्नेहपानावगाहौ च रक्तमात्वाशुलेपनम् ॥ स्वप्नप्रकाशिका, पृ ७६.

Compare sutras 12 to 47 with the following

इदानीं कथयिष्यामि निमित्तं स्वप्नदर्शने ।

नार्भि विनान्यगत्रेषु तृणवृक्षसमुद्भव ॥

चूर्णनं मूर्ध्नि कास्याना मुण्डनं नम्रता तथा ।

मलिनान्मरुधरारित्वमभ्यङ्गं पङ्कदिग्धता ॥

उच्चात्प्रपतनं चैव दोलारोहणमेव च ।

अर्जनं पङ्क(पद्म)लोहानां हयानामपि मारणम् ॥

रक्तपुष्पहमाणां च मण्डलस्य (चण्डालस्य) तथैव च ।

वराहर्क्षखरोट्टाणां तथा चारोहणक्रिया ॥

भक्षुण पक्षिमरस्यानां (पक्षमासानां) तैलस्य कृसरस्य च ।

मर्तनं हसनं चैव विवाहो भीतमेव च ॥

तन्त्रीवाद्यविहीनानां वाद्यानामभिवादनम् ।

क्षोतोऽवगाहमभनं स्नानं गोमयवारिणां ॥

पद्मोदकेन च तथा महीतोयेन चाप्यथ ।

मातुः प्रवेशो जटरे चितारोहणमेव च ॥

शक्रध्वजामिपतनं पतनं सप्तिसूर्ययोः ।

दिव्यान्तरिक्षगौमानामुत्पातनां च दर्शनम् ॥

देवद्विजातिमूपात्यगुस्त्राणां क्रोध एव च ।

आलिङ्गनं कुमारीणां पुरुषाणां च मेथुनम् ॥

हानिधैव स्वगात्राणां विरेकवसनक्रिया ।

दक्षिणादाभिगमनं व्याधिराभिभवस्तथा ॥

पल्लवहानिधं तथा पुष्पदानिस्तथैव च ।

गृहाणां चैव पातय्य गृहममाञ्जनं तथा ॥

क्रीडां पिशाचकव्यादवानरक्षनैरपि ।

परदभिभवधैव तस्माच्च व्यङ्ग्योद्भव ॥

एवमादिषु दुःस्वप्नेषु सहिरण्याज्यपात्रे यन्मे मन इति मुखमव-
लोक्य^१ ब्राह्मणाय दद्यात्^२ ॥ ४८ ॥

अनुहवं परिहवमिति सहसकृत्वो वा जपेत्^३ ॥ ४९ ॥

इति द्वितीयप्रश्ने षोडशोऽध्यायः

सप्तदशोऽध्यायः

अज्ञवज्रकलिज्जदेशान् गत्वा पुनःसंस्कारमर्हति^४ ॥ १ ॥

कायामवक्ष्यारित्वं तद्वत्स्त्रीकीर्णं तथा ।
स्नेहपानावगाहौ च रजमालवज्जलेषणम् ॥
एवमादीनि चान्यानि दुःस्वप्नानि विनिर्दिशेत् ॥

मत्स्यपुराणम्, २४२, २-१५.

^१ मुखमवेक्ष्य—क.

^२ cf., दुःस्वप्नपरिहर्षणादौ पृष्ठं सुवर्णं च दद्यात् ॥ श्रुतः, वाग्व. मित्ता., ३,
११२; ३. ४५५.

^३ Compare sūtras 48 and 49 with the following :

दुःस्वप्नानेवमादीन्वे दृष्ट्वा तूष्णं कस्यचित् ।

ज्ञानं कुर्यादुक्तस्वेव दद्यादेमत्तित्वादि वः ॥

पठेत्स्तोत्राणि चैवानां रात्रौ देवालये चरेत् ।

कृत्वेवं त्रिदिनं विप्रो दुःस्वप्नात्परिमुच्यते ॥ स्वाप्नप्रकाशिका, पृ. ७५.

एवमादीनि चान्यानि दुःस्वप्नानि विनिर्दिशेत् ।

तेषामकथनं धन्यं भूयः प्रस्वाप्न तथा ॥

कल्कक्षानं तिलैर्होमो ब्राह्मणानां च पूजनम् ।

स्तुतिश्च वाङ्मदेवस्य तथा तस्मै च पूजनम् ॥

नागेन्द्रमोक्षप्रवण श्रेयं दुःस्वप्ननाशनम् । मत्स्यपुराणम्, २४२, १५-१७.

^४ cf., सिन्धुसौवर्णैर्भौतैश्च तथा प्रत्यन्तमासिनः ।

अज्ञवज्रकलिज्जाथ गत्वा संस्कारमर्हति ॥ देवतः, श्लो. १६.

आत्मनः 'शकृद्दीक्षेत चेत् सूर्यं ब्राह्मणं गा वा पश्येत्' ॥ २ ॥

अग्निं^१ सट्पादेरन् कृत्वा दर्भेभ्य पादौ संमृज्योपवसेत्^२ ॥ ३ ॥

सन्नियवैश्ययोरभिवादाने तूपवासः ॥ ४ ॥

शूद्राभिवादाने तु त्रिरात्रम्^३ ॥ ५ ॥

^१ शकृद्दीक्षेत चेत्—अ; शकृद्दीक्षेपथेत्—क

^२ cf, प्रत्यादित्य न मेहेत न वीक्षेद्यत्नन शकृत् ।

इष्टा सूर्यं निरीक्षेत गामग्निं ब्राह्मणं तथा ॥ यम, याज्ञ. मिता., ३, २९१; पृ. ४९५.

^३ The text is printed here as found in क MS. The MS omits sūtras 3 to 11 of this chapter here except the words 'अग्निं' (XVII, 3) and 'सावित्रीसहस्रमप्यु जपेत्' (XVII, 11) and cite them between the words 'नद्यां स्नात्वा' and 'प्राणायामप्रथम्' of sūtra 1 of chapter XVIII. Sūtras 12 to 17 of chapter XIX are cited here between the words 'अग्निं' (XVII, 3) and 'सावित्रीसहस्रमप्यु जपेत्' (XVII, 11). Only the word 'अप्यायुज' (XIX, 12) is omitted here. Sūtras 13 to 17 are repeated in chapter XIX. Thus the MS. अ reads as follows

आत्मनः शकृद्दीक्षेत चेत् सूर्यं ब्राह्मणं गा वा । पश्येदग्निं तथा देवीं सर्वकल्पय-
नाक्षिणीम् । कथं जप्त्वा तु तां देवीं महापातकनाशनीम् ॥ सुवर्गन्तेयशकृद्भिर्वा ब्रह्महा
गुरुलप्य । घुरापथ विशुष्यन्ति तस्यं जर्भुर्न सशय ॥ एकादशना दशगुणानां समूहो
रथैकादशिति । सा च विशेषतः सर्वपापहरा । एकादश गुणान्वापि दशनाहस्य धर्मवित् ।
महद्गुणश्च तु पापेभ्यो मुच्यते नात्र सशयः ॥ इति । महापातकेभ्येकादशाहुतिकथनाक्षि-
पातकादिषु अनुयायो ह्यस्य । सावित्रीसहस्रमप्यु जपेत् । यन्नालरजडादिरयो etc.

^४ cf, पादप्रत्यय कृत्वा कृत्वा बहिर्भस्तथा ।

कुशे प्रमृज्य पादौ तु दिनमेकं गतीं मवेत् ॥ शङ्ख, १७, ४१-५०.

नामेभ्यः प्रक्षिपेदग्नीं न च पादौ प्रतापयेत् ॥

अधस्तात्प्रोपदध्याथ न चेतमभिलक्ष्येत् । मनु, ४, ५३-५४

स्नातश्चतलोपे ॥ प्रायश्चित्तप्रभोजनम् ॥ मनु, ११, २०३

^५ Compare sūtras 4 and 5 with the following

शत्रिणाभिवादानेऽदोरात्रमुपवसेत् । वैश्याभिवादाने द्विरात्रम् । शूद्राभिवादाने
त्रिरात्रमुपवासः ॥ हारीतः, याज्ञ. मिता, ३, २९२, पृ. ४९५.

शय्यारूढपादुकोपानहारोपितपादोच्छिष्टान्धकारस्थ^१ श्राद्धकृजपहोम
देवता^२ पूजानिरताज्यसमित्पुष्पकुशाम्यम्बुमृदक्षपाणिक^३ विप्रसमूहस्थ चामि
वाद्य विरात्रम्^४ ॥ ६ ॥

पतत्प्रायश्चित्तमभिवाद्याभिवादकयोरपि^५ समानम् ॥ ७ ॥

अशुचिर्नाभिवादयेत् ॥ ८ ॥

पितृकार्याणि कुर्वन् ॥ ९ ॥

शयानश्च^६ ॥ १० ॥

^१ श्राद्ध—omitted by अ, श्राद्धकृतो जप—क

^२ "पूजास्तमि पुष्प"—अ, "पूजा+जसमित्पुष्प"—क

^३ विप्र समूहस्थ—क

^४ cf शय्यारूढे पादुकोपानहारोपितपादोच्छिष्टान्धकारस्थश्राद्धकृजपदेवपूजानिरता
मिवाद्ये निरात्रमुपवास स्यादन्यत्र निमग्नितेनान्यत्र भोजनेऽपि विरात्रम् ॥ हारीत,
वाह मिता, ३, २९२, पृ ४६५

समित्पुष्पकुशाम्याम्बुमृदक्षपाणिकम् ।

जप होम च कुर्वाण नाभिवादयेत् वै द्विजम् ॥ आपस्तम्ब, वाह मिता, ३,
२९२, पृ ४६५

जपमङ्गलस्मथ समित्पुष्पकुशाबलान् ।

वदकुम्भ च भैक्ष च वहन्त नाभिवादयेत् ॥ हारीत, कुल्लम्पतरी
महाचारिकाण्डम्, पृ १९५

^५ अभिवादयोरपि for अभिवादकयोरपि—ब

^६ Compare sutras 7 to 10 with the following

सोपानस्तकश्चक्षनाक्षन्नाभिवादननास्कारान् कञ्चयेत् ॥ गौतम, ९, ४७

चक्षन्दात् पादुकास्थथ ॥ मस्करौ

अभिवादनस्वाग्नीदमेव ग्रयश्चित्तम्—“नोदकुम्भदन्तोऽभिवादयेत् । न भैक्ष
चरन् । न पुष्पाज्यादिहस्त । नाशुचि । न जपन् । न दक्षपितृसार्धं कुरन् । न
शयान् ॥ इति तस्यापि शब्देन प्रतिषेधात् ॥ वाह मिता ३, २९२, पृ ४६५

सक्रान्त्यादिनिषिद्धकालेऽभ्यङ्गभोजनमैथुनादौ सावित्रीसहस्रमण्डप
जपेत्^१ ॥ ११ ॥

चण्डालरजकादिस्पृष्टस्पर्शे^२ तूपवास^३ ॥ १२ ॥

अभ्यासे त्रिरात्रम्^४ ॥ १३ ॥

यूप^५ चण्डाल देवलक विचार्य देवपूजक ब्राह्मण च स्पृष्ट्वा
'सचेलस्नानम्'^६ ॥ १४ ॥

'एतद्विष्ण्वर्चकविषयम् ॥ १५ ॥

सूर्यचन्द्राद्यर्चकानां^७ सद्यःपतनम् ॥ १६ ॥

^१ cf क्रान्त्यादिनिमित्तेष्वस्नात्वा भोजनेऽष्टसहस्र गायत्रीजप ॥ प्रायश्चित्तेन्दु-

शेखर, पृ ११

^२ चण्डालरजकादिस्पृष्टे—अ

^३ cf चण्डालरजकादिस्पृष्टस्पर्शनिमित्ते त्वस्नात्वा भोजने तूपवास ॥ प्रायश्चित्तेन्दु

शेखर, पृ ११

^४ cf यत्तु देवलेनोक्तम्—

अशुद्धान् स्वयमप्येतानशुद्धश्च यदि स्पृशेत् ।

विशुध्य यूपवासेन त्रिरात्रेण तत शुचि ॥

इति, तत् सहीपभोजनशयनादिना चिरस्पर्शविषयम् ॥ परा मा. प्रा., पृ ५३

^५ चण्डालदेवलक—अ

^६ सचेल स्नानम्—क

^७ cf, वैशाखशुद्धिर्नृपक्षचण्डाल सोमविध्वी ।

एतास्तु ब्राह्मण स्पृष्ट्वा सवासा जलमाविशेत् ॥ परातर, १२, १७

चित्ति ॥ चित्तिषाष्ट च यूप चण्डालमेव च ।

स्पृष्ट्वा देवलक चैव सवासा जलमाविशेत् ॥ शुद्धिर्नातिनतम्, १५ मा प्रा.,

पृ ८२

वचार्चनपरो विप्रो वित्तार्थी वत्सरत्रयम् ।

अमौ दवलको नाम हृद्यकम्बेषु वर्हित ॥ स्मृत्यन्तरे, बीरमिश्रोन्ध शुद्धि

प्रवर्तः पृ १४६ आश्वमेधिके इति स्पृष्टिरज्ञाकर, पृ ३१

^८ एतद्विष्ण्वर्चनविषयम्—अ

^९ सूर्यचन्द्राद्यर्चने—अ

तीर्थयात्रां विना शतयोजनादधिकदूरदेशगो महापथिकः^१ ॥ १७ ॥
 ग्रहसनेऽनृतभाषणे^२ ऽधोवायुसमुत्सर्गे^३ मार्जारस्पर्शे कर्म कुर्वन्नप
 उपस्पृशेत्^४ ॥ १८ ॥

इति द्वितीयप्रश्ने सप्तदशोऽध्यायः

अष्टादशोऽध्यायः

भुञ्जानस्य मस्तकेऽप्रेष्यपतने तदन्नं त्यक्त्वा नद्यां स्नात्वा^५ प्राणा-
 यामन्नयम्^६ ॥ १ ॥

^१ तीर्थयात्रामन्तरेण देशान्तरगमने देवलः प्रायश्चित्तमाह ॥ परा. मा. प्रा., पृ. ४४५.

^२ ग्रहसेऽनृतभाषणे—क.

^३ अधोवायुसमुत्सर्गे—क.

^४ cf., सुत्या सुत्या च मुक्त्वा च निक्षीव्योक्त्वा नृत्वा च ।

वीत्वापोऽप्रेष्यमाणश्च आचम्यैव पततोऽपि सन्न ॥ मनुः, ५, १४५.

अधोवायुसमुत्सर्गे त्याकन्दे क्रोधसंभवे ।

मार्जारस्पर्शस्पर्शे ग्रहसेऽनृतभाषणे ॥

निमित्तेष्वेव सर्वेषु कर्म कुर्वन्नपः स्पृशेत् ॥ बृहस्पतिः, स्मृतिरत्नाकरः, १ ६५.

^५ MS. अ reads thus :

नद्यां स्नात्वा छट्टरीरथं कृत्वा दर्भेभ्यः पार्श्वं संस्पृश्योत्पसेत् । क्षत्रियवैश्ययोश्चि-
 वादने क्षुवालः । शूद्राभिरादने तु त्रिरात्रम् । शम्भ्राश्च पादुकोपानहारोपितपादोच्छिद्य-
 कारस्थकृतो जपटोमवेष्टतापूजासमिप्तपुष्पकुशाभ्यम्बुशुद्धप्रणयिकं विप्रसमूहस्थं चाभिवाद्य
 त्रिरात्रम् । एतन्प्रायश्चित्तमभिवाद्याभिवादकयोश्चपि समानम् । अशुचिर्नाभिवादयेत् । स्नि-
 कार्याणि कुर्वन् । दयाभ्यः । संक्रान्त्यादिनिषिद्धकालेऽभ्युज्जमोजनमेधुनानि प्राणायामत्रयम् ।
 भुञ्जानस्यासगोत्रस्पर्शे etc. See foot-note on XVII, 3, p. 79.

^६ cf., भुञ्जानस्य तु विप्रस्य विष्ठा चेन्मस्तके पतत् ।

अन्नं त्यक्त्वा नदीस्नातः प्राणायामं त्रिस्त्रयसेत् ॥ बृहदाश्वल्याय,

अथारकः, १. ११७१.

मुञ्जानम्यासगोत्रस्पर्शने तदन्न त्यक्त्वोदक स्पृशेत् ॥ २ ॥

गोत्रस्पर्शे तु भोजनाद्विरम्य शुद्धिः^१ ॥ ३ ॥

^१मुञ्जानम्योच्छिष्टस्पर्शने स्नान जप च कृत्वा दिनान्ने घृतप्राशनम्^२ ॥ ४ ॥

चण्डालादिस्पर्शे 'त्वम्नात्वा भोजने चान्द्रायणम्'^३ ॥ ५ ॥

असमाप्यै समापणे पुण्यकृतो मनसा ध्यायत ॥ ६ ॥

ब्राह्मणन वा समापेत^४ ॥ ७ ॥

विना यज्ञोपवीतेनामत्याग्मक्षणे प्राणायामत्रयम् ॥ ८ ॥

भोजने नक्तम्^५ ॥ ९ ॥

मुक्त्वानाचम्योत्थाने 'सद्यः स्नानम्'^६ ॥ १० ॥

^१ Compare sūtras 2 and 3 with the following

मुञ्जानस्यानुच्छिष्टेन सगोत्रेणासगोत्रेण वा स्पर्शे भोजनाद्विरम्य शुद्धिः ॥ प्रायश्चित्ते

न्दुशेखर, पृ २५.

^२ मुञ्जानम्योच्छिष्टस्पर्शनं जप च—अ

^३ cf, मुञ्जानम्योच्छिष्टेन सगोत्रेण स्पर्शे स्नान जपे वा ॥ प्रायश्चित्तेन्दुशेखर, पृ २५

^४ त्वम्नात्वा भोजने—अ, अस्नात्वा भोजने—क

^५ cf, चण्डालादिस्पर्शानिमित्तेष्वस्नात्वा मुक्त्वा त्रिरात्रं कायं वा । मत्स्या चान्नं सह ॥ प्रायश्चित्तेन्दुशेखर, पृ २३

^६ Compare sūtras 6 and 7 with the following

न म्लेच्छाशुच्यधार्मिके सह समापेत । समाप्य पुण्यकृतो मनसा ध्यायेत् ।

माङ्गलेन वा सह समापेत ॥ गौतम, ९, १७-१९

^७ Compare sūtras 8 and 9 with the following

पित्रो मेदतयैव मुञ्जतोऽनुपवीतिनः ।

प्राणायामत्रिकं पठ्क नक्तं च त्रितयं कर्मात् ॥ स्मृत्यन्तरे, याज्ञ मिता,

३, २९२

^८ वा सद्यः स्नानम्—अ

^९ cf यद्युत्तिष्ठत्यनाचान्तो मुक्त्वा धान्यानासतः ।

सद्यः स्नानं प्रकुर्वीत सोऽनया परितो भवेत् ॥ स्मृत्यन्तरे, याज्ञ मिता,

३, २९२.

इन्द्रचापं^१ पलाशाग्निं परस्मै दर्शयित्वापोष्य घनूर्ध्वं दक्षिणा च दद्यात्^२ ॥ ११ ॥

अप्सु स्वप्रतिबिम्बं दृष्ट्वा मयि तेज इति 'जपेत्'^३ ॥ १२ ॥

क्षुत्वा भुक्त्वा 'मुत्स्वानृतेऽपि 'वाचामेत्'^४ ॥ १३ ॥

इति^५ 'प्रकीर्णकप्रायश्चित्तम् ॥ १४ ॥

इति द्वितीयब्रह्मे ऽष्टादशोऽध्यायः.

एकोनविंशोऽध्यायः

^१अनृतं मघमन्धं ^{११}दिवा स्वापं दिवा मैथुनं ^{१२}नमस्तीर्शनं

^१ पलाशाग्निं—अ.

^२ Cf., इन्द्रचापं पलाशाग्निं यदन्वस्य प्रदर्शयेत् ।

प्रायश्चित्तमहोरात्रं घनूर्ध्वं दक्षिणा ॥ ऋष्यशृङ्गः, वाक् मिता., ३, २६२.

^३ जप्त्वा—अ.

^४ Cf., मयि तेज इति दृष्ट्वा यो रूपं दृष्ट्वा मुण्तां जपेत् ॥ बाह्यवल्गुः, ३, २७५.

^५ क्षुत्वा आनृतेऽपि—क.

^६ वाचामेत्—अ.

^७ Cf., क्षुत्वा भुक्त्वा च क्षुत्वा च निहीम्योत्स्वानृतानि च ।

पीतवापोऽध्वेयमाणस्य आचामेत्प्रयतोऽपि मन्त्रः ॥ मनु., ५, १४५.

^८ इति—omitted by क.

^९ विप्रकीर्णकप्रायश्चित्तम्—अ.

^{१०} अनृतममेध्यमन्धं—अ.

^{११} दिवा स्वापनं—अ.

^{१२} नमस्तीर्शनं पश्चादित्यं दृष्ट्वा—omitted by क.

श्वादिसग दृष्टा वृषलान्न च 'पुनाति' बहि सध्या क्षुपासिता' ॥ १ ॥

अग्नेर्मन्वेति सूक्त जलमध्ये स्थित सन् जपेत् ॥ २ ॥

'वितन्तुगमनदोषान्मुच्यते' ॥ ३ ॥

अथ^१ सर्वपापक्षयकरा मन्त्रा ॥ ४ ॥

विश्वानि देव सवितरिति ॥ ५ ॥

आकृष्णनेति ॥ ६ ॥

ऋच वार्चं प्रपद्ये मनो यजु प्रपद्य 'ऋत प्रपद्य इति ॥ ७ ॥

तथा^२ गायत्रीसहस्र महापातकेषु^३ ॥ ८ ॥

^१ पुनाति—क

^२ बहि सध्याक्षुपासिता—अ

^३ cf अमृत मद्यगन्ध च दिवा मैथुनमेव च ।

पुनाति क्षुषस्यान्न बहि सध्या क्षुपासिता ॥

शातातप, याज्ञ मिता, १, ३०७

निशाया वा दिवा वापि यदन्नगृह्य भवेत् ।

त्रैकाल्यसध्यावतृणास्तैर्ब विप्रणश्यति ॥ याज्ञवल्क्य, ३, ३०७

^४ वितन्तुगमने दोषान्मुच्यते—अ

^५ Compare with ślotras 2 and 3

अग्नेर्मन्वेऽनुवाकं तु जपेदेनमनुतमम् ।

सिंहेमे मन्युरित्येतमनुवाकं वपेद्विज ॥

अस्वा पापे प्रमुच्येत औषादनवचो यथा । ऋतुर्विंशतिमतम्,

स्मृ सु, पृ ३४८

^६ अथ—omitted by क

^७ ऋत प्रपद्ये—omitted by क

^८ तथा—क

^९ cf सहस्रकृत्वस्त्वभ्यस्य बहिरेतद्विज द्विज ।

महतोऽप्येनसो मोहात्त्ववेवादिर्विमुच्यते ॥ मनु, २, ७९

सावित्री वा सहस्रकृत्व आवर्तयत्युपैते रैवात्मानम् ॥ गौतम, २४, १३

प्रकीर्णकादिषु 'शतम्' ॥ ९ ॥

अथाप्युदाहरन्ति ॥ १० ॥

शतजप्या महादेवी सर्वपापप्रणाशनी ।

सहस्रजप्या च तथा उपपातकनाशनी ॥ ११ ॥

जप्यायुतं तथा देवी सर्वकल्मषनाशनी ।

लक्षं जप्या तु सा देवी महापातकनाशनी ॥ १२ ॥

सुवर्णस्तेयकृद्धिप्रो ब्रह्महा गुरुतल्पगः ।

सुरापश्च विशुध्यन्ति लक्षं 'जप्त्वा न संशय इति' ॥ १३ ॥

'एकादशानां रुद्रानुवाकानां समूहो रुद्रैकादशिनी ॥ १४ ॥

1 From शतम् to the end of sūtra 12 is omitted by B. See foot-note XVII, 3, p. 79.

2 Compare sūtras 4 to 9 with the following :

शुक्रिमारण्यकजपो यापयन्नाथ विशेषतः ।

सर्वपापहरा ह्येते रुद्रैकादशिनी तथा ॥ याज्ञवल्क्यः, ३, ३०८.

शुक्रिर्न नाम आरण्यकविशेषः 'विश्रावि देव सवितः' इत्यादि वाजसनेयके पठ्यते । आरण्यकं च यजुः 'ऋचं वाचं प्रपद्ये मनो यजुः प्रपद्ये' इत्यादि सत्रैव पठ्यते तथोक्तैः सङ्कलनमहापातकादिभिरः । तथा यावन्नाथ महापातकेषु सप्तमतिपातकोपपातक-योर्दशसहस्रमुपपातकेषु सहस्रं प्रकीर्णकेषु शतमित्येवं जपः सर्वपापहरः ॥ याज्ञ. मिता., ३, ३०८.

3 जप्त्वा—अ.

4 Compare sūtras 10 to 13 with the following :

शतं जप्त्वा तु सा देवी दिनपापप्रणाशिनी ।

सहस्रं जप्त्वा तु तथा पातकेभ्यः समुदरेत् ॥

दशशतलक्षं जप्त्वा तु सर्वकल्मषनाशिनी ।

[लक्षं जप्त्वा तु सा देवी महापातकनाशिनी ॥]

सुवर्णस्तेयकृद्धिप्रो ब्रह्महा गुरुतल्पगः ।

सुरापश्च विशुध्यन्ति लक्षजप्याज संशयः ॥ श्रुतः, १२, १५-१७.

Also see याज्ञ. मिता., ३, ३०८.

5 एकादशरथानुवाकानां—क.

सा च विशेषतः सर्वपापहरा ॥ १५ ॥

एकादशगुणान्वापि रुद्रानावृत्य धर्मवित् ।

महद्भयं स ॥ पापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥ १६ ॥

महापातकेष्वेकादशावृत्तिकथनादतिपातकादिषु चतुर्थोऽसौ हासकहृत्प्यः ॥ १७ ॥

इति द्वितीयप्रश्न एकोनविंशोऽध्यायः.

विंशोऽध्यायः

पाकयज्ञा विधियज्ञा सर्वे ते जपयज्ञस्य षोडशी कला नार्हन्ति ॥

^१ च for स—अ

^२ cf, एकादशगुणान्वापि रुद्रानावृत्य धर्मवित् ।

महापापैरुपहृष्टो मुच्यते नात्र संशयः ॥

सुरापो यदि वा चोरो ब्रूणाहा मुहुरत्पयः ।

मुच्यते सर्वपापैस्तु रुद्रास्तु सततं जपन् ॥ अत्रिरा, अपराध, पृ १२१९

^३ महापातकेष्वेकादशकथना—क

^४ चतुर्थाहासक —क

^५ Compare stūtras 14 to 17 with the following

तथा रुद्रादिकानि—एकादशानां रुद्रानुवाचानां समाहारो रुद्रादिकानि । ता च

विशेषतो जप्ता सर्वपापहराः ।

एकादशगुणान्वापि रुद्रानावृत्य धर्मवित् ।

महद्भयं स तु पापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥

इति महापातकेष्वेकादशगुणावृत्तिदर्शनादतिपातकादिषु चतुर्बचनपूर्वाहासो योज-

नीयः ॥ याज्ञ मिता, ३, ३०८

^६ cf, ये पाकयज्ञावृत्तारो विधियज्ञमभिविन्ता ।

सर्वे ते जपयज्ञस्य कला नार्हन्ति षोडशीम् ॥ मनु, २, ८६, विष्णु, ५५,

२०, वसिष्ठ, २६, ११

सर्वेषा यज्ञानामुत्तमो जपयज्ञः^१ ॥ २ ॥

• 'यक्षराक्षसपिशाचा अतिभीषणा ग्रहाश्च जपिन नोपसर्पन्ति ॥ ३ ॥

दूरादेव च प्रयान्ति'^२ ॥ ४ ॥

'ससागरकाञ्चनसपूर्णेपृथिवीदानादधिकं पुण्यं सकृद्बुद्धजपात् ॥ ५ ॥

'सहस्राब्दतपश्चर्यादधिकं पुण्यं सष्टद्बुद्धजपाद्भवति ॥ ६ ॥

'कोटिगोदानादधिकं पुण्यं सकृद्बुद्धजपात् ॥ ७ ॥

सर्वयज्ञतपोदानतीर्थानि रुद्रजपस्य षोडशीं कला नाहन्ति'^३ ॥ ८ ॥

^१ cf. विधिपाताजपयज्ञो विविधो दशभिर्गुणैः ॥ मनु, २, ८५, विष्णु, ५५, १९
आरुभयहाजपयज्ञो विविधो दशभिर्गुणैः ॥ वसिष्ठ, २९, १०

^२ यक्षराक्षसपिशाचा अतिभीषणाग्रहाश्च—क

^३ Compare sūtras 3 and 4 with the following

यक्षराक्षसपिशाचाग्रहा सर्वे विभीषणाः ।

जापिन नोपसर्पन्ति दूरादेवापयान्ति ते ॥ हारीत, स्मृ. सु, ४ ३५२

^४ ससागरसपूर्णेकाञ्चनपृथिवीदानादधिक—क, ससागरकाञ्चनसपूर्णेपृथिवीदानाद-
धिक—भ

^५ सहस्रादि for सहस्राब्द—क

^६ कोटिदानादधिक—भ

^७ Compare sūtras 5 to 8 with the following

पृथ्वीं ससागरा यो हि कृत्स्ना दौलभ्यमन्विताम् ।

दद्यात्काञ्चनसपूर्णां द्वैमीगौषधिसंयुताम् ॥

तस्याधिकफलं नूनं रुद्रजापी सकृद्बुद्धज ॥

तपस्तप्यति चात्स्वर्गं सहस्राब्दानि मयमा ।

न स तत्फलमाप्नोति यत्सकृद्बुद्धजपक ॥

गवा कोटिप्रदानं यः करोति विधिवद्भूतौ ।

न स तत्फलमाप्नोति यत्सकृद्बुद्धजपक ॥

यज्ञास्तपासि दानानि तीर्थानि विविधानि न ।

एतानि रुद्रजापस्य कला नाहन्ति षोडशीम् ॥ व्यास, स्मृ. सु, ४ ३४९

कृष्णाग्निने 'सर्पिर्मधुहिरण्यतिलान्नक्षिप्य यस्तु विप्रायः ददाति
स सर्वं दुष्कृतं तरति' ॥ ९ ॥

त्यादौ वेदस्वीकरणं विचारोऽभ्यसनं जपो दानं विप्रेभ्य इति
वेदाभ्यास पञ्चधा ॥ १० ॥

ब्रह्माहमस्मीति लक्षणं यं ब्रुयाद्वात्मचिन्तनं सर्वपातकं 'हरति
यथा तम सूर्योदये सूर्योदये' ॥ ११ ॥

इति द्वितीयप्रश्ने विंशोऽध्यायः

अनुक्रमणिका

पाकयज्ञा विधियज्ञा । 'अनृतं मद्यगन्धम् । भुञ्जानस्य मस्तकेऽमे-
ष्यपतने । अङ्गवक्त्रकलिङ्गदेशान् गत्वा । अस्नात्वा गोजने । धान्यं गृहस्थिते

१ सर्पिर्मधु हिरण्यं तिलान्नक्षिप्य—अ

२ cf, कृष्णाग्निने तिलान् कृत्वा क्षिप्य मधुसर्पिणी ।

ददाति यस्तु विप्राय सर्वं तरति दुष्कृतम् ॥ वसिष्ठ, २८, १२

३ cf, वेदस्वीकरणं पूर्वं विचारोऽभ्यसनं तन ।

तत्रान् येष विधेभ्यो वेदाभ्यासो हि पञ्चधा ॥ याज्ञ मिता, ३, ३१०

४ इति for हरति—अ

५ cf वेदाभ्यासरतं क्षान्तं पञ्चयज्ञकियापरम् ।

न स्पृशन्तीति पापानि महापातकजान्वापि ॥ याज्ञवल्क्य, ३, ३१०

यदाकलयसतं साम्यं कृतं वेदस्य धारयति ।

सर्वं तत्तस्य वेदाभिर्दहत्यग्निर्विबन्धनम् ॥ वसिष्ठ, २७, १

सर्वेषामपि वेदेषामात्ममग्नौ परं स्पृशतम् ।

तद्व्याप्य सर्वविधानां प्राप्यते क्षयत ततः ॥ मनु, १२, ८५

६ अनृतममेद्यगन्धम्—अ

गृहदाहे^१ । अग्रतम्याजम् । 'निगलेन बद्धस्य^२ कदर्यस्य^३ । म्लेच्छादीनां
पुष्करिण्यां^४ 'हृदे । अनिर्देशाद्गोमहिषीक्षीरपाने^५ । श्वजम्बूकरासमैर्दष्टा^६ ।
कामतः^७ 'स्वैरिशङ्खागमने । कामतो गुरुतल्पगामी । सुराषः सुराम्बुधृतगो-
मूत्रपयसासु^८ । 'मातृगमनदुहितृगमनस्नुषागमनानि । अथ^९ 'ब्रह्महत्यासमम् ।
ब्रह्महा कुप्री स्यात् । ब्रह्महा^{१०} 'क्षयरोगी । 'अगवा वेदमभ्यसन् । अथातो
धर्मशेषान् व्याख्यास्यामः^{११} ॥

इति गौतमधर्मसूत्रपरिशिष्टे द्वितीयः प्रश्नः समाप्तः

^१ गृहदाहे सति—क.

^२ कदर्यस्य—omitted by क.

^३ क्षीरपाने—omitted by अ.

^४ स्वैरिशङ्खा गमने—क ; स्वैरिशङ्खानुगमने—अ.

^५ गोमूत्रपयसासु—omitted by क.

^६ मातृगमनदुहितृगमने । अथ—अ.

^७ ब्रह्महत्यासमं पातकं वक्ष्यामः—क.

^८ क्षयरोगी स्यात्—क.

^९ अगवा पशून् वेदमभ्यसन्—अ.

^{१०} व्याख्यास्यामः । हरिः ओम् । तत्सत् । गौतमसूत्रस्य द्वितीयः प्रश्नः समाप्तः ।

धीदक्षिणामूर्तिगुरुपरमहृत्पार्ष्णमस्तु । ओं तत्सत् । आचार्यसूत्रावधालुमारि पुस्तुक्म—अ ;

व्याख्यास्यामः । हरिः ओम् । धीकृष्णार्पणमस्तु—क.

^१ निगले निबद्धस्य—क.

^२ हृदे—क.

^३ दष्टा—omitted by अ.

गौतमधर्मसूत्रपरिशिष्टस्थपदसूची

अ

अकामतः, २, ७; ४, ५; ६, १६; ७,
३; ८, ३; ८, २०; ११, १९;
१४, ४

अकामात्, १२, ४

अकामेन, ७, १२

अकार्षण्य, १, ११

अगमने, १५, २३

अणुहीताभमित्वम्, ५, ३९

अग्नि, ३, २७; १७, ३

अग्नि, १७, ६

अग्निद, १०, ११

अग्निद्वी, ४, ४

अग्निपतनं, ६, १७

अग्निप्रवेशः, ८, ७

अग्निस्पर्शात्, ७, १

अग्निहोत्रिणः, १, १०

अग्नेर्मन्त्रे, १९, २

अग्नौ, ९, ५; ९, ७; ९, ९; १०, ३;

१२, १३; १५, १८

अग्न्युत्सादी, ४, ४९

अग्नेयमद्ययोः, ६, ३

अह्न, १७, १

अह्नीनः, ४, ५९

अज, २, ९; ६, ४

अजगरः, ४, ५३

अजावर्ज, ११, २

अजीर्णाजः, ३, ७

अज्ञानात्, ७, ५; ७, ६; ११, ३०

अज्ञलौ, ८, १

अतः, १, १; ६, ७

अतिकृच्छम्, ९, १३; १५, १५

अतिकृच्छे, १५, १६

अतिविप्रियः, २, २

अतिदरिद्रः, ४, ३९

अतिपातक्यदिपु, १९, १७

अतिपातकानि, ८, १

अतिभीषणः, २०, ३

अत्यन्ताभ्यासे, ८, ७; ८, १३

अत्र, १९, १६

अथ, १, १; ५, १; ५, २; ५, ३;

५, ४; ५, ५; ६, ८; १९, ४;

१९, १०

अथवा, २, १

अदत्तादाननिरतः, १, ५

अदत्तादाने, १०, १८

अदत्तादायी, ४, ४७	जनस्त्विमतां, ९, १५
अदाता, ११, ८	अनाचम्य, १८, १०
अद्भिः, १०, ३	अनापदि, १३, ६
अद्याद, १४, ६; १४, ७	अनायास, १, ११
अधःकृत्वा, १७, ३	अनायुष्यं, १५, ९
अधस्तात्, १२, २	अनार्त्तिय, १४, ५
अधिकं, २०, ५; २०, ६; २०, ७	अन्नावृत्ति, ८, १
अधिक, ५, १५	अन्नाहितामितायां, ८, ११
अधिकदूरदेशमा, १७, १७	अनाहितामिदम्, ५, १०
अधिकास्तस्य, १५, ५	अनिबद्धप्रसादी, १, ४
अधिकारिता, ५, ४२	अग्निमन्त्रितभोजी, ४, २९
अधिकारं, ५, १०	अभिर्दत्ताह, ११, १
अधिशेषः, ५, १	अनिदेष, १९, १५
अधिगच्छति, १, ७	अविशानि, १, ३
अधिगच्छेत्, ९, ५; ९, ७; ९, ९	अनुष्ठ, ९, ७
अपीतस्य, ५, १	अनुक्तनिष्कृतीनां, ९, १५
अधोवेशे, ९, १८	अनुपनीतता, ५, ६
अधोवासुपमुन्मर्गे, १७, १८	अनुपातद्यवि, ९, १
अध्ययनग्रहणम्, ५, १३	अनुभूय, २, १; ३, ५
अध्ययने, ४, ६४	अनुवाकेन, १५, ४
अध्यापक, ५, १३	अनुवाकयेत्, ९, ९
अध्यापनं, ५, १४	अनुभवं परिहृशमिति, १६, ४९
अनध्याये, ४, ६४	अमृतान्ते, १४, १४
अननुज्ञाताध्यायी, ३, ८	अमृतं, १५, १
अनन्तरं, ३, ५	अमृतमापणं, ५, २
अनपत्यः, ४, ३७	अमृतमपणे, १७, १८
अनपाकलग्ना, ५, ८	अमृतवादी, १, ४; ४, २३
अनपाकज्जे, ८, ११	अमृते, १८, १३
अनम्यासि, १२, ८; १६, १०	अमृते, ८, १९
अनपुत्रा, १, ११	अनेन, ७, ९

- अन्तरागमने, १६, ९
 अन्तरिक्ष, १६, ३२
 अन्तर्जाले, ९, १८
 अन्य, १, २
 अन्यजसंयमभावे, ११, ३१
 अन्यजैः १२, ७
 अन्यथा, १, ३
 अन्यः, ४, ६; ४, ३१
 अन्यकारण, १७, ६
 अर्ध, ११, ३; ११, ४; ११, २०;
 ११, २२; १२, १३; १४, २४;
 १३, ९; १३, ११; १३, १२; १४,
 १; १५, ४
 अक्षपाणिकं, १७, ६
 अक्षप्रधाने, १६, ९
 अक्षहर्ता, ३, ७
 अक्षे, १५, ४
 अन्यशास्त्रेषु, १६, १२
 अन्यत्, ६, ७; ६, ९
 अन्यतर्म, ७, १
 अन्यत्र, ४, ७
 अन्यस्य, ६, ९
 अन्येषां, १४, १३
 अन्योन्यस्पर्शे, १०, १०
 अपः, ११, ३; १५, ११; १७, १८
 अपस्य, १०, १३
 अपस्यानां, ५, २०
 अपविद्ध, १३, १; १३, ७
 अपस्मारी, ४, ५; ४, ३६
 अपहरणं, ५, ६; ५, २१
 अपहृत्य, ३, १४
 अपात्रीकरणम्, ६, ५
 अपि, ४, ६६; ५, १; ७, ११; ११,
 २९; १२, २२; १३, ७; १४,
 १६; १४, २०; १५, ५; १७, ७;
 १८, १३; १९, १०; १९, १६
 अपुष्पं, १५, ९
 अपुष्पस्य, १४, १
 अपूर्कः, १३, ७
 अपूप, १२, १५
 अप्रतिप्रक्षेप, २, २
 अनु, १५, १८; १७, ११; १८, १२
 अनुसंधाने, १८, ८
 अनुसंधानधर्मा, ४, १४
 अभिजायते, १, ५
 अभिभवः, १६, ४३
 अभिमन्त्रितजले, १५, ४
 अभिमन्त्रितैः, १५, ४
 अभिमासिनीः, १, १३
 अभिवादकानोः, १७, ७
 अभिवादनं, १७, ४; १७, ५
 अभिवादकेषु, १७, ८
 अभिवाप, १७, ६; १७, ७
 अभोजनम्, ११, १; १२, १८; १२,
 १९; १४, १
 अभोज्यम्, ११, १६; १२, १३; १३,
 ९; १३, १२
 अभ्यक्त, १२, १९
 अभ्यङ्गः, १६, १७
 अभ्यङ्ग, १७, ११

अभ्युत्थितं, ११, १५

अभ्युत्थ, १, ६

अभ्युत्थन, २, १

अभ्युत्थनं, २०, १०

अभ्यासे, १, १२; ११, १७; १२, ७;

१६, २; १७, १२

अभ्युत्थनात्, १५, २

अभ्युत्थय, १५, ४

अभत्या, १५, १२; १८, ८

अमेध्य, ११, १८

अमेध्यगन्धाप्राप्ते, १६, ३

अमेध्यपतने, १८, १

अम्बु, ७, १; १७, ६

अम्बुचारिणां, २, ११

अम्बोदकात्, १४, १९

अयं, १, २

अयाचिताक्षी, २, १

अयाग्ययाजका, ४, २८

अयाग्यानां, ५, २२

अयुतं, १९, १२

अरण्ये, १, १५

अरिष्टदर्शितादौ, १६, ११

अर्ह, १२, १७

अर्हिः, १, ११

अर्विरादि, १, १४

अर्जनं, १६, २०

अर्धकृच्छ्रम्, १५, २३

अर्धप्रायश्चित्तं, ७, ८

अर्धम्, ११, १९

अर्वाक, १५, ८

अर्हति, १७, १

अर्हन्ति, ७, ५; २०, १; २०, ८

अलाघु, १४, २

अल्पजलाशये, ११, ३१

अल्पबलः, ४, २३

अवगाह्य, १५, ११

अवगोरेणी, ४, २७

अवधूत, ११, १८

अवलितस्य, १३, ११

अवलीतं, १०, २

अवलोक्य, १६, ४८

अवशाः, १५, १८

अवाप्नुयात्, २, १

अवाप्य, १, १३

अवि, २, ९; ६, ४

अविक्रयविक्रयी, ४, ६०

अविधानेन, १, ५

अवतस्य, १४, १

अशुचिः, १२, २; १७, ८

अशुभं, १३, १३

अश्व, ४, ४३

अधीयात्, १०, १९; १४, ९

असम्, ८, १२

अश्वह्वानस्य, १३, ११

अश्वं, ३, ३१

अश्व, ५, ३; १०, ११

अश्वचपणानां, १२, १७

अष्टमानं, १५, ३

अष्टमुखि, ८, २६

अष्टशतप्रपः, १५, २२

अष्टौ, ७, १४

असंनिहितजलदेवो, १५, १८

असंभाष्यैः, १८, ६

असंगोत्रस्पर्शनि, १८, २

असच्छास्त्राभिगमनम्, ५, ४१

असत्कार्यनिरतः, १, ७

असंशेषसंकीर्तनः, ३, १२

असंभ्यभाषणं, ६, =

असृक्पाठे, १५, १६

असौ, १, ९; १, १४

अस्तु, १५, ४

अस्त्रिमतां, ९, १५

अस्तात्वा, १६, १; १८, ५

अस्तृष्टैः, १, ११

अहं, ५, २

अहः, १, ११; १२, १४

अहर्निशम्, १०, १९

अहि, २, ११; ६, ४

अहुतं, ३, १४

अहोरात्रं, ११, २०

अहोरात्र, १२, १६

अहोरात्रम्, १२, ३

आ

आकरोषु, ५, ४२

आ कुष्मेन, १९, ६

आक्रोशकाः, ४, ३; ४, २२

आचम्य, १२, ७

आचामेत्, १८, १३

आज्य, १७, ६

आजकं, १५, ३

आत्मचिन्तनं, २०, ११

आत्मज्ञः, १, ६

आत्मतत्त्वज्ञाननिष्ठः, २, २

आत्मनः, १७, २

आत्मनोऽर्थे, १०, ७

आत्मविक्रयः, ५, ३५

आत्मानं, १३, २

आत्मार्थ, ५, २६

आदौ, २०, ११

आवाय, ८, १

आप्नुयात्, ६, १३; ७, १

आयसं, ७, ९

आयसानां, १४, २१

आरम्भी, १, ७

आराम, ५, २४

आरिष्टं, ७, २

आरोप्य, ९, ६

आरोहणम्, १६, २२

आर्जयन्ति, ८, १४

आर्य, ५, २९

आर्जवासाः, ७, ९

आवर्तनम्, १४, १८

आविष्टः, १, ९

आवृत्तं, ५, ४६

आवृत्त्य, १९, १६

आशाकरः, १३, ८

आह, ९, ११

आहुः, १३, १

इ

इत्तु, ५, ३४

इक्ष्वादि, २, २८

इति, ५, २; ६, ३; ६, ६; ६, ७;

७, ९; ७, १०; ७, २०; ८, २६;

९, ६; ९, ११; १०, १२; ११,

२०; १२, २५; १३, २; १३, ३;

१३, ४; १३, ७; १५, ३; १५, ४;

१६, ४९; १८, १४; १९, २; १९,

५; १९, ६; १९, ७; १९, १३;

२०, १०; २०, ११

इदं, ७, ९

इन्द्रवार्ष, १८, ११

इन्द्रधन, ६, ६

इम, ६, ४

इह, १, १०; १, १२; २, ३; ९, ११

ईर्ष्यालि, ४, ३५

उचिते, १३, ३

उच्चात्, १९, १८

उच्चैःस्वरः, ३, २९

उच्छिष्टं, १५, ५; १९; १९

उच्छिष्ट, १७, ६

उच्छिष्टश्चक्षुः, १८, ४

उच्छिष्टाक्षमसणे, ११, १२

उच्छिष्टे, १२, २०

उच्यते, ६, ६; १०, १२; १२, २५

उत्तमः, २०, २

उत्तमवर्णायाः, ६, २

उत्तरायण, १, ११

उत्पाने, १८, १०

उत्थितः, ११, २१

उत्पादनम्, ५, १६

उत्पातः, १६, ३२

उदकं, १८, २

उदकी, १४, १७

उदकुम्भं, ९, १

उदकेन, १४, १७

उदाहरन्ति, १२, २२; १९, १०

उदुम्बरा, ७, ६

उद्वेत्, १६, ४

उद्वृत्, १५, ४

उन्मत्तो, ४, ४

उपगच्छन्ति, ४, ६६

उपजीवनम्, ५, १८

उपतिष्ठेत्, ७, ९

उपनयनात्, १५, ८

उपनयेत्, ८, १३

उपपातकनाशनी, १९, ११

उपपातकम्, ५, ४४; ५, ४६

उपपातकानि, ५, ५

उपपातके, ५, ४५

उपनसेत्, १२, १४; १५, १९; १५,

२०; १७, ३

उपपातः, ११, २०; १२, १५; १२,

१६; १४, ४; १४, ५; १५, १३;

१५, २१; १६, १; १६, १०; १७,

४; १७, १२

उपवासेन, १२, ५; १२, ६

उपसर्पन्ति, २०, ३

उपस्पृशेत्, ११, ३; १७, १८

उपानहरोपितपाद, १७, ६

उपार्जितधनः, २, २

उपासिता, १९, १

उपोषणं, ८, २३

उपोष्य, ९, ३; १५, १७; १६, ५; १८, ११

उष्ट्रः, ३, १९

उष्ट्र, २, १; १३, १३

उष्ट्रयोनि, २, ४

उष्ट्राणां, १६, २३

ऊ-

ऊर्णा, ८, १२

ऊर्ध्वदेशे, ९, १९

ऊपरलक्षणं, १४, २

ऊ-

ऊर्ध्वं धातुं प्रपद्ये, १९, ७

ऊर्णानां, ५, ८; ८, ११

ऊर्ध्वं प्रपद्ये, १९, ७

ऊर्ध्वकालविषयम्, ८, १८

ऊर्ध्वी, १५, २३

ऊर्ध्वि, ५, ९

ए

एकं, ८, २१; ११, ५; १२, १८

एकः, ११, २२

एकदेशजलं, १२, १

एकपक्षी, १९, २

एकपक्षपुष्पविष्टानां, ११, २२

एकपुष्पभागे, १४, २३

एकपुष्पोद्गणभासिक, १४, २२

एकपुष्पोद्गणभासिकानां, १४, १३

एकदश, ३, २

एकदशगुणान्, १९, १६

एकदशसु, १४, १५

एकदशानां, १९, १४

एकदशानुसृतिकयनात्, १९, १७

एकदशम्, ११, ९

एकेन, १४, ९

एकैकं, ५, ४४

एकोपवासः, १४, ५

एतत्, ३, १३; ६, ६; ८, ६; ८, १८; १७, ७; १७, १५

एतदर्थं, १५, ४

एतदेव, ११, २

एतादृशैः, ४, ६६

एतावि, ६, ३

एतेषां, ४, ६६; १३, ९९; १४, १०; १५, १०

एवं, ५, ४७; ७, १०; ९, ११; १५, ५; १५, १०

एव, १, १३; २, १२; ४, ६६; ६, ९; ६, १२; ८, १५; १०, ४

एवम्, १६, ६

एवमादिषु, १६, ४८

ऐ

ऐसवं, ७, २

ऐन्दवं, १२, १७

ऐन्दवम्, ८, ९

औ

औषधं, ५, ३३

क

कक्षवनदाही, ४, ४४

कथ्यते, ६, ७; ६, ८

कदम्ब, १२, १७

कदर्वः, १३, २

कदर्यस्य, १२, १

कर्त्तव्यस्य, ५, १२

कन्यादूषकः, ४, ३४

कन्यादूषणम्, ५, २५

कन्यादूषणे, १०, ६

कपाली, ४, १९

कम्बले, १६, ७

करनिर्मयितं, १०, १९

करभोदः, ४, २२

करोति, १३, २; १५, १८

कर्पूररन्जित, १४, २

कर्म, ६, ९; १३, १३; १७, १८

कर्महन्, १, ६

कर्मणा, ८, १४

कर्म, २०, १; २०, ८

कलिगदेशान्, १७, १

कल्पः, १९, १७

कथित, ७, ६

कांस्यहारी, ३, ३०

कांस्यदेः, १४, १८

कांस्यानां, १६, १३

काकः, ३, २२

काक, ९, १८

काकादिस्तृष्टे, १५, ४

काकोच्छिष्टं, ११, ५

काणः, ४, १०

कायतः, २, ८; ६, १७; ७, २;

१; ८, ४; ९, १; ९, १२;

१४; १२, ३; १२, ९

कायात्, ७, १२; ११, २६

कायकर्मभिः, १, २

काययित्वा, ९, ६

कारिताः, १३, १३

कार्यम्, १३, १२

कार्येण, १०, १२

काळे, ५, ६; १३, ३

काषायद्वयकीटनम्, १६, ४६

काषायवस्त्रधारित्वम्, १६, ४५

किञ्चित्, ८, २५; ८, २६; ९, १४

कितव, १०, १३

कीटः, १, १४

कीट, १, ६; २, १०

कीटपातनं, ६, ६

कीटविशेषः, ३, ११; ३, १२; ३, २९

कीर्तितः, १३, ७

कुञ्जदं, १३, ५

कुञ्जुटादीनाम्, १३, १

कुटी, ६, ९

कुण्डाशी, ४, ८

कुञ्जसिंस्पृष्टानि, ११, १८

कुम्भी, ३, ३; १६, ४

कुमारी, ५, ४

कुमार्यालिङ्गनम्, १६, ३४

कुम्भी, १२, १७

कुम्भीफल, १४, २

कुंठ, ११, २०
 कुन्ते, १०, ९; १२, २३
 कुर्यात्, १०, ३; १४, १०; २०, ११
 कुर्वन्, १७, ९; १७, १८
 कुर्वीत, ६, १४
 कुलशायकरं, १५, २४
 कुल, १७, ९
 कुभोदकं, ७, ६
 कुष्ठि, ११, १८
 कुडी, ४, १
 कुसीदजीवनं, ६, ५
 कुमुद, ६, ६
 कुसुमगर्भस्थं, १५, २
 कुटञ्जर, १०, १३
 कुटसाक्षी, ४, २५
 कृप, ११, २६
 कृपवत्, ११, २१
 कृपस्थं, ११, २४
 कृपादिषु, १२, ७
 कृष्णगण्डोदतं, १५, २४
 कृफलासादीनां, ६, १५
 कृच्छ्रं, ९, १४; ११, १८; ११, २३;
 १६, ४
 कृच्छ्र, १५, १६
 कृच्छ्रम्, ८, ८; १५, १४
 कृच्छ्रेण, १०, १०
 कृतं, ७, ९; ७, १२
 कृत्वा, ६, ९; ७, १; ९, १८; १०,
 ८; १०, १३; १८, ४
 कृमिः, १, १४; २, ६; २, १०; ४, ४६

कृमि, ६, ६
 कृष्णपक्ष, १, १३
 कृष्णलः, ७, १८
 कृष्णाजिने, २०, ९
 कृष्यर्थ, ९, १७
 कृसर, १२, १५
 कृसरणां, १६, २३
 केवलं, १२, ९
 केश, ८, १२; ११, ३; १५, १०
 केसरि, ८, १२
 कोटिगोदानात्, २०, ७
 कोविदार, १२, १७
 कौटिल्यं, ५, २
 कौमारवात्स्यागी, ४, १२
 कौशिकः, ४, २०
 क्रतुविक्रयि, १३, १
 क्रमेण, १०, १०
 क्रम्याद, १६, ४२
 क्रम्यादानां, २, १२
 क्रियते, १२, १३
 क्रिवारम्मे, १०, ७
 कीदृशम्, १६, ४२
 क्रू, १३, १
 क्रूरधर्मज्ञतां, २, १२
 क्रूरकर्मा, ४, १६
 क्रूरकृत्, १, ८
 क्रिजं, ११, २४
 क्षत्रियं, ९, ९
 क्षत्रियः, ९, ९; ११, १३; ११, २७
 क्षत्रिय, १७, ४

- क्षत्रियागमने, १, ३
 क्षणकः, ४, १८
 क्षयरोगाद्विषाः, ३, ५
 क्षयरोगी, ३, १
 क्षयी, ४, २१; ४, ५२
 क्षान्ति, १, ११
 क्षीरं, ३, २२
 क्षीर, ८, १२
 क्षीरपाने, ११, १
 क्षीरहारी, ४, ५८
 क्षीराणि, १५, ६
 क्षीरि, १३, २०
 क्षुत्वा, १८, १३

 खड्गदेः, १७, ३
 खण्डितः, ४, ४४
 खरं, ९, ६
 खर, २, ५; २, ९; १३, १३; १५, ४; १६, २२
 खरातोहर्णं, ९, १०
 खलतिः, ४, ३
 खानितेषु, १२, ७
 खारी, १५, ३
 खार्जूरं, ७, २

 गच्छन्ति, १, १०
 गजारोहणशक्ति, १०, ११
 गणः, १२, २५
 गणाजं, १२, २१

 गण्यज्ञोपजीवि, १०, ११
 गणिद्य, १२, २३
 गणित्यग्रं, १२, २१
 गण्टमाली, ४, १४
 गत्वा, ८, २७; १०, १८; १५, ११; १७, १
 गन्ध, ८, १२
 गन्धान्, ३, १७
 गमनं, ६, २
 गमने, ८, ६; ९, १२
 गमद, ४, ४; १०, ११
 गर्दनः, ४, ६९
 गर्भकरणे, ८, २०
 गर्भान्, १२, २३
 गर्भोत्पत्तौ, ९, ४
 गर्दिनेन, ८, १४
 गलितं, १०, ३
 गन्धघ्रातं, ११, ५
 ग्वादिप्राणिहिंसनस्यं, १३, १३
 गव्यं, १९, २०
 गो, ३, २६; १५, १८; १७, २
 गणानि, १६, २४
 गवक, १२, २१
 गवश्च्यष्टसहस्रं, १०, ९
 गव्यश्रीशतं, ९, १६
 गव्यश्रीसहस्रं, १९, ८
 गीत, १६, २४
 गुद, १५, ७
 गुणवतीगमने, ८, १७
 गुहं, ४, ५

गुह्यतत्त्वः, १२, ४; २, १२; ३, ४; १०, १६, १३; ११, ८	गौरः, ७, १६
गुह्यतत्त्वगामी, ८, १	गौरस्मृत्योद्देशम्, ९, ८
गुह्यतत्त्वसमं, ५, ४	ग्रहाः, २०, ३
गुह्यतत्त्वसमे, ८, ४	ग्रामं, ६, ११
गुह्यतत्त्वस्योः, १६, ९	ग्रामकुलकुल, १, २; १५, ४
गुरुणा, ५, १; १३, ७	घ
गुल्म, २, ७; २, १२; ९, ३६	घातयस्व, ७, १
गुणनमक्षणं, ५, २	घृतं, ९, १८; १२, १८; १२, २०; १४, ६; १४, ९; १६, ११
गुह्यः, ३, २५; ४, ६०; १०, १८	घृत, ७, १; ८, १२; १५, ६
गुह्यादि, ९, १८	घृतप्राप्तदानं, ८, २३
गुह्यवाहे, १५, १	घृतप्राप्तम्, १८, ४
गुह्यपतनम्, १६, ४१	घृतिः, ६, ३
गुह्यस्थः, २, २	घ
गुह्यस्थिते, १५, १	घ, १, ५; १, ९; १, ११; २, १; २, ७; २, १०; २, ११; २, १२; ३, ५; ३, १३; ३, १४; ३, १५; ४, ६; ४, १०; ५, १; ५, २; ५, ९; ५, १४; ५, २२; ५, २१; ६, ३; ६, ६; ६, १२; ६, १३; ६, १५; ६, २३; ६, ११; १०, १५; ११, ४; ११, ११; ११, १५; १२, १; १२, ७; १२, ११; १२, १३; १२, १६; १२, २१; १२, २३; १३, २; १३, ३; १३, ४; १३, ८; १३, १३; १४, ४; १४, ९; १४, १३; १४, १७; १५, ३; १५, ४; १५, ९; १६, १; १६, १६
गुह्योपस्करमुसलादि, ३, २३	
गुह्यीयात्, १०, १५; १०, १६	
गो, २, ९; ६, १५; ११, १; १२, २५; १३, ७; १५, ४	
गोगामी, ४, ६३	
गोमः, ४, ६	
गोमस्पर्शः, १८, ३	
गोधा, ९, १४	
गोधाख्यः, ३, २६	
गोमयवारिस्नानम्, १६, २७	
गोमांसमक्षणेः, १४, ७	
गोमूत्र, ७, १	
गोरसं, १२, १८	
गोवधः, ५, ७	
गोहर्ता, ४, ५१	

२; १६, ४; १६, ६; १६, ७;	१०, ८; ११, १८; ११, २३; १२,
१६, ११; १६, २१; १७, ३;	६; १२, १७; १२, २४; १३, १०;
१७, ६; १७, १०; १७, १४;	१६, २
१८, ४; १८, ११; १८, १३;	धर्म, ८, १२
१९, १३; १९, ११; १९, १३;	धान्दायणं, ८, १०; ८, ११; ८, १२;
१९, १५; २०, ३; २०, ४	१०, ४; १०, ६; ११, १२; ११,
चक्रवत्, १, ९	१७; १२, २४; १३, १०; १६,
चण्डालं, १७, १४	९; १८, ५
चण्डालः, १३, ८	धान्दायणद्वयम्, ८, ५
चण्डाल, १, ९; ११, १२; ११, १८;	धान्दायणवतम्, १०, ८
११, २६; १३, १३; १४, १७;	विकिस्ताक, १३, १
१६, २२; १७, १२	विश्वस्त्रेषु, १४, १५
चण्डालादिगमने, ८, ४	विस्तयन्, १, ३
चण्डालादिस्पर्शे, १८, ५	वीर्याण्यः, ३, २९
चण्डालादिस्पृष्टे, १४, २२	सूर्जनम्, १६, १३
चण्डालादिस्पृष्टानां, १४, १३	सेतु, ६, १७; ७, ३; ९, ५; ९, ७;
चण्डाली, ४, ५३; ५, ४	९, ९; १०, १६; १२, १; १२,
चण्डालेयु, १०, १८	१०; १४, ७; १५, १२; १७, २
चतुर्गुणम्, ९, २०	वीर्येण, १२, २५
चतुर्थकालाहारः, ९, २	
चतुर्पाशः, १९, १७	
चतुर्वेदवित्, ५, २	
चतुर्व्यभिचारि, ८, २२	
चतुष्पथे, ४, ३३	
चन्द्र, १६, ३१	
चन्द्रमाः, १, १३	
चन्द्रासर्चनानां, १७, १६	
चरित्वा, १६, ४	
श्रोत, ७, ३; ७, ८; ८, ३; ८, २७;	अम्बा, ३, १४; १०, १९
९, ४; ९, ११; ९, १४; १०, ४;	अटी, ६, १०; ७, ३

अद्यप्रवेशः, १६, ३०

अन्तूनां, ४, ६६

अननसमये, ३, ५

अन्य, १, ७

अन्मात्रि, १०, १८

अपं, १८, ४

अपः, २०, १०

अप, १७, ६

अपति, १३, ४

अपन्, १५, २०

अपवहाः, २०, २

अपयहास्य, २०, १

अपिर्न, २०, ३

अपैत, १, १६; १६, ४९; १७, ११;

१८, १२; १९, २

अप्ता, १९, १३

अप्या, १९, १२

अप्येन, ८, १४

अम्बूकः, १०, १८

अम्बूक, १०, १

अर्त, ३, २१; ११, २४; ११, २६;

१२, ५; १४, १२

अल, १, १३

अलचर, ६, ६

अलजसुदनं, ६, ६

अल्लवः, ४, ४२

अल्लमये, १९, २

अल्लहारी, ४, ५७

अल्लाम्याम्, १४, २१

अल्लदीनां, ९, १५

अल्ले, १५, ४

अल्लोदर, ४, २४

आतिभ्रंशकराणि, ६, ३

आतिभ्रंशकरादिभिः, ५, ४७

आतिमात्र, ८, १६

आनुकूलं, १२, १

आयते, १, ३; १, ४; ३, १७; १०,

१८

आयन्ते, २, ३

आलस्यमरीचिस्थं, ७, १३

जीर्ण, १५, २२

जीवः, १, २

जीवति, १२, २५

जीवर, ७, ११

जीवस्मृ, ५, ३२; ५, ३३

लुहोति, १३, ३

वेद्यार्थं, ६, ३

ज्ञानतः, ७, ७

ओष्ठस्य, ९, १२; ११, ११

अल्लिहो, ८, १

८

हाम्मिकः, १३, १

८

तं, १३, ५

तक, ८, १२

तटाक, ५, २४; १२, ७

तण्डुलावयमान्, ७, ४

तस्, ३, १४; ७, १२; ११, ३; ११,

४; ११, १६; ११, २४; १२,

१३; १५, १

ततः, ६, १४; ६, १६; १४, १६:	वाङ्मे, १५, १५
तत्र, २, ३; ९, ३; ९, १३; ९, १५;	वाङ्मेन, ७, १०
११, २०; १३, १३; १५, १	वामसः, १, ८
तत्स्त्रीभिः, १३, १३.	वामिसादि, २, ३
तत्स्त्रीणां, १३, १३	वाम्रस्य, १४, १६
तथा, १, ३; १, ११; ५, ९; १२,	वामे, १२, २०
२२; १३, १३; १४, ११; १९,	वाचं, ७, २
८; १९, ११; १९, १२	विन्दुकपर्णयोः, १२, १७
तद्वर्गं, १८, १; १८, २	विखां, २, ११
तद्वर्ध, ११, २८	विर्गस्त्वं, ३, १४
तद्वलामे, ६, ९	विर्गस्त्वप्राप्त्यन्तरं, ३, १३
तद्विच्छिद्यभोजनं, १३, १३	विर्गान्दुषु, १, ८
तदेव, १०, ७	विर्गान्दुषु, २, ३
तद्वमने, ८, २३; ८, २५	वित्, ५, ३४; ६, १५
तद्व्योत्सर्गेण, ८, १४	वित्तसंयत्तं, १३, ११
तन्त्रीवाद्यव्यतिरिक्तः, १६, २५	वित्तान्, २०, ९
तन्मात्रहरणं, ७, २१	वित्तानां, ८, ९
तपः, २०, ८	विद्वत्, ५, १२
तपसा, ८, १४	विद्वत्, १५, २०
तपस्वी, १, ६	वित्तः, ७, १५
तपोयुक्ताः, १, १३	वीर्यवाप्रां, १७, १७
तप्तकृच्छार्थं, ९, १५	वीर्यानि, २०, ८
तमा, २०, ११	वृ, २, ११; २, १२; ७, ५; ८, ७;
तमसा, १, ९	८, १९; ८, २१; ९, १३; ९,
तरति, २०, ९	१९; ९, २०; ११, ९; ११, १३;
तद्व्योपजीवनम्, ५, ३०	११, २१; ११, ३०; १२, १४;
तस्य, ९, ११; ११, २१	१२, २५; १३, ४; १३, ८; १५,
तस्याः, १२, २४	१५; १५, १७; १६, १०; १७,
तत्त्वर, १०, ११	४; १७, ५; १७, १२; १८, ३;
ताः, ७, १५	१८, ५; १९, १२; १९, १६; २०, ९

सुरीयं, ५, ४५
 तुल्यं, १४, ७
 तुण, २, ७; १६, १२
 ते, ७, १६; ७, १८; ७, १९; ७,
 २०; ८, १४; २०, १
 तेन, १०, ३
 तेषां, १, १२
 तैः, १, ११
 तेजसापहारी, ४, २
 तैलं, ११, १५; १४, ६; १४, ९
 तैल, ८, १२; १६, २३
 तैलपायी, ३, ११
 तैलहर्ता, ३, ११
 तोयं, ७, ६
 त्यक्त्वा, १८, १; १८, २
 त्यजति, १३, ८
 त्यजेत्, ११, २२
 त्याग्यम्, १५, १
 त्रु, ५, २१; १४, २१
 त्रयः, ७, ५; ७, १६; ७, १८
 त्रयीणः, ७, १३
 त्रिदिनं, ९, ३
 त्रिरात्रं, ८, १५; ११, २४; १२, ९;
 १२, १९; १४, १; १४, १०
 त्रिरात्र, ८, २३; १५, १३
 त्रिरात्रम्, ११, ८; १६, ८; १७, ५;
 १७, ६; १७, १३
 त्रिरात्रेण, ७, ६
 त्रिवर्ष, ७, ४
 त्रिःसप्त, १४, १७

त्रैमासिकं, ८, १९
 त्रैवार्षिकम्, ८, १७; १०, १३
 त्र्यह्णेण, ११, ३०
 द
 दंशः, ३, २४
 दंष्ट्रिणां, २, १२
 दक्षिणदिग्ममनम्, १६, ३७
 दक्षिणां, ८, १; १८, ११
 दक्षिणायन, १, १३
 दन्धे, १५, १
 दण्डाग्रसमारोपितं, ६, ९
 दण्डोद्यमे, १५, १४
 दत्तं, १४, ९
 दत्त्वा, ५, ३३
 ददाति, १३, ३; २०, ९
 दद्यात्, ६, १५; ८, २५; ९, १; ९,
 ३; ९, १४; ९, १५; १०, १३;
 १०, १६; ११, १०; १६, ११;
 १६, ४८; १८, ११
 दद्युः, ११, २०
 दधि, ८, १२; १०, १९; १२, ५
 १२, ११; १५, ६
 दम्भरहिताः, १, ११
 दम्भार्थ, १३, ४
 दया, १, ११
 दस्त्रिः, ४, ५६
 दधेः, १७, ३
 दधयित्वा, १८, ११
 दध, १०, १८
 दष्टः, ९, १८

दद्या, १०, १

दस्युभिः, १३, १३

दातुः, १३, ८

दानं, २०, १०

दान, १, १३; २०, ८

दानपराः, १, ११

दानेन, १०, १०; १२, ६

दान्तः, १, ६

दारल्लागी, ४, २४

दारान्, १३, २

दारुणं, ३, ५

दारुणान्, २, ३

दाहशक्तिकं, ७, १

दितं, १२, १८

दिनान्ते, १८, ४

दिवा, १५, ११; १९, १

दिध्य, १६, ३२

दिशं, ८, १

दीपप्रशमनं, १५, २४

दीपापहारी, ४, २०

दीपोच्छिष्टं, १९, १५

दीयते, १२, १३

दीर्घकीटः, ४, ५५

दुःखं, ३, ५

दुःखप्रचुरेषु, ३, ६

दुःखबहुल, २, ३

दुःखबहुल्योनिषु, २, ८

दुरितशोषेण, ३, ५

दुर्गन्धनातिकः, ३, १०

दुर्गन्धवदनः, ३, १२

दुर्भगः, ४, १२

दुष्कर्मा, ३, ४

दुष्कृतं, २०, ९

दुष्टवृत्तस्य, १३, ११

दुःस्वप्न, १६, ११

दुःस्वप्नेषु, १६, ४८

दुहितृगमन, ६, १

दूरात्, २०, ४

दूषितं, ११, ३

दृश्यते, ११, २४

दृष्ट्वा, १८, १२; १९, १

देव, ४, ३; ४, ९; ५, ९; १२, १५;

१६, ३३

देवताः, १, १३

देवतापूजाविरत, १७, ६

देवतार्चनादि, १३, ३

देवलागी, १३, ७

देवपूजकं, १७, १४

देवयोनितां, १, ६

देवलकं, १७, १४

देवलक, १०, १३

देवाः, १३, ५

देवी, १३, १३

देसे, ३, १५

दीलरोहणम्, १६, १९

दीपः, ९, १०; १२, १०; १६, ७

दीपैः, १, २

द्रव्यं, ८, १४

द्रव्यग्रहणेन, ५, ३५

द्रष्टव्यम्, ३, १३

नक्तम्, १८, १
 नक्षेत्र, ११, १५
 नक्षत्रोपजीवि, १०, ११
 नखच्युतम्, १४, ६
 नखादिकम्, १५, १०
 नखास्तान्, १६, ४
 नम्रता, १६, १५
 नम्रहृष्टीदर्शनि, १९, १
 नम्रा, ९, ६
 नदीप्रवादबन्धनादौ, १६, २
 नद्यां, १८, १
 नपुंसकः, ४, ६१
 नर, १५, १
 नरक, ४, ४५
 नरकान्, २, ३
 नरकेषु, ३, ५
 नरैर्न, १६, २४
 नववार्षिकं, ८, ४
 नाभि, १६, १२
 नामेः, ९, १८
 नाम, ३, १७
 नारी, १२, २३
 नारीणां, १०, ८
 नाभिकेरजं, ७, २
 नाशनं, ५, १
 नास्ति, ९, ११
 नास्तिकः, १, ८
 नास्तिक्यं, ५, १९
 निक्षिप्तायाश्च, ६, २
 निक्षिप्य, २०, ९

निक्षेप, ५, ३
 निगच्छेत्, १३, १
 नित्यं, १२, २५
 निराह्णः, १, ८
 निष्ठाया, ७, ९
 निन्दितार्थ, ५, १८
 निन्दितेभ्यः, ६, ५
 निराहार, १०, १
 निर्जले, ३, १५
 निर्जित्य, १५, १३
 निर्दिष्टम्, ६, १७
 निर्वाजी, ४, १५
 निर्यासान्, १४, २
 विशि, ७, ४; १२, ११
 निषिद्धानि, ७, २
 निष्कृतिः, ९, ११; १२, ५
 निष्ठपदं, १०, ३
 नीलवस्त्रधालो, १६, ६
 नूतनेषु, १४, १६
 नैत्यं, १६, ७
 न्यास्तकर्मा, २, १
 न्यासापहारी, ४, १७
 न्यूतत्वात्, १४, १६

४

पङ्कमांश, १६, २३
 पथं, ११, ५
 पथपातं, १३, ५
 पति, १, २; २, ९; ६, ६
 पक्षिणां, २, १०

पक्षिभिः, ९, १८

पक्षिषु, १, ४

पक्षोदयमञ्चनम्, १६, २८

पक्षुः, ३, ३१

पद्य, ७, १९; ११, १०

पद्यगम्यं, ११, ६

पद्यगम्यम्, १२, ८; १६, ५

पद्यगम्येन, १०, १; १२, १६

पद्यधा, २०, १०

पद्यपद्यं, ७, ७; १०, १

पद्यपद्यम्, ११, ७

पद्यम्यभिचारे, ८, २४

पद्यरस्ये, १६, ७

पद्यपूर्वं, ५, १३; ५, १४

पद्यत्वेन, ५, ३०

पद्येषु, १४, १४; १४, १६

पद्यत्रा, ४, १७

पद्यत्र, २, १०

पद्यत्रयोनिम्, २, ६

पद्यनम्, १६, ३१

पद्यितः, १३, ६

पद्यित, ११, १८; १३, १

पद्यितादिगणितमोक्षने, १६, ५

पद्यितादीनां, ११, १२

पद्यिम्, १२, २३

पद्यपाठं, ३, १६

पद्य, ७, ६; १२, १७; १६, २०

पद्यः, ७, ७; ११, २४; १२, ५

पद्यर्ण, ७, १

पद्यर, ८, १४

परकर्म, १३, ६

परदारगः, १, ५

परदासीशरणस्य, ५, ३५

परदम्बं, ३, १४

परद्व्यानि, १, ३

परद्व्यापहाती, ४, ६५

परमेष्ठ्यः, ४, ६५

परमगर्वं, १, ११

परस्मै, १८, ११

परस्य, ३, १५

परस्य, १२, २५

पर्यं, २, १

परान्, १६, ४३

परान्नप्राप्तुस्ता, ५, ४०

परिचारकः, १०, १३

परित्यज्य, १३, ६

परिचास्य, ८, १

परिच्यम्, ८, २

पर्यः, १, ४

पर्यमिदरत्नं, १४, १२

पर्यमिदरत्नम्, १५, ७

पर्यमिद्व्या, १५, ४

पर्युक्तिः, १२, २

पर्युक्तिभोजी, ४, ४६

पर्यं, १५, ३

पर्यङ्क, ५, २

पर्यङ्क, ७, ६

पर्यङ्कगतेषु, १२, १७

पर्यङ्कगति, १८, ११

पर्यङ्कः सुवर्णः, १५, ४

पञ्च, ५, २१; १०, १२; १४, ५
 पञ्चमरणे, १५, १
 पशौ, ६, ३
 पश्चात्, १२, २३
 पश्येत्, १७, २
 पश्चादित्तं, १९, १
 पाकक्रियारम्भः, ५, २६
 पाक्यहाः, २०, १
 पाणितलं, १५, ३
 पाणिभूतभार्यायाः, ९, ११
 पाणिना, १४, ९
 पाण्डुरोगी, ४, ९
 पातकं, ५, १
 पातके, ५, ४५
 पातयेत्, ९, ५
 पात्रं, ११, २२
 पादम्, ११, २९
 पादशेषं, १४, १२
 पादुका, १६, ८; १७, ६
 पादौ, १७, ३
 पानसं, ७, २
 पानीयं, १४, ९
 पार्षं, ७, ९; ७, १२
 पापजातं, ६, ७
 पापशेषात्, २, ३
 पापेभ्यः, १९, १६
 पापैः, ४, ६६
 पायसं, १४, ९
 पायस, १२, १५
 पालसाद्याहकृत, १६, ८

पाशुपदानां, १३, १२
 पिकः, ३, २७
 पिण्याकं, ७, ४
 पितृयै, १३, २
 पितुः, ११, ११
 पितृ, ५, २३; १२, १५; १३, १३
 पितृक्षर्याणि, १७, ९
 पितृतर्पणं, १०, १३
 पितृष्टानी, १३, ७
 पितृलोक, १, १३
 पितृणां, ५, ९
 पितृलस्य, १४, २०
 पित्रा, ४, ३६
 पिबेत्, ७, ६; ७, ७; ८, १५; ११,
 ६; ११, २४; ११, २६; १२, ५
 पिशाच, १६, ४२
 पिशाचाः, २०, ३
 पिशाचानाम्, २, ११
 पिशुनः, १, ४; ३, १०
 पिशुन, १३, १
 पीडाधुपयोगे, १६, ८
 पीडयति, १३, २
 पीडाकरणस्य, ५, ३४
 पीतशेषं, ११, १६; १४, १०; १४, १२
 पीत्वा, ७, १; ७, ५; ७, ६; ११, २४;
 १२, १; १२, ७; १४, १०
 पुंसः, १५, २४
 पुंसि, ६, ३
 पुण्यं, २०, ५; २०, ६; २०, ७
 पुण्यकृतः, १८, ६

प्राणायामत्रयं, १, १८
 प्राणायामत्रयम्, १८, १; १८, ८
 प्राणायामम्, १६, ३
 प्राणायामशतं, १२, १२
 प्राणायामेन, १०, १; १५, ११
 प्राणिव्ययेन, ५, ३२
 प्राणिदिशेषः, ३, २६; ४, ७
 प्रापयते, १२, २३
 प्राप्नुयात्, २, २; २, ४
 प्राप्नुवन्ति, १, ११
 प्राप्नोति, ५, ४६
 प्राप्य, १, १३; २, ३
 प्रायश्चित्तं, ६, ८; १७, ७
 प्रायश्चित्तम्, १४, ८
 प्राश्य, ९, १८
 प्रात्ययेत्, ९, ७; ९, ९
 प्रोक्षणात्, १४, १३; १४, २२
 स्तवः, ३, २१

फ

फले, ३, २०
 फल, ६, ६
 फलापहरणम्, ११, ३१
 फाणिर्तं, १२, १८

ब

बहः, ४, ५८
 बहस्य, १३, १
 बन्दीकृताः, १२, १३
 बन्धस्ते, ८, २४
 बधत्, ११, १३

बलीवर्दः, ४, ४७
 बहिर्वेदि, १०, १९
 बहिःसंख्या, १९, १
 बहु, ३, १५
 बहुत्वम्, १४, १४; १४, १५; १४, १६
 बहुयाजकः, ४, ४२
 बहुतां, १४, १३
 बालशती, ४, ३८
 बालः, १५, ८
 बिल्व, ७, ६
 ब्रह्मकुर्व, १२, ५
 ब्रह्मराक्षसः, ३, १५
 ब्रह्मसूत्रं, १०, ९
 ब्रह्मस्त्वं, ३, १५
 ब्रह्महत्यामर्तं, ७, ३
 ब्रह्महत्यासमं, ५, १
 ब्रह्महा, २, ४; २, ९; ३, १; ४, १;
 ६, ९; १९, १३
 ब्रह्माहमस्मि, २०, ११
 ब्रह्मोपजीविनाम्, १०, ११
 ब्रह्मोपजीवी, १०, १२
 ब्राह्मणं, १७, २; १७, १४
 ब्राह्मणः, ११, ६; १४, १०
 ब्राह्मण, ४, ३; १३, ७; १६, ३३
 ब्राह्मणगृहे, १०, ५
 ब्राह्मणग्रहारे, १५, १७
 ब्राह्मणस्य, ६, ३; ६, ९; ७, २; १०,
 १४
 ब्राह्मणस्त्रापदारी, ४, ९
 ब्राह्मणाधमाः, ८, १४

भैक्ष्यासेन, १६, २

भोक्तव्यं, १२, २४

भोक्तव्यम्, ११, ११

भोजनं, ११, २०; १२, ११; १३, १३

भोजन, १७, ११

भोजनात्, १८, ३

भोजने, ११, १७; ११, २२; १६, १;

१८, ५; १८, ९

भोजयेत्, ९, २; ११, २२

भौम, १६, ३२

भ्रमरः, ४, ४८

भ्रातुः, ५, १९; ११, ११

भ्रातृवत्, १, ९

भ्रूणहा, १३, ११

म

मक्षिकाविना, ११, ३

महत्, १, ११

मण्डलकुटी, ४, ४९

मण्डली, ४, ९

मण्डूकः, ४, ६३

मण्डूक, ९, १४

मतिपूर्वभक्षणाभ्यासे, १४, ३

मत्या, ५, २; ६, ३; १५, ११; १५,
१९; १५, २०-

मत्स्यी, ४, ४८

मत्स्यः, ४, ५७

मद्यगर्ध, १९, १

मद्यपस्त्रीनिषेधे, १०, ७

मद्यपस्त्रीसंगमः, ५, २७

मद्यभाण्डस्थिते, ७, ६

मद्यानि, ७, २

मद्यलुगतमोजनानि, ६, ६

मद्यु, ३, २४; ८, १२; २०, ९

मद्यूर्ध्व, ७, २

मनः, १, २

मनसा, १, ३; १८, ६

मनुष्य, ५, ३; १०, १३

मनुष्येषु, १, ७

मनो यजुः प्रपद्ये, १९, ७

मन्त्राः, १९, ४

मया, ७, ९

मयि तेज इति, १८, ११

मयूरः, ३, १६

मरणात्, ७, १

मरुपिशाचः, ४, ५४

मर्कटः, १०, १७

मलवदामयः, १७, २२

मलिनाम्बरधारित्वम्, १६, १६

मलिनीकरणम्, ६, ६

मशकः, ४, २५

मस्तके, ९, २०; १८, १

महद्गणः, १९, १६

महादेवी, १९, ११

महापथं, ९, ६

महाप्रायकः, १७, १७

महापातकतां, ५, ४६

महापातकनाशनी, १९, १२

महापातकम्, ७, २१

महापातकादीनां, ६, ८

महापातकिलः, २, ३
 महापातके, ५, ४५
 महापातकेषु, १९, ८; १९, १७
 महिषी, ११, १
 महिषीवधः, ६, ४
 महीतोयस्नानम्, १६, २९
 मांसं, ३, २५
 मांस, ८, १२
 माक्षिकं, १२, १८
 मातापित्रोः, ४, २२
 मातुः, १६, ३०
 मातु, ५, २३
 मातृगमन, ६, १
 मातृगमः, ४, ३१
 माधुकं, ७, २
 मानुषशरीरप्राप्तौ, ३, १३
 मानुषशरीरेषु, ३, ६
 मातृषे, ११, २५
 माणम्, १६, २१
 मार्जारः, ४, ४३; १३, ४
 मार्जार, ९, १४; १३, १
 मार्जारस्पर्श, १७, १८
 माषः, ७, १९
 मासं, ११, ५
 मायोपिले, १३, १३
 मित्रभुक्, २, १; ६, १३
 मिश्रभुक्, ४, २१
 मिश्रभार्या, ५, ४
 मीन, ६, ४
 मुक्तः, ७, ११

मुक्ति, २, २
 मुक्तिमार्गेषु, १, ११
 मुक्त्वा, ४, ७
 मुखं, १६, ४८
 मुखनिःसृतं, ११, १६
 मुखविगन्धिः, ४, ४५
 मुखे, ९, ११
 मुख्यते, १९, ३; १९, १६
 मुण्डनम्, १६, १४
 मुमलं, ७, ९
 मुपलेन, ७, ९
 मुहुर्मुहुःसंलग्नशक्, ४, २३
 मूकः, ३, ८
 मूय, १२, १९
 मूवकृच्छी, ४, ३३
 मूलस्थ, १३, ११
 मूर्ध्नि, १६, १३
 मूष्येन, १०, १२
 मूषकः, ३, १८
 मूषान्, ९, १४
 मूषिका, ३, १७
 मूय, १, ४; २, ४; २, ९; ६, ४
 मूयु, १३, १
 मृत, १७, ६
 मृतः, १, ७; ७, १०
 मृग, १२, १९
 मृगभार्या, १२, २३
 मृगपत्न्यः, ४, ३८
 मृगमयचन्द्रशरावेण, ६, १२
 मृष्टकथोत्री, ४, ३०

गृहेकाशी, ४, १३

मैत्रीकरणम्, ५, ३७

मैथुनं, ९, ११; १९, १

मैथुनकरणं, ६, ३

मैथुनादौ, १७, ११

मोहाद, ११, २३

म्लेच्छ, १३, १३

म्लेच्छाविम्वः, १०, १५

म्लेच्छादीनां, १२, १

य

यः, १, १४; ९, ११; ११, २१; १२,

२५; १३, २; १३, ३; १३, ४;

१३, ५; १३, ६; १३, ८; १३,

११; २०, ९; २०, ११

यश, २०, ३

यश, १, १३; २०, ८

यशसां, २०, २

यज्ञोपवीतेन, १८, ८

यत्, ३, १४; ७, १२; ८, १४

यत्तत्तः, ४, ४६

यति, १३, १३

यत्किञ्चिद्, ११, १६

यम, ११, २०

यथा, २०, ११

यदा, ११, ३

यदि, ७, ६; ११, २३; ११, २४;

१२, १२; १४, ६

यन्मे मन इति, १६, ४८

यवमप्यमः, ७, १७

यवाङ्के, ९, ३

यस्य, १२, १३

या, १२, २३

याचकः, १, ८

याचेत्, ६, १२

याजन्तम्, ५, २२

याति, १, ६; ३, १४

यानं, ३, १९

युक्ताः, १, ११

यूपं, १७, १४

ये, १, ११; ८, १४; १३, १३

योनिं, १, १३

योनिपु, १, ३

योषितं, ३, १५

र

रक्षपुष्पकम्, १६, २२

रक्षमूलक, १४, २

रक्षशिपु, १३, २

रक्षोपजीवि, १०, ११

रजकवीर्येषु, १२, २०

रजकादिमाशस्वं, १२, ५

रजकादिस्पृष्टस्पर्शं, १७, १२

रजतयोः, १४, १७

रजसा, १, ९

रजस्वत्योः, १०, १०

रजस्वस्य, १०, १; ११, १८

रजस्वलायुषास्मादः, ५, २

रजस्वस्यया, ६, २; ९, १३

रजस्वलोलिङ्गम्यर्शं, १४, १७

रज्ज्विति, ७, १४

रज्जुपुत्र, ११, २०

वर्जयेत्, १२, ११; १२, २१

वर्णाः, ७, ५

वर्षमंरुयथा, ४, ४५

वलककृता, १४, १३

वशीकरणेन, ५, ३३

वसन, ४, १

वसेत्, ६, ९; ६, १०

वस्त्र, १५, १०

वस्त्रवायुस्पर्शनं, १५, ९

वस्त्राणां, १४, १३

वस्त्रावहारी, ४, १७

वा, १, १४; ३, १४; ७, ४; ७, ११;

८, २; ८, १४; १३, ६; १४, ६;

१५, ४; १५, २२; १६, ४९; १७,

९; १८, ७; १९, १६

वाक्, १, २

वाणिज्यं, ६, ५

वातशुम्भी, ४, १३

वातस्पर्शः, ४, ३२

वादेन, १५, १३

वाद्यवादनम्, १६, २५

वानप्रस्थ, १३, १२

वानरः, ३, २०; ४, ३०

वानरैः, १६, ४२

वामकरनिर्मुक्तमाजने, ११, २१

वामनः, ४, १६

वामहस्तेन, १४, ११

वामाचारः, ४, ४५

वायसः, ४, २९

वायु, १, १३

वार्युषिकः, ४, ५९

वार्युषिकान्नं, १२, २१

वार्यिकं, १०, १३

वालवासाः, ७, ३

वालवासी, ६, १०

वास, ८, १२

विंशता, १४, १४

विक्रयं, १०, ८

विक्रयः, ५, ११; ५, २०; ५, २४;

५, ४३

विक्रयिणी, १०, १३

विश्वे, ५, १२

विवादः, २०, १०

विशानाति, १, १४

विजितेन्द्रियः, १, ९

निशयते, ९, ६

विष्णु, २, १०

विष्णुराष्ट, ५, २; १५, ४

विद्वराहामिषमक्षणं, १३, १३

विष्णु, ७, ५; १०, ९; १५, १८

विष्णुवित्तजनेन, ४, २३

वितथाभिविदेशी, १, ३

वित्तुगमनक्षोषत, १९, ३

वित्तार्थ, १७, १४

वितते, १, १२

विद्याविक्रयी, ४, ६०

विधवां, ८, २७

विधिवज्ञः, २०, १

विना, १०, ९; १४, १०; १६, १२;

१७, १७; १८, ८

- विप्रं, १५, १३; १५, १४
 विप्रः, २, ११; ११, १२; ११, २६;
 १२, २५; १४, ६; १९, १३
 विप्रप्रत्याख्याताद्यं, १२, २१
 विप्रवचनं, १५, ४
 विप्रममूहस्थं, १७, ६
 विप्रस्य, २०, ९
 विप्रेभ्यः, २०, १०
 विमुच्यते, ७, ११
 विरम्य, १८, ३
 विवक्षमानः, ४, ३६
 विवाहः, ५, १२
 विवाह, १६, २४
 विवाहविप्रकरणे, १६, २
 विवाहविप्रकर्ता, ४, २६
 विवाहे, १६, ९
 विष्णुप्यति, ९, १८
 विष्णुप्यन्ति, १९, १३
 विक्षेपतः, १९, १५
 वितोधनम्, १३, १३
 विधाम्य, १, ११
 विश्वानि देव सवितः, १९, ५
 विषमपूजाकरणे, १६, २
 विषमेण, १६, २
 विषयेषु, १, ७
 विष्णुर्वचविषयम्, १७, १०
 वीक्षेत, १७, २
 वीक्षणपथैः, ९, ५
 वृत्त, १, १६
 वृत्तमूले, ६, १०; ७, ३
 वृत्तसमुद्भवः, १६, १३
 वृत्तारोहणशक्तिः, १०, ११
 वृथा, १२, १५
 वृष्ट्युपनीवित्वम्, ५, १५
 वृष्टि, १, १३
 वृषलायं, १९, १
 वेपं, २, १
 वेदनिन्दा, ५, १
 वेदयन्, ६, ९
 वेदविक्रयी, ४, ४
 वेदविद्यावित्, १, ६
 वेदस्वीकरणं, २०, १०
 वेदाभ्यासः, २०, १९
 वेदोक्तकर्मपरित्यागी, १०, ४
 वेदयोगिनम्, २, ५
 वेदस्य, ८, १२
 वेदयित्वा, ९, ५; ९, ७; ९, ९
 वेदिककर्मार्थंभ्यतिरेकेण, ९, १६
 वेद्युत्तेजः, १, ११
 वैश्यं, ९, ७
 वैश्यः, ९, ७; ११, २८
 वैश्ययोगः, १७, ४
 वैश्यगमने, ९, २
 वैद्योच्छिष्टाचार्ये, ११, ७
 व्यसः, १, ७
 व्यसनम्, १६, ४४
 व्याख्यात्यानः, १, १
 व्याधिरीडनम्, १६, ३८
 व्युत्सव, ११, ३
 मन्त्रमिति, १, १३

वजेत्, ८, १
 वतं, १२, ९; १४, १०
 वतस्थां, ८, २७
 वती, ११, ५
 वीद्यादसहयेण, १, १३
 वा
 शकटपूर्वपरिमितं, ९, ५५
 शकृत्, १७, २
 शकृज, १६, ३१
 शङ्ख, ४, १९
 शङ्खपुष्पीशतं, ७, ७
 शङ्खपुष्पं, १०, १९
 शतजप्या, १९, ११
 शतम्, १९, ९
 शतयोजनात्, १७, १७
 शब्दभेदी, ४, ७
 शब्दानः, १७, १०
 शब्दावहारी, ४, १८
 शब्दास्त, १७, ६
 शरणागतं, १३, ८
 शरणागतायाः, ६, ९
 शरपत्रैः, ९, ९
 शलमः, १, १४
 शर्ब, ११, २४
 शर्करीः, १२, १५
 शर, ८, १२
 शरविर्यधि, १३, १
 शर्क, १३, १८
 शर्ण, १५, ३

शादुल्लोषणम्, १६, ४०
 शात्मलं, १०, १९
 शिक्षितः, ७, १०
 शिरःकपालं, ६, ९
 शिरःकपाल्यत्नकध्वजवान्, ६, ९
 शिरःकपाली, ६, ९
 शिरसि, ९, ६
 शिखं, ८, १
 शुक्लपद्मिणी, ४, १९
 शुक्लत्वं, १, १३
 शुभ्राद्य, १, ११
 शुभिः, १२, १
 शुद्धं, १५, ४
 शुद्धाः, १५, ८
 शुद्धि, ६, १३; ७, १
 शुद्धिः, १०, ३; १०, १०; १४, १३;
 १४, १७; १४, १९; १८, ३
 शुष्यति, ७, ६; १०, १; १०, ९;
 ११, १५; १२, १८; १५, ९;
 १५, १८
 शुष्यति, ८, १४; १५, ६
 शुष्येत, ११, ३०; १४, ३३; १४,
 ३३; १५, ४; १५, ११
 शुष्येत, ७, १०
 शुनां, ११, ५
 शुभान्, ३, १७
 शर्ब, ९, ५
 शर्क, ९, ५; ११, २९
 शर्क, १७, ५
 शर्मावर्गसिद्धान्ति, १५, ९

शुद्धवचः, ५, १७

शुद्धसेवनं, ६, ५

शुद्धसेवनम्, ५, ३६

शुद्धस्य, १२, ६

शुद्धाचार्यः, ४, ५०

शुद्धाणां, १२, १६

शुद्धाभोजने, १२, १९

शुद्धीगामी, ४, ५५

शुद्धैः, १२, १९

शुद्धोच्छिष्टशाने, ११, ६

शुद्धोपाध्याय, १०, ११

शर्प, १५, ९

शेषं, ११, २२; १५, ४

शौच, १, ११

शौचवान्, १, ६

शौचशेषं, १४, १२

श्यामवन्तकः, ३, २; १६, ४

श्यामकृत, १७, ६

श्यामानुष्ठाननिरतः, २, २

श्यामाभोजने, १२, ९

श्रोत्रियभार्या, ८, १७

श्लिष्टपुच्छितजह्वारणः, ४, २५

श, २, १; २, ४; २, ९; ९, १४;

१०, १; १५, ४

श्यामकः, ४, ५०

श्यादिभिः, १०, ३

श्यामयोनिशतं, १०, १८

शिरी, ४, १७

शेन, १४, १४

शेनान्ताक, १४, २

ष

षट्कं, ७, १७

षड्भुजः, ३, ९

षड्भुजं, ११, १

षण्ड, १२, १; १२, ३

षण्डः, ४, ११; ४, २४

षोडश, ७, २०

षोडशी, २०, १; २०, ८

स

संकरीकरणम्, ६, ४

संक्रान्त्यादिविधिद्वारा, १७, ११

संक्षेपेण, ६, ८

संगः, १३, १३

संगत्यागिनः, १, ११

संभाषणे, १८, ६

संभाषेत, १८, ७

संमूय, १७, ३

संवत्सरं, ८, २७

संवत्सरपर्यन्तं, १०, ५

संशयः, १९, १३; १९, १६

संश्रुति, २, १३; ३, ६

संश्रुतिः, १, १३

संश्रुते, २, ३

संस्काराकरणम्, ५, २८

सः, ७, १०; १०, १२; १२, २५;

१३, २; १३, ३; १३, ४; १३, ६;

१३, ८; १३, ११; १९, १६; २०, ९

सन्त, ७, १०; ८, ६; ९, १३; १४, ३;

१५, ४; २०, ५; २०, ६; २०, ७

सक्तु, १२, ११

समोच्चायाः, ९, २

सचेतं, १५, १८

सचेतस्त्वानम्, १७, १४

सचैतस्त्वानातः, १, १

सति, ५, १०; ८, ११; १५, १

सत्परिग्रहपरित्यागी, १०, १७

सत्यवादी, २, २

सत्यवतपरायणाः, १, ११

सत्त्वानाम्, २, १०

सद्यःपतनम्, १७, १६

सद्यःस्नानम्, १८, १०

सन्, ७, १०; १६, २

सत्तराश्रं, ११, ६

सत्तराश्रतम्, ९, १२

समागाराणि, ६, १२

समागतानी, १३, ५

समानगोत्रा, ५, ४

समानम्, १७, ७

समाप्नुवान्, ८, २

समाधयेन्, १३, ५; १३, ६

समिन्, १७, ६

समुत्पत्ति, १०, १४

सम्पूः, १९, १४

समेज, १६, २

सम्पक्, १, ११

सदृश्याः, ३, २३

सदृशनी, २, ११

सदृश्याणी, २, ११

साः, ४, ५१

सर्प, १, १४

सर्पिः, २०, ९

सर्पिधा, ९, ६

सर्व, ८, १८; २०, ९

सर्व, २०, ८

सर्वकर्मयनाशनी, १९, २

सर्वेश, ११, १०

सर्वपातकं, २०, ११

सर्वपापक्षयकराः, १९, ४

सर्वपापप्रणाशनी, १९, ११

सर्वपापहरा, १९, १५

सर्वम्, ७, ३

सर्वस्वत्यागानन्तरं, १०, १३

सर्वाणी, ११, २

सर्वे, २०, १

सर्वेषां, २०, २

सर्वर्गगामी, ४, ५६

सर्वत्रयः, १५, ११

सदृश्यं, ८, १

समागच्छाचनमूर्तं, २०, ५

सह, ११, २२; १३, १९; १३, १३

सदृशं, ५, ४५; ९, १५

सदृशकृतः, १६, ४९

सदृशगाम्यम्, १०, ४

सदृशप्रत्ययः, १९, ११

सदृशमंदयाकं, १०, १५

सदृशमंदगवधवां, २०, ६

सदृशम्वाम्यत्रये, १९, ४८

सोऽभे, ११, २३; ११, २६

सोऽभे, ११, १३; ११, २१

- सान्नाय्यदोहनकाष्ठे, १६, ९
 सा, १२, २३; १९, १२; १९, १५
 सात्विकः, १, ६
 साधारणस्त्रीसंभोगः, ५, ३८
 सापत्न्यमातृगमने, ८, ३
 सामर्थ्ये, ८, ११
 सारमेयः, ३, २८
 सावित्री, १५, २०
 सावित्रीसहस्रं, १७, ११
 सिद्धि, २, १
 सीस, ५, २१; १४, २१
 सुतल्यागः, ५, २३
 सुतस्य, ५, २८
 सुधा, १८, १३
 सुरसप्त, १, ११
 सुरी, ७, ५
 सुरा, ७, १
 सुश्रवः, २, ५; २, १०; २, २; ७, १;
 १९, १३
 सुश्रवणसमं, ५, २
 सुश्रवणसमम्, १२, २०
 सुश्रवणसमे, ७, ८
 सुश्रवसं, १४, १२
 सुवर्चस्य, ८, १५
 सुवर्जन, १५, ४
 सुवर्णः, ७, २०
 सुवर्णपद्मकं, ११, १०
 सुवर्णम्यतिरिक्तं, २, १५
 सुवर्णस्तेनः, ७, ९
 सुवर्णस्तेयकृत, १९, १३
 सुवर्णस्तेयसमं, ५, ३
 सुवर्णपद्मसम, १२, २५
 सुहृद्वचः, ५, १
 सूकरः, १०, १८
 सूकर, २, ४; २, ९
 सूकरादिगोनिष्ठ, २, ५
 सूक्तं, १९, २
 सूक्ष्मपरश्वेष्ट, १४, १४
 सुक्त, १२, १९
 सुवि, ८, २
 सूर्य, १७, २
 सूर्य, १, ११; १७, १९
 सूर्यार्ण, १६, ३१
 सूर्येष्ट्ये, १५, २०; २०, ११
 सुगलः, ४, ६४
 सुगलादि, २, ३
 सुगुप्तानं, ६, १४
 सुग, ७, ९
 सुवर्ण, १४, १७
 सुवर्णवत्, १४, २०
 सुकम्पे, ७, ९
 स्तेनः, २, ११; ७, ११; ११, २१
 स्तेनं, ९, ६
 स्तेयात्, ७, ११
 स्त्रियं, ५, ३०
 स्त्रियः, ४, ६६; १५, २४
 स्त्री, ५, ३; ५, १७
 स्त्रीधनोपजीवनं, ५, ३१
 स्त्रीगणोपजीवी, ४, ११
 स्त्रीवधकृत, १२, ७

स्थावरतां, १, २

स्थावरेषु, १, ५

स्थितः, ६, १२; १९, २

स्थूलानां, १४, १३

स्नाति, १३, ३; १३, ४

स्नात्वा, १२, ७; १५, १७; १५, १८;

१८, १

स्नानं, १२, ११; १२, २०; १८, ४

स्नानमात्रम्, १५, १२

स्नानादिकर्मलोपे, १५, २१

स्तुषागमनं, ५, ४

स्तुषागमनानि, ६, १

स्तुषागामी, ४, ३२

स्नेहार्क, १२, १०

स्नेहापट्टारी, ४, ५२

स्नेहावगाहनम्, १६, ४७

सृष्टोद, ११, ४; १८, २

सृष्ट्युपायं, १५, ४

सृष्ट्या, १५, १८; १७, १४

स्मार्तकर्मावृत्तानपराः, १, ११

सूडा, १२, २३

स्याद्, ३, १; ३, ९; ३, १५; ४, १;

१३, १३

प्रेतोऽपगहनम्, १६, २६

स्वधर्म, १३, ६

स्वर्गप्राप्तां, १६, ३६

स्वप्ने, १२, १९; १५, २०

स्वप्नप्रतिषिद्धं, १८, १२

स्वर्ग, १, १०

स्वर्गद्वारी, २, ६

स्वय्यापादित, ६, ९

स्वसप्तख्याः, ६; २

स्वस्त्रियं, १५, ११

स्वाध्याये, १६, ९

स्वार्ण, १९, १

स्वापट्टारी, ४, १०

स्वैरिणी, ८, २२

स्वैरिच्छागमने, ९, १

ह

हंसः, ३, ३०

हस्तः, ७, १०

हस्ता, ९, १४; १, १५

हनवत्, ७, १०

हन्तुं, १५, १४

हयानां, १६, २१

हरणे, ८, ८

हरति, २०, ११

हस्ते, १२, २५

हविः, ३, १४

हयन, १६, २४

हस्तदत्तं, १२, १८

हानिः, १६, ३६

हितकः, १, ५

द्विग्राणी, २, १०; २, ११

दि, १९, १

दिष्ट, १४, २

द्विष्यं, ३, १५; १६, ११

द्विष्य, २०, ९

द्विष्यजनं, १०, १५

द्विरण्यादिकं, ६, १५

ईनेषु, ५, ३७

हत्वा, ३, १५; ३, १६; ३, २३; ३,

२४; ३, २५; ३, २६

हेमदारी, ३, ३

होम, १७, ६

हृदे, १२, १

हासः, १९, १७

INDEX OF AUTHOURS AND WORKS CITED IN THE FOOTNOTES

(The numbers indicate pages)

अजिाः, २५, २९, ४५, ५०, ८७	गौतमः (श्लोकगौतमः) २०
अग्निः, ७०	गौतमधर्मसूत्रपरिशिष्टम्, ४६
अपरार्कः, ३३, ६४, ६७, ६९, ८२, ८७	चतुर्विंशतिमतम्, ४०, ४६, ८९, ८५
आदिपुराणम्, ६७	देवलः, ३३, ५२, ६२, ६४, ७८, ८९, ८३
आपस्तम्बः, (धर्मसूत्रम्) २८, ३३, ३५, ५०	पराशरः, २९, ४५, ४६, ५०, ५९, ५४, ५६, ५७, ६६, ६९, ८१
आपस्तम्बः, ५३, ५४, ६२, ८०	पराशरमाधवीवम्, १, १२, १३, १४, १५, १७, १८, २८, ४०, ४१, ४२, ४५, ५२, ५८, ६१, ६४, ६७, ६९, ८१, ८३
आपस्तम्बस्तुतिः, ५०, ५२, ५४, ७४	पुलस्त्यः, २०, ४५
उग्रामोक्षेश्वरसंवादः, १८	पैठिनतिः, ४८, ६४
वशना, ३६; ४०, ४१, ४२	प्रवेताः, ४७, ४९
शुभ्रश्रुतः, ८४	श्रायधितेन्दुशेखरः, ३२, ३३, ४०, ८१, ८३
कार्णानिनिः, ३७	बृहच्छातातपः, ५०, ५५
कुल्लुकः, ९, ५८, ६५, ६६	बृहस्पतिः, ६६, ७२, ८३
कुल्लुकवल्कलः, (महाचारिकाण्डम्) ८०	बोधयन्तः, २८, ३१, ३३, ४४, ४७, ४४, ६५, ६९, ७९, ७३
कृत्तुः, ७२	
गौतमः (धर्मसूत्रम्) २८, २९, ३१, ३३, ३५, ३९, ४३, ४९, ५९, ७०, ७३, ८०, ८३, ८५	
गौतमः (गौतमधर्मसूत्रपरिशिष्टम्,) १२, १४	

महावैवर्तपुराणम्, ५७

भाविप्रकाशः, ६८

भृगुः, ७४

भरतपुराणम्, ७८

भद्रपारिजातः, १३, १४, १५, १६,

१७, १८, १९

भट्टः, १, २, ३, ५, ६, ७, ८, ९, १०,

११, १२, २०, २१, २२, २३,

२४, २५, २६, २७, २८, २९,

३०, ३१, ३२, ३३, ३४, ३५,

३६, ३७, ३८, ३९, ४०, ४१,

४४, ४५, ४७, ४८, ५५, ५७, ५८,

५९, ६०, ६३, ६४, ६५, ६६,

७०, ७१, ७२, ७३, ८२, ८४,

८५, ८७, ८८, ८९

भरीषिः, ४६

भस्करि, ४३, ८०

भट्टाभारतम् (आश्वमेधिकप्रवृत्तिः), ८१

भाष्यः (पराशरभाष्यः), १२, १४, १५,

१६, १७, १८

भार्गवः, ४२, ५७, ७४

भित्तकृता (वाङ्मयव्यवस्थितिन्यायः) १,

६, ८, ९, ११, १२, १३, १९,

२५, २८, २९, ३०, ३३, ३३,

३५, ३६, ३७, ३८, ३९, ४०,

४१, ४३, ४४, ४५, ४६, ४७,

४८, ४९, ५०, ५१, ५२, ५३, ५४,

५५, ५६, ५७, ५८, ५९, ६२, ६३,

६५, ७०, ७१, ७२, ७३, ७४, ७५,

८०, ८३, ८४, ८५, ८६, ८७, ८९

यमः, ३६, ३९, ६०, ७०, ७१,

७३, ७९

यज्ञवल्क्यः, १, २, ३, ४, ५, ६,

७, ८, ९, १०, ११, १४, १९,

२०, २१, २२, २३, २४, २५,

२८, २९, ३०, ३१, ३३, ३४,

३५, ३७, ४३, ४४, ४६, ५४,

५५, ५९, ६५, ६६, ६९, ७०,

७१, ८४, ८५, ८६, ८९

यजुर्वेदः, ५५, ६२

यजुर्वेदः, १, २१, ४१, ४२, ४३, ४४,

६४, ७२, ७३, ८७, ८८, ८९

यज्ञवल्क्यः, १, १२, १३, १४, १५,

१६, १७, १८, १९, ४१, ५३, ५४

यजुर्वेदः (स्मृतिः) १, ७, ८, ९, १०,

११, १३, १३, १४, १८, २०,

२१, २२, २३, २४, २५, २६,

२७, ३२, ३३, ३६, ३७, ३८,

४४, ४६, ४७, ४८, ४९, ५३,

५३, ५४, ५५, ५७, ५९, ६६,

६९, ८७, ८८

यजुर्वेदोक्तम्, १२, १३, १४

वीरभद्रोदयः (शुद्धिप्रकाशः), ८१

वृद्धशौतमः, १२, १४, १८

वृद्धवाङ्मयः, ८२

वृद्धहारीतस्मृतिः, ५७

वेदव्यासस्मृतिः, ६३

वैद्यनाथः (स्मृतिमुक्तावली), १२, १३,

१४, १५, १६, १७, १८, १९

व्यासः, ४५, ८८

शङ्खः, १२, १३, १४, ३३, ३६, ४१,	स्कन्दपुराणम्, १३
४९, ५१, ५४, ५८, ६१, ६४, ६९,	स्मृतिमुष्णाकृतम्, १२, १३, ४०, ४१,
७४, ७८, ७९, ८०, ८६	४२, ६०, ६१, ६४, ७२, ८५, ८८
शङ्खलिखितौ, १५, ४०, ४१	स्मृतिरत्नम्, ६१
शातावयः, ८५	स्मृतिरत्नाकरः, ७२, ८१, ८२
शियधर्मोत्तरम्, १२, १३	स्मृत्यन्तरम्, ४०, ५६, ८१, ८३
षट्त्रिंशन्मतम्, ३६, ४०, ४८, ५०,	साम्प्रकाशिका, ७६, ७७, ७८
५१, ६३	हारीतः, ३८, ४६, ५१, ५६, ५७,
षड्विंशः, ४०	७३, ७९, ८०, ८८
संवत्सः २८, ३९, ४२, ५६	हेमादिः (प्राच्यवित्तसङ्घः), ३६, ४२,
सुमन्तुः, ६१	४६, ५७

INDEX OF VEDIC CITATIONS

‘अग्नेमैत्रे’ १९, २—(प्रथमस्य प्रचेतसः) अ. वे., ४, २, ३, १; तै. सं., ४, ७, १५, १; काठ. सं., २२, १५; तै. ब्रा., ३, ९, १६, ४; आप. श्रौ., २०, २३, ४; वेदान्तसू., २, ११; मान. श्रौ., १, ५, ५, ५; मान. गृ., १, ५, ५; २३, १८; २, ६, ५; इन्द्रहारी. सं., ८, २३२; कौशिक. गृ., ९, १; २७, २४; बौ. ध., ४, ७, ५; (प्रथमस्यामृतानाम्) मैत्रा. सं., ३, १६, ५; १९०, ६

‘अनुहवं परिहवम्’ १६, ४९—अ. वे., १९, ८, ४; आप. मन्त्रपाठः, १, १३, ५; आप. गृ., ३, ९, २; नक्ष. कल्पः, २, ६, ४

‘आकृष्येन’ १९, ६—(रजसा वर्तमानः) ऋ. वे., १, ३५, २; बाज. सं., ३३, ४३; ३४, ३१; मैत्रा. सं., ४, १२, ६; १९६, १६; याज्ञ. श्रौ., १, २९९; गृ. परा. सं., ९, २१४, ३०४; ऋ. विधा., १, १८, २—३; (आस्त्येन रजसा वर्तमानः) तै. सं., ३, ४, ११, २; मैत्रा. सं., ४, १४, ६; २२४, १

‘ऋतं वाचं प्रपद्ये’ १९, ७—बाज. सं., ३६, १

‘ऋतं प्रपद्ये’ १९, ७—तै. ब्रा., ३, ५, १, १; बार. गृ., ३, ४, ६

‘पवमानः सुवर्जनः’ १५, ४—तै. ब्रा., १, ४, ८, १; २, ६, ३, ४; आप. श्रौ., १, १७, १३; १४, ३०, १; क्षि. गृ., १, १०, २; २१, १; २, १८, ९; बौ. ध., १, ६, १४, ५; २, ५, ८, ११; (पवमानः सुवर्जनः) मैत्रा. सं., ३, ११, १०; ११५, ११; काठ. सं., ३८, २

‘मनो यजुः प्रपद्ये’ १९, ७—बाज. सं., ३६, १; शाङ्खा. श्रौ., ६, २, १

‘मयि तैवः’ १८, १९—शत. मा., १४, १, ४, ६; बृह. उग., ६, ४, ६; हि
उ., १, १३, १; शाख. म., ३, २७९

‘यन्मे मनः’ १६, ४८—(यन्मे मनः परागतं) तै. सं., ६, ६, ७, २; आप. श्री.
१३, १४, ४; १९, ३, ७; हिर. उ., १, ११, ६; (यन्मे मनो यम
गतं), मीमा. सं., ४, ७, १: ९५, ७; काठ. सं., २९, २; पञ्च. मा.,
१, १५, १७; जैमि. मा., १, १६७; आश्व. श्री., ५, १९, ५; मात.
श्री., २, ५, २, ७

‘विश्वानि देव सवितः’ १९, ५—ऋ. वे., ५, ८२, ५; शाख. सं., ३०, ३; शत.
मा., १३, ४, २, १०; ६, २, ९; तै. मा., २, ४, ६, ३; तै. आर.,
१०, १०, ९; ४९, १; मण्डना. उप., ९, ७; १७, ७; माह्व. श्री.,
१६, १, २१; आप. श्री., ६, २३, १; २०, २४, ६